

A
HONFOGLALÁS
TÖRTÉNETE.

*

IRTA

ROHONYI GYULA.

— KÉT TÉRKÉPPEL. —

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA.

1896.

ELŐSZÓ.

Évek hosszú során át gyűjtöttem az adatokat e munkámhoz; pedig csak egy rövid évtized történetét tárgyalja, a magyar nemzet csillaga (a történelem egén való feltünésétől számított) *első évtizedének történetét*.

És mégis nagy munkát kellett végeznem, míg az egykorú és közelkorú kútfőkben a hiányos, gyakran homályos adatokat összegyűjtöttem, elrendeztem.

Azonban alig küzdöttem le eme nehézségeket, jöttek újak, — mikor az adatok földolgozásához fogtam.

Az a kevés adat is, mely rendelkezésemre állott, részben ellentmondásban volt egymással, egymás értékét csökkentette. Nehéz volt ez ellentmondásokat kiegyenlíteni, az adatokat helyes kritikával megválogatni, elbírálni és fölhasználni.

Mikor az anyagot összehordtam, az adatoknak három csoportja állott rendelkezésemre, melyek alapján munkámat megírandó voltam.

1. A külföldi egykorú és közelkorú följegyzések, kútfők.

2. Saját honi krónikáink nagyobb része (a Kézai-féle, a budai, a képes krónika stb); végre

3. Béla király névtelen jegyzőjének elbeszélése a honfoglalásról.

Hogy a külföldi kútfők adatai, kellő kritika mellett fölhasználhatók lesznek, az iránt nem volt

kételyem; de alapul ez adatokat azért nem vehettem, mert még vázlatot sem lehetett belőlök alkotni.

A belföldi, a hazai kútfőkkel még sokkal jobban voltam megakadva; mert ezek egy része a másikkal, nemcsak egyes adatokban, de egész előadásukban ellenkeztek.

Választanom kellett tehát, vajjon a Kézai s a vele összefüggő krónikák előadását vegyem-e alapul, vagy Béla király névtelen jegyzőjét, kit röviden »Anonymus«-nak szoktunk nevezni.

A Kézai-féle s a vele összefüggő krónikák előadása egymással ugyan megegyezik; de e körülmény alig emeli hitelüket, ha tudjuk, hogy mindezek valamely korábbi krónikának variánsai. Azonfelül kétségtelen, hogy a krónikák a honfoglalás előadásánál, tisztán a *mondát* követik s így előadásom alapjául ezeket sem vehettem.

Még csak egy kútfő maradt, mely számbavehető volt s ez — »Anonymus« volt.

Ámde e kútfő kül- és belföldi történetírók által, gyakrabban hitelességében megtámadtatott.

Gondosan elolvastam, áttanulmányoztam Anonymust. Elolvastam a reá vonatkozó kis irodalmat. Mérlegeltem a hitelessége mellett és ellen felhozott érveket, és azt láttam, hogy ezen kiválóan fontos kútfőnknek hitelessége, — irodalmunkban eldöntve még ma sincs.

Ennek következtében, eltekintettem attól, hogy történetíróink nagy része (Katonától—Szabó Károlyig) Anonymust hitelesnek tartja: magam bocsátkoztam adatainak, a külföldi adatokkal való összehasonlításába, bírálatába.

És arra a meggyőződésre jutottam, hogy Anonymusban vannak tévedések, (melyektől egyébként egy középkori kútfő sem ment); de azért igen becses s a honfoglalás történetére nélkülözhetlen kútfő.

Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a külföldi (különösen a német) történetírók bírálatai Anonymusról, épen nem objectivek, hanem igazságtalauok; s a kik a hazai történetírók közül hitelét megtámadták, a külföldi bírálók téves nyomán indultak és maguk nem méltatták Anonymust bírálatra.

Végre arra a meggyőződésre jutottam, hogy eltekintve hibáitól, Anonymus előadásával a külföldi kútfők ellenkezésben nincsenek, sőt azt' több helyen támogatják.

A hazai történettudósok nagyobb része hiteles kútfőnek ismeri el Anonymust. S a külföldiek közül sokan azelőtt is, ma is hitelesnek tartják.

Ilyen viszonyok között, még sem lett volna helyén, hogy kritika nélkül elvessük Anonymus adatait — épen a honfoglalás előadásánál.

A mennyire munkám terjedelme megengedte, külön fejezetben foglalkoztam Anonymus hitelességének kérdésével. E fejezet első részében Névtelenünket a Roesler-Hunfalvy-féle támadások ellen védem — kül- és belföldi krónikák adataival.

A másik részben Anonymus művét, adatait a nevezetesebb krónikák, kútfők adataival hasonlítom össze.

Csak akkor fogtam munkám megírásához, midőn Anonymus hitelét magamban eldöntöttem, csak akkor fogadtam el Anonymust a honfoglalás története elbeszélésének alapjául.

Az Anonymus feletti bírálatban nem vezetett nemzeti büszkeségből eredő kedvezés; de kritikusaiknak lesújtó ítélete sem.

Követtem a magam tárgyilagos irányát, önállóan, őszintén és — bátran.

Nem haboztam volna kimondani, hogy Anonymus megbízhatlan, hasznavehetetlen, — ha annak találtam volna. Csak annyi jóakaratot kérek, Anonymus javára, kritikusaiktól, a mennyit bármely más külföldi kútfővel szemben szoktak tanúsítani. Ugyanazt a mértéket kérem vele szemben, mint kortársaival szemben szoktak alkalmazni.

Nem állítom, hogy e munkámban Anonymus megingatott hitelességét helyreállítottam, mert nem az volt célja munkámnak; annyit azonban bizvást állíthatok, hogy számos, alaposnak látszó ellenvetést, melyet hitelessége ellen felhoztak, — valódi mértékére leszállítottam.

Azt az ellenvetést pedig, hogy valamely adatról, a mit Anonymus említ, a külföldi kútfők nem szólnak: — hitelessége ellen komoly ellenvetésnek, egymagában, el nem fogadok.

El akarom azonban kerülni az elfogultságnak még a látszatát is.

Ha Névtelenünknek bármely általam felhasznált adadát tévesnek fogom találni: készséggel fogom elismerni a hibát s helyreigazítom.

Azonban csak bizonyítékok előtt fogok meghajolni.

Ítélje meg az olvasó, ítéljék meg a szakférfiak, igazságos voltam-e bírálatomban Anonymus fölött; alapul vehettem-e adatait, a honfoglalás elbeszélésében.

Még csak néhány szót munkámról.

A magam elé tűzött feladatot, munkámban, 3 főrészben tárgyalom.

Az első rész a nemzet eredetére vonatkozik.

Itt elkerülhetlen volt a nemzeti hagyomány rövid ismertetése s néhány szó a nemzet őstörténetéről, valamint a honfoglaló magyarok ethnikai meghatározása.

A második rész tárgyalja a nemzet költözését, utolsó ázsiai hazájától az új hazáig. Mert, nézetem szeriint, a honfoglalás, történetéhez (e szónak tágabb értelmében) a költözés, a honkeresés is tartozik.

E részben különös gondot fordítottam a Wolga-melléki haza, azután Lebedia, Etelköz geográfai meghatározására, megjelölésére, amire nálunk eddig általában kevés súlyt helyeztek.

A harmadik rész végre szól magáról a honfoglalásról, az új haza meghódítása, birtokbavétele s a nemzet megtelepedéséről.

E részben szólok Magyarországnak a honfoglalás előtti népeiről s utána Anonymus, a honfoglalásra vonatkozó adatainak hitelességéről.

Hogy munkám, szorosan véve, nem egyszerü elbeszélése a honfoglalás történetének: azt jól tudom; de szemben azon ténynyel, hogy az adatoknak legnagyobb része még tisztázva nincs; nem zárkozhattam el attól, hogy ellenvetések czáfolatába, tévedések helyreigazításába ne bocsátkozzam; ezért az előadás fonalát kritikai fejtegetésekkel gyakran meg kellett szakítanom.

Az események hosszas elbeszélése, tárgyalásától tartózkodtam; mert így munkám igen nagy terjedelművé vált volna. Csak a lényegre, fontosabb eseményekre fordítottam nagyobb gondot.

Munkám ezért nem egy helyen (pl. az etelközi alkotmány ismertetésében) igen vázlatosnak látszik.

Azonban az ily részeknek bővebb kidolgozása nem lehet egy általános történeti munka czélja.

Függelékül a honkeresés és honfoglalás történetéhez, egy kortani táblát készítettem, a megírt 10 év történetének könnyebb áttekintésére.

Az évszámok, megvallom, nem pozitív történeti adatokon nyugsznak, mert ilyen adataink nincsenek.

Csak kombinative, következtetések útján sikerült az évszámokat hozzávetőleg megállapítani. Azonban mindenesetre jobban közelítik meg ez évszámok a valóságot, mint azok, melyeket a középiskolákon még ma is tanítanak s melyek szerint a honfoglalás már 889-ben megkezdődött volna.

A honfoglalás a 896. év előtt alig kezdődhetett s a 899. év előtt nem volt befejezve.

Ezért inkább az *1899. évet ünnepelhetnők — millenniumris esztendőnek.*

Mellékletül munkámhoz, 2 térképet készítettem. Az egyik a magyarok költözésének útját mutatja, a másik a honfoglalás utáni Magyarország képét tünteti fel.

Nehogy egy harmadik térképet is rajzolnom kelljen, az utóbbi térképet akként rajzoltam, hogy ez mutassa Magyarországnak közvetlen a honfoglalás előtti állapotát, a területén fennállott fejedelemségeket, melyek külön-külön színben vannak feltüntetve.

Kíváncsinos volna, hogy e munka olvasói a térképeken kísérvék az események elbeszélését, a honkeresők költözésének s a honfoglaló hadaknak útját.

Jól tudom, hogy a feladat megoldása messze el-

maradt a teljesség azon fokától, melyet magam elé tűztem.

Mentse ki munkám fogyatékoságát az, hogy nálunk, épen ezen korra a kútők még összegyűjtve, az adatok kritikailag feldolgozva nincsenek, s hogy munkám kidolgozását, megjelenését az a körülmény siettette, hogy még ez évben üljük a honfoglalás ezredéves fordulóját.

Épen ez évben bír tehát az én szerény munkám is némi aktuális jelentőséggel.

Budapesten, 1896. évi február havában.

ROHONYI GYULA.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
ELŐSZÓ	I—IX.

I. rész. A magyarok eredetéről, őstörténetéről.

1. §. A magyar nemzet eredete a hagyomány szerint	1
2. §. A magyarok őstörténete	3
3. §. A magyar nemzet ethnikai meghatározása	6

II. rész. A magyarok költözése az Etiltől az új hazáig.

1. §. Az Etíl-melléki haza	22
2. §. A kiköltözés oka, ideje s a honkeresők útja	34
3. §. Lebedia	45
4. §. Etelköz	53
5. §. Kiew, Lodomér, Halics. A honfoglalók száma, neve	62
6. §. A magyarok életmódja, szokásai, viselete, hadviselése	69
7. §. Az ősi magyar törzsszerkezet	74
8. §. Az etelközi alkotmány	76
a) A vérszerződés	77
b) A nemzetség és nemzet	82
c) A 7 vezér	85
d) A fejedelem és a vezérek	89
e) A gylas és a karchas	91
f) A nemesség és a hadsereg	93

III. rész. A honfoglalás története.

1. §. A honfoglalás krónikáink szerint	96
2. §. Hazánk lakosai a honfoglalás előtt	98
3. §. Béla király névtelen jegyzőjének hitelessége	106
4. §. A honfoglalás Anonymus előadása szerint	144
I. A felső Tisza-, Sajó- és Szamosvidék elfoglalása	144
II. Erdély elfoglalása. Terjeszkedés a Zagyváig	146
III. A morvák elleni hadjárat	148

	Oldal
VI. A Szalán elleni hadjárat. A Dráva-Száva-, úgy Duna-Maros- közének elfoglalása	149
V. Pannonia és a Körös-Marosköz elfoglalása	153
5. §. A honfoglalás külföldi kútfők nyomán	154
6. §. A nemzet megtelepedése az új hazában	167
7. §. Magyarország kiterjedése határai a honfoglalás után	170
8. §. Belállapotok	173
9. §. A honfoglalás jelentősége	177
A honfoglalás kortani táblája	180
Zárszó	181

Térképek.

I. A Etil-melléki haza, Lebedia, Etelköz térképe a honfoglalók
utjával.

II. A honfoglalás térképe.

I. RÉSZ.

A MAGYAROK EREDETÉRŐL S ŐSTÖRTÉNETHÉRTÉKÉRŐL.

1. §. A magyar nemzet eredete a hagyomány szerint.

A népek őstörténete mondákkal, regékkel kezdődik, melyeket a hagyomány szokott megörökíteni.

A hagyomány a történészekre nemcsak érdeklődéssel, de értékkel is bír; mert a történetíró feladata, hogy a regéből, mondából, helyes kritikával, megállapítsa a rege, a monda magvát képező — valóságot.

Alig van nép, mely származását az özönvizig vissza ne vinné s ősapját Noé valamelyik fiában ne keresné.

A magyar nép, saját hagyományai szerint, melyeket krónikáink megőriztek (Kézai, a budai krónika, Thúróczy és részben Anonymus) Noé egyik fiától Jáfettől származtatja le magát.

Kézai krónikája szerint ugyanis Jáfet magvából származott Menroth (Nimrod), Thana fia, ki Persia egyik tartományában Evilath földén nejétől Enehtől két fiút nemze: Húnort és Mogort.

Ezek Evilath földéről a Meotis tava mellé, Meotis tartományába költözvén, ott megtelepedtek, s az alánok fejedelmének Dulának két leányát nőül vették.

Húnor és Mogortól származtak a húnok és a magyarok, a kik Meotis tartományában idővel megsaporodván, új hazát keresve, kiköltöztek Scythiába.

Scythiából az alpuzurokat és pruténokat részben kiverve, részben kiölve, ott megtelepedtek.

Eddig a hagyomány, mely egyrészt a bibliával, de másrészt a török hagyománnyal is megegyezik, mert a törökök is Turktól, Jáfet fiától származtatják le magukat.

A hagyomány szerint tehát Előázsiának azon részéből eredt őseinknek ősapja, a honnan biblia szerint az első emberpártól leszármazott emberiség elterjedt.

Őseink első hazája, a hagyomány szerint, a Kaukázustól éjszakra terült el, a honnan ismét éjszakra, Scythiába kiköltöztek.

A származásra vonatkozó hagyományt röviden említi Béla király névtelen jegyzője is, ki a magyarokat Jáfet fia, Magogtól származtatja, s a kinek nemzetségéből Atilla a hunnok királya (valamint utóbb Álmos vezér) eredt.

A hagyomány utóbbi változata már közelebb áll a bibliához, mert Mózes I. k. 10. r. szerint Magog csakugyan Jáfet egyik leszármazója volt.

Magog népe pedig a bábéli nyelvzavar után hazájából kiköltözvén, a Don és Volga táján (körülbelül a Meotis tartományban) telepedett meg. (Ezekkiel 38., 39. fej.)¹

Anonymus előadása megegyezik Josephus (Ant. Jud. I. 7.) adataival, ki a Scythákat szintén Magogtól származtatja.

Hogy a hagyomány mennyiben bír történelmi alappal, azt utóbb a magyarok ethnikai minőségének megállapításánál fogjuk látni.

Hogy pedig őseink, legalább azoknak egy része, valamikor Meotis tartományában lakott, azt Konstantinus Porphyrogenitus egy adatából² tudjuk, mely szerint a Lebediában lakó magyarok a besenyők által megtámadtatván, két részre szakadtak. Az egyik rész nyugatra Atelközbe, a másik rész keletre Persis felé (vagyis a Kaukázustól északra elterülő vidékre) költözött.

A Húnor és Mogor-féle költözés Evilath földéről Meotis tartományba és onnan Scythiába, megegyezik a Herodot által

¹ Kiepert: Biebel-Atlas.

² Konst. Porphy: »De adm. imp. 37. fej. »Εἰς τὴν τῆς Περσίδος μέγαν κατοίκησεν.«

előadott mondával, a Scythák származásáról és költözéséről (Herodot IV. 11., 12. és I. 103., 104.), mely szerint a Scythák Kr. el 638 körül törtek be Ázsiából az Araxes vidékéről, a massageták által elűzve, a kimmerek földjére (Meotis tartomány) jutottak s ott a kimmereket legyőzve, a Meotis Tanais és Okeán közti vidéket (Scythiát) meghódították.

Akármit tartsunk is a magyarok eredetére vonatkozó hagyományról, semmiesetre sem szabad ezt a Prokopius által (De bello gothico IV. 4., 5.) az uturgur és kuturgur hún törzsek történetéből elmondottakkal azonosítani s azt gondolni, hogy Kézai vagy az a magyar krónika, melyből Kézai e hagyományt vette, Prokopius jelzett elbeszélését kiírta volna.

A szarvas-ünő meséje, ugyan, mind a két előadásban előfordul; de a többi lényeges adatok teljesen eltérnek egymástól.

Ezek figyelembe vételével tehát, bár valami távoli hasonlatosság a két előadás közt van is, Prokopius jelzett helye, a magyar hagyomány eredetiségéből mitsem von le.

2. §. A magyarok őstörténete.

Őseink története a jelenleg ismert történeti kútfők szerint a IX. századdal kezdődik.

E században már az Etil (Ethel, vagyis Wolga) vidéken laknak, mely azonban semmiesetre sem tekinthető őshazájuknak.

Korábbi történetük- (őstörténetük-) és eredetükről igen keveset tudunk, daczára annak, hogy származásuk-, vándorlásukat illetőleg, egyes kutatóink az adatoknak egész halmazát közlik, melyeket azonban előbb kritikailag fel kellene dolgoznunk s csak azután állíthatnók össze nemzetünk őstörténelmét, mely az Etil partján végződik, azzal az évvel, melyben őseink honfoglaló útjukra kiindultak.

Nemzetünk őstörténetének kutatói közül többen ugyanis abból indulva ki, hogy őseink »ugor« eredetű nép és saját neve alatt a IX. század előtt sehol elő nem fordul: mindazon adatokat, melyek az ó-kor és középkor íróinál »ugorok«, »urgok«, »ogor«-ok, »onogurok«, »hunogur«-ok, »jyrkák«, »turkok«,

végre »saragurok«-ról feltalálhatók — mindazokat a magyarokra hajlandók vonatkoztatni.

Pedig a Priscusnál előforduló »hunogurok«, »urugok« és »saragurok«, Agathias »unugur«-jai, Theophilaktus »hunugur«-jai és »ogor«-jai, Menander »unigur«-jai és »unugur«-jai valószínűleg mind az »ugor« népcsaládhoz tartozó népek; de azért bajos volna biztosan megmondani, hogy ezek közül melyik elnevezés alatt rejlenek őseink.

Hisz maga az ethnographia is, az ugor népcsaládokhoz nemcsak a magyarokat, de az osztják és vogul népeket is sorozza. Ennélfogva a népcsaládnak melyik népe értendő e nevek alatt, előbb *minden kétséget kizáró módon* tisztába hozandó volna.

Még egy kérdés volna megoldandó s ez az, hogy a magyarok valóban az ugor (finn-ugor) népcsaládhoz tartoznak-e?

Pedig e kérdés, melyről annyit vitatkoztak, ma sincs teljes megnyugvásunkra eldöntve.

Csak ha e kérdés végleg el fog döntetni, lesz módunkban megállapíthatni, hogy őseink a IX. század előtti időben, mely nevek alatt fordulnak elő az ó- és középkori íróknál.

Történetíróink egy része, azonban, be nem várva a származás és őseink változó nevének megállapítását, egyszerű feltevések alapján, hol az egyik, hol a másik nevet fogadva el őseink elnevezésének: nem egyszer, határozottan téves eredményekhez jutott.

Jól tudjuk ugyanis, hogy a magyarokat a X. századbéli byzanci írók »turkok«-nak nevezik.

A VI. és VII. század byzanci krónikásoknál azonban a »turkok« neve épen nem értendő a magyarokra.

Pedig legújabbban is akadtak történészeink, kik ezen íróknak a »turkok«-ra vonatkozó értesítéseit a magyarok őstörténetéhez adatokul felhasználták.

Az ó-kor és középkor történetírói és geografusai a Pontuson túl lakó népekről csak igen kevés adatokat hagytak ránk. Ezeket az adatokat is csak hallomásból szerezték. Ezért néha meglehetősen helyes adatok mellett is, helytelenül közlik az

illető népek nevét, melyeket néha tévedésből elcserélnek. Sokszor igen nehéz ez írók adatain eligazodni.

Hozzájárul mindezekhez, hogy nem is az illető nép nyelvén nevezik meg a nemzetet, hanem valamely törzs nevét octroyálják rá, avagy oly néven nevezik, a hogy azt az írók előtt ismertebb más nép szokta nevezni.

Így például őseinket a byzanczi írók »ungrok«, »hunnok«, »avarok«, »turkok«-nak, később »dákok« és »pannonok«-nak; a nyugoti (frank) írók »ungri«, »hungari«, »agareni«, »hunni«, »avari«, sőt »parthica gens«-nek; végre az arab írók: »magar«, »magor«, »madzsar«, »mazsgar«, »baskird«, »baskurd«-nak hívják.

Ezenfelül, különösen a byzanczi írók a hunnokat az avarokkal, az avarokat a szlávokkal, a turkokat az ungrokkal, a hunnokat a bolgárokkal és magyarokkal és kazárokkal nem egyszer összezavarják. Sőt még a X-ik században is e népeket rég letűnt népek nevén: scythák, alánok, massagétáknak hívják.

Mindezekből kétségtelen, hogy a történetbúvárok által őstörténelmünkhez nagy szorgalommal összegyűjtött és még gyűjtendő adatokat csak igen óvatosan szabad felhasználnunk, s csak ha alapos kritika segélyével az adatokat feldolgoztuk: szabad hozzáfognunk nemzetünk eredetének és őstörténetének megírásához.

Azonban, ha az imént jelzettem kérdések megoldása előtt teljesen megnyugtatóan nem is írhatjuk meg őseink eredetét; a IX. századtól fogva rendelkezésünkre álló adatok alapján, mely adatok főleg szokásaik, szervezetük, hadviselésükre vonatkoznak, azonfelül az összehasonlító nyelvészet segélyével legalább megközelítőleg megállapíthatjuk, ha nem is eredetöket, de legalább ethnikai minőségüket, *a milyenneknek őket a IX. század írói találták.*

A következőkben tehát (az ethnikai meghatározásról szóló részben) meg fogjuk találni azokat az adatokat is, a miket őstörténetünkre nézve ma már elmondhatunk.

3. §. A magyar nemzet ethnikai meghatározása.

Az ethnografia az emberiséget több népfajra osztja fel, külső ismérvek (a test bőrének színe, a koponya idoma, haj stb.) alapján.

Jól tudjuk, hogy származás, égalji viszonyok, külső jeleket is nyomnak rá az emberre, bár az ismérvek, más vidéken, más emberekkel való együttlakás, a fajok keveredése által, lassankint elmosódnak, eltűnnek.

Ezért nem sikerült a tudománynak eddig, teljes megnyugvásunkra, a föld összes népeit fajilag helyesen osztályozni.

S a fajokra való felosztás nem is tartozik szorosan az ethnografiába, hanem az anthropológiába.

Minket itt nem annyira az a kérdés érdekel, hogy mily népfajok léteznek a világon, s melyik népfajhoz tartozik a magyar; mint inkább az, hogy mely népek vezethetők vissza egy közös eredetre, s mely népcsaládhoz tartozik a magyar?

Az ethnografia legmagasabb felosztási egysége a népfaj.

A népfaj több népcsoportra, a népcsoport több ágra, az ág több népcsaládra s mindegyik népcsalád több nemzetre szokott felosztatni.

Az u. n. mongol (helyesebben tán középázsiai) fajhoz tartozó népcsoportok közül minket az ural-altáji érdekel, melyet szintén több ágra szoktak osztani, s melyek közül a legismertebbek a finn-ugor és a török-tatár ágak.

A finn-ugor ághoz tartoznak ethnologusaink általános véleménye szerint: az ugor, bolgár, permi és finn népcsaládok.

Az ugor népcsalád pedig magában foglalja az osztják, vogul és magyar népeket.

A török-tatár ághoz viszont a tatárok, kirgizek, özbégek, turkomannok, karakalpakok és ozmanlik (törökök) népei tartoznak.

Ezt a felosztást tanítja a mai ethnografia, különösen Castren óta, ki az altáji népekről jeles ethnologiai tanulmányokat tett.

A népcsoportot tehát, melyhez a magyar nemzet tarto-

zik: ural-altaji-nak nevezzük, kétségkívül azért, mert e népcsoport zöme akkor, midőn vele a történelemben először találkozunk, az ural-altaji hegyvidék táján lakott. Az előadottak szerint tehát a magyar nép, az ural-altaji népcsoport, finn-ugor ágának, ugor népcsaládjához tartozó nemzet volna.

Az ethnologusok ezen osztályozása főleg a nyelv (beszéd) hasonlatosságán, a szókincs közösségén, a szó és mondat szerkezet közös szabályain alapszik.

E mellett azonban maguk az ethnologusok is beismerik, hogy a nyelv magában véve nem kizárólagos s nem is föltétlenül megbízható eszköz valamely nép eredetének megállapítására.

Mert pl. nyelvük alapján a mai bolgárokat valóságos szláv eredetű népnek kellene tartanunk; holott jól tudjuk, hogy a »dunai bolgárok« csak jóval megtelepedésük után szlávosodtak el s az ethnografusok szerint finn-ugor származásúak.

Az amerikai néger angolul beszél, nyelve szerint tehát (mint Peschel mondja) telivér angolszász eredetűnek tarthatók; holott faji typusa elárulja a négert.

Itt még segítségünkre vannak a származás kiderítésében a népfajt jellemző külső ismérvek, melyek azonban sok népnél (így a magyarnál is) a fajok keresztezése folytán — teljesen eltűntek.

Mindezek daczára a nyelv, bár nem egyedüli, de mindenestre fontos eszköz, valamely nép eredetének megállapításánál.

Az ethnologusok általában megegyeznek abban, hogy a nyelven kívül a faji ismérvek, a vallás, szokások, társadalmi szerkezet s egyéb intézmények azok, melyek *együttes vizsgálata* alapján a nép eredetét, ethnikai minőségét megállapíthatjuk.

Az előadottak után most már áttérünk a magyar nép származásának megállapításához — a *nyelvészet* segélyével.

E részben nem a saját nyelvészeti tanulmányainkról akarunk beszámolni (melynek ki kellene terjedni az összes finn-ugor és török-tatár ágak népeinek nyelvére), mint inkább részben hazai, részben külföldi nyelvészek tanulmányainak eredményét a lehető legrövidebben összefoglalva, fogjuk megmondani azok véleményét s végül a magunk nézetét. Nem is

kísértjük meg, hogy kivételesen is, a jelzettem népek szókincséből összehasonlító példákat felhozzunk; mert akkor kötelességre menne rövid értekezésünk, a mi nem lehet célunk e munkánk keretében.

Így is oly nehéz a feladat, hogy e rövidre összevont értekezésünket egyszerű kísérletnek tekinthetjük csupán.

Az összehasonlító nyelvészetnek a magyar és finn-ugor nyelvek közti adatait Hunfalvi dolgozta fel ismételten, főleg ő reá hivatkoznak e nemben.

A magyar és török-tatár nyelvek összehasonlításánál pedig Vámbéry tanulmányait fogadtuk el alapel.

Hunfalvi, különösen »Ethnografiájában«, érdekesen kimutatja, hogy az emberi test egyes részeinek elnevezése a természet, társadalmi életből vett fogalmak, továbbá a számnevek, a viszonyítók — a magyar, vogul, osztják és finn nyelvekben közös eredetre vallanak; sőt a névragozás, igeragozás (különösen a tárgyias és tárgyatlan közti megkülönböztetés) alakjára, szabályaira nézve magyar és finn-ugor nyelvekben igen hasonlít.

Valóban nem lehet csodálni, hogy a magyar nyelvnek, a finn, különösen az ugor (vogul, osztják) nyelvekkel való összehasonlítása alapján, Hunfalvi arra az eredményre jut, hogy a magyaroknak legközelebbi rokonai a vogulok és osztjakok.

Ezzel szemben Vámbéry, különösen »A magyarok eredete« című munkájában a magyar nyelvet a török-tatár nyelvekkel összehasonlítva, nemcsak a nyelvkincre nézve számos közös tőszót talált az összehasonlított nyelvek között, különösen a családi élet, házi állatok, a növényország, a lakás, ruházat, házi eszközök, a vallás és hadviseléshez tartozó fogalmak köréből; de rámutatott arra is, hogy a név- és igeragozás, a személyes névmás ragozása, a birtokos ragozás, a névutók használata, analog szabályok szerint történik a magyar és török-tatár nyelvekben.

Kimutatta végre, hogy a finn-ugor nyelvekben használatos dualis (kettős szám) a magyar és török nyelvekben hiányzik.

Ily viszonyok között bajos, egyedül a nyelv alapján, a magyar nemzet eredetének meghatározása.

A két ethnolog és nyelvbűvár: Hunfalvi és Vámbéry, azonban tanulmányaik alapján megalkotván nézeteiket: egymással ellenkező eredményre jutottak.

Hunfalvi a magyarokban oly népet lát, mely *finn-ugor eredetű*, mert a magyarok nyelve a finn-ugor népek közösségében (együttlakása idején) képződött; csak utóbb vegyült a magyar nyelvbe (valószínűleg a kabarok csatlakozása alkalmával) a török elem. Bár maga Hunfalvi is elismeri, hogy a házi állatok nevei, a földművelés, a házi eszközök, a szellemi és vallási életre vonatkozó fogalmak jobban hasonlítanak a törökhöz.

Ezzel szemben Vámbéry *keverék-nyelvnek* tekinti a magyart, melybe a finn-ugor elem ősrégi időkben került bele ugyan; de a nép javának, zömének »nemcsak szellemi, de fizikai tekintetben is török származásúnak kellett lenni.«

E két ellennézetből irodalmi vita fejlődött ki, melyben Hunfalvi és Vámbéry újból reassumálták nézeteiket s a melyben utóbb mások is résztvettek: a nélkül, hogy a vitás kérdés köztük eldőlt volna.

Azonban úgy a két jeles tudós, mint elődeik, végre azoknak tanulmányai, a kik az összehasonlító nyelvészet terén újabban működtek: beigazolták azt, hogy nyelvi szempontból a rokonság mindkét részről (tehát úgy a finn-ugor, mint a török-tatár nyelvekkel) tagadhatatlan, s hogy egyedül az összehasonlító nyelvészet segélyével, a magyar nemzet eredetét eldönteni lehetetlen.

Ugyanis, nemcsak a magyar nyelv rokon a finn-ugor és török-tatár nyelvekkel; de e két ághoz tartozó nyelvek is rokonságban vannak *egymással*, annyira, hogy a török-tatár és finn-ugor nyelvek még oly sajátságokban s tőszavakban is mutatnak rokonságot, melyek a magyar nyelvben nincsenek meg.

S e két nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek általában meg-egyeznek a tőhöz alkalmazott ragok (suffixák) használata s a hangzóegyeztetés (vocalharmonia) szabályai által is, tehát nemcsak közös szókincscsel, hanem közös vagy legalább hasonló grammatikai formákkal bírnak.

Ezek előrebocsátása s a két ellennézet rövid ismertetése után elmondjuk itt a saját nézetünket is.

Úgy képzeljük az ural-altáji nyelvcsoporthoz alakulását, hogy egy közös töből 3 ág fejlődött ki, vagy a mint Hunfalvi¹ helyesen megjegyzi: »a finn-ugor és török nyelvek valaha egy köznyelvet tettek, melynek népe hasonlóképen egy közös, magában még nem osztott nép vala.«

Az egyik ág volt a finn-ugor, mely éjszak felé terjedt el, a másik volt a török-tatár, mely délnek tartott s a kettő között terjedt el a magyar, melynek voltak közelebbi testvérei is, de a mely testvérnépek nyelvei ma már nem élnek többé.

Innen van, hogy a magyarban oly eredeti szavak, szótörk vannak, melyek sem a finn, sem a török nyelvekben elő nem fordulnak.

Ha a magyar nyelv az ugor nyelvekből szakadt volna ki, akkor minden szava, mely a törökből vagy szláv nyelvekből kölcsönözve nincs: valamely ugor nyelvből volna megfejthető.

Ha pedig a magyar nyelv keverék-nyelv volna: az összekevert nyelvkincs minden egyes szavát, vagy legalább tőszavait, azon nyelvekből lehetne megfejteni, mely elemekből a nyelv összekevertetett.

A finn-ugor és török-tatárral közös nyelvkincs a magyarban tehát nem annyira a közös területen való lakást s a szavak kölcsönzését, mint a *közös származást* igazolja.

A mely pillanatban a magyar nemzet megalakult, abban a pillanatban saját nyelve is volt, nem kellett neki szomszédsaihoz fordulni, hogy a test részei, a házi állatok, eszközök, ruházat fogalmait kölcsönkérje.

A keverék-nyelv theoriája ellen szól végre az a körülmény is, hogy nyelvünk csaknem valamennyi finn-ugor és valamennyi török-tatár nyelvvel többé-kevésbé rokon s így föl sem tehető, hogy valamennyi rokon nyelv keveredett volna össze a magyarral.

¹ Hunfalvi P.: »Ugor v. török-tatár eredetű-e a magyar nemzet« cz. művéből. 38. lap.

Ellenkezőleg épen ez a körülmény igazolja, hogy e nyelvrokonság, csak a *közös eredetet* bizonyíthatja.

Kiváló elismerés illeti Vámbéry kutatásait erre nézve; de sem a »*keverék-nemzet*« általa felállított theoriáját, sem azt el nem fogadhatjuk, hogy e keveredés még az avar korban, itt, a Duna-Tisza vidékén történt volna.

A magyarokat az arab írók már akkor ismerték, mikor még nem laktak mai hazájukban. S ha a magyar nyelv itt képződött volna, honnan tanulták ezt meg a Wolga mentén visszamaradt magyarok, kiket Julián szerzetes megértett, és a kik Herberstein szerint még a XVI. század derekán is ott laktak?

Különösen az emberi test részeinek elnevezése kétségtelenül mutatja, hogy miután azok részben a finn-ugor, részben a török-tatár tőszavakkal hasonlók, hogy itt *nem kölcsönzött szavakról*, hanem *közös nyelvkincsről* lehet csak szó.

Így tehát úgy a finn-ugor, mint a török-tatár rokonság vitatóinak igazuk van, hogy a magyarok úgy az egyik, mint a másik ággal *nyelvtanilag rokonságban állanak*.

E rokonság pedig egyenlő fokú úgy az egyik, mint a másik ághoz.

Sőt a finn-ugor és török-tatár ágakhoz tartozó nyelvek is rokonok egymás között; csak hogy itt már a rokonság azért kevésbé szembeszökő, mert közéjük beékelve a magyar nép és testvérei laktak, a nyelv fejlődésének első stádiumában s így az egymásra való hatás közvetlensége sokkal rövidebb ideig tarthatott.

Azt mondtuk, hogy a magyar az ural-altáji népcsoportnak középső ágát képezte, s hogy ez ágba a magyaroknak valószínűleg voltak testvérei.

Eme népeket positiv őstörténelmi adatok s e népek nyelvének alapos ismerete s összehasonlítása nélkül bajos határozottan megjelölni.

Mindazonáltal vannak olyan adataink, melyek legalább némi következtetésekre adnak alapot azon kérdés eldöntésében, mely népek voltak azok, *melyek a magyarral egy ághoz* (egy népcsaládhoz) *tartoztak*.

Az oroszok legrégebbi krónikása, Nestor, a kazárokat következetesen »fehér ugoroknak« s a magyarokat »fekete ugoroknak« hívja.

Már magában ez elnevezés is valami nyelvi vagy ethnikai rokonságra enged következtetni e két nép közt.

Eichwald szerint a törökök a kazárokat fehér kazároknak (ak-kazar, akaczir?) hívták, s a magyarok 7 törzsének nevei között Konstantinnál a kara és kaza (helyesebben tán karakazar = fekete kazar) elnevezést találjuk.

Köztudomású dolog, hogy a IX. és X. század byzanci írói a magyarokat »turkoknak« hívják és Theophanes (I. k. 485. l.) azt mondja, hogy a »keleti turkokat« — kazároknak nevezik.

Mindezek a magyarok és kazároknak akár nyelvi, akár ethnikai közel rokonságát látszanak igazolni, mely rokonság nemcsak Byzanczban, de Kiewben (Nestor előtt is) ismert volt.

Ez adatokon felül azonban a legplausibilis bizonyítékra Konstantin ama adatára hivatkozunk, a hol elbeszéli, hogy az kabarok elszakadtak a kazároktól, és a magyarokkal egyesülve, megtanították a magyarokat saját nyelvökre (a kazarra), viszont pedig megtanulták a magyarok nyelvét.

Nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy akár a magyarok egész népe a kazarov nyelvét, akár a kazarov törzsei a magyarok nyelvét kölcsönösen megtanulhatták volna, ha nyelvök nem lett volna a lehető legközelebbi rokonságban.

Csak nyelvjárási (dialectus) különbség volt köztük Konstantin szerint (»καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν«).

Ugyancsak e rokonság igazolására szolgál József kazar király ismert levele Khasdai ben Sapruthoz, melyben nevezett király magát Jáfet fiától, Togarmától származtatja, a kinek 10 fia közül csak Ujurt, Avazt, Uguzt, Kazart és Bulgart említjük.

Ezek közül Ujur (Ujgur) a magyarok őseit, Avaz (Avar) az avarok, Uguz (Gúz) a törökök, Kazar és Bulgár pedig a hasonnevű népek őseit jelenti.

A bolgárok nyelvéről Ibn Haukal azt mondja, hogy az hasonló a kazarokéhoz. Ezt igazolják a reánk maradt személynevek is.

Ha pedig a bolgárok és kazarok rokonnyelvűek voltak, okvetlen rokonai voltak a magyaroknak is.

Bölcs Leo azt az ethnikaileg nagyon szembeszökő tulajdonságot említi fel a bolgárokról, hogy a Scythia népek között csak ők és a turkok (magyarok) »ügyelnek erősebb hadszerkezetre«.

Az avar népről s annak nyelvéről igen keveset tudunk, a megmaradt nevek és szavak (vadon, vetvár, fertő) magyar rokonságra vallanak.

Egyik törzsüket Theophylaktus »tarniak« néven említi fel, a mely név igen emlékeztet a Konstantin által említett 7 magyar nemzetség egyikére, a »Tarján«-ra.

Vége Maurikios (Strategicum XI. k. 3. lap.) leírva az avarok hadviselését, ebből látjuk, hogy az teljesen megegyezik a magyarok hadviselésével, a hogy azt bölcs Leo taktikájából ismerjük.

A kazar, bulgár, avar és magyar népek egymás közti rokonságát, a mint fentebb láttuk, József kazar király levele is igazolja.

Vége a 970 körül készült »József-ben Gorjon há-kohén könyve« is azt mondja, hogy Togarma 10 családjából származnak a kuzar, bulgár, turki, ungri (ungár) népek.

A származásra nézve tehát e mű megegyezik József kazar király által előadottakkal.

Az elmondottak alapján azt hisszük, hogy az *ural-altáji népcsoport középső ágához: a kazar, avar, bolgár és magyar népek tartoztak*, s ezek egymásnak legközelebbi rokonai, valószínű testvérnépek lehettek.

Ha faji és nyelvrokonságról szólunk, ez alatt semmiképen sem értjük az illető népek egy nyelvűségét, mert az illető testvérnépek nyelve különböző volt, csak hogy ez úgy egymáshoz, mint különösen a magyarokhoz közelebb állott, mint a finn-ugor vagy török-tatár nyelvek állottak s állanak a magyarhoz.

Kár, hogy e népek nyelvéből csak egyes, a byzanci és arab kútfőkben itt-ott említett szavak, meg nevek maradtak fenn, a melyekből bajos a nyelvkincsre s a nyelv szó- és mondat szerkezetre következtetnünk.

Különben nagyobb alapossággal lehetne e kérdéshez hozzászólanunk.

Az imént előadottak után, történelmi adatok alapján, tehát azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy az ural-altáji nyelvcsoporthoz (népcsoport) egyik ágát képezte a finn-ugor ág, melyhez a finn és ugor népek, a másik a török-tatár ág, melyhez a tatárok, kirgiziek, turkomannok és ozmanlik (törökök) népei, végre a középső (nevezhetnők tán kazar ágának), melyhez az avarok, kazarok, bolgárok és magyarok tartoztak.

Ennyit a nyelvrokonságról.

Vizsgáljuk most már a magyar nép faji jellegét, szokásait, viseletét, életmódját, vallását, társadalmi szerkezetét, hadviselését s egyéb intézményeit, hogy ama gyér adatokból, melyek a IX. és X. század íróinál találhatók, a magyarok ethnikai minőségét megállapíthassuk.

A faji jelleget (typus) a mongol (középázsiai) fajú népek-nél az ethnografusok a következőleg írják le:

A mongol faj sárgásbarna arczbőrű, ferde szemű, ritka szakállú, széles, lapos fejű, lapos orrú.

Azonban nemcsak a mongol fajhoz, de annak egyik alosztálya, az ural-altáji népcsoport-hoz tartozó népek egy része, mentől jobban terjedtek el, vagy költöztek nyugat felé, annál jobban közeledtek a földközi (kaukázi) faj jellegéhez, úgy hogy ma, pl. a finn és orosz között, alig lehet faji jellegére különbséget tenni.

A török (ozmanli) és magyar nép pedig már egészen a földközi faj jellegével bir.

A külső faji ismérvek tehát nem hogy ethnikai, de még a faj szerint való osztályozásra sem szolgáltatnak általában, különösen pedig a magyarokra nézve, biztos eszközöket.

A IX. és X. század magyarjainak életviszonyai pedig, a mint utóbb látni fogjuk, alig elegendők arra, hogy az eredet, a származás kérdésére biztos tájékozást adjanak.

A magyarok a IX. században pusztai nomádok voltak. Vadászattal, halászattal, s Lebediában, Ibn Rosteh szerint, már baromtenyésztéssel és részben földműveléssel is foglalkoztak.

Sátrakban laktak és Gurdezi szerint, színes szövet- vagy selyemruhában jártak, s a Pontus vidékén a görögökkel cserekereskedést folytattak. Rabszolgáikat bársony, szövetfélék és tarka szőnyegekért eladták. Hét nemzetségre voltak felosztva, mint a türk származású népek, kik őseiket »Jeti ata« (hét atya) kifejezéssel szokták nevezni. Hadviselésök, mint harcedzett s a hadakozásra jól begyakorlott, erős fegyelmetartó lovas népé, hasonlított a bolgárokéhoz.

Vallásukról a byzanci írók semmit sem jegyeztek fel. Az arab írók egy része tűzimádónak, a másik része bálványimádónak mondja.

Lehet, hogy mindkét adat való, s hogy őseink legalább a IX. és X. században nem egy vallást követtek. Tudjuk, hogy halottaikat hol elégették, hol eltemették.

Társadalmi szerkezetük- és hadviselésükről utóbb külön fejezet alatt szólnunk s így azt itt nem ismertetjük.

Ki kell azonban itt emelnünk, hogy őseink vezéreinek és biráinak elnevezése (kundu, dsile, karkhas vagy karkhan és gylas), valamint a honfoglalás ideje és a vezérek korából ismert alakok nevei: Ugek, Álmos, Árpád, Zsolt, Előd, Bulcsu, Gyeics, Taks, Vajk, Ound, Torda, Ete, Kádár, Buda, Csaba, Aladár, Aba, Akus, Zemera stb. a finn-ugor nyelvekből nem magyarázhatók meg, míg a török-tatár nyelvekben értelmük és jelentésük van.

Ez azonban még nem bizonyítja a török eredetet, török-tatár nyelvűséget; de kétségtelenül igazolja e népekkel való rokonságot.

Mindezeket összevetve, a következő eredményekre jutunk.

A nyelvrokonság a finn-ugor és török-tatár népekkel kétségtelen. Ha valaki ez iránt kételkedné, utaljuk Vámbérynek több munkájában előforduló amaz adatára, hogy az emberi test részeinek elnevezése felében a finn-ugor, felében a török-tatár nyelvek megfelelő fogalmai, tőszóival megegyezik.

Így pl. Vámbéry szerint a szem, száj, fül, nyelv, fog, kéz, szív, vér határozottan finn-ugor; míg a kar, térd, talp, hát, has, nyak, orr, szakáll és bajusz a török-tatár nyelv azonos jelentésű tőszóival rokon.

Arra pedig már korábban rámutattunk, hogy ezen az emberi nyelv alapfogalmai, kölcsönzött szavak nem lehetnek, hanem igenis közös eredetre s a két ággal (finn-ugor és török-tatárral) egyenlő fokú rokonságra vallanak.

A származás kétségtelenül nem is lesz kideríthető, míg az őstörténelmi adatok kritikailag feldolgozva nincsenek.

Ez az egyik oka, hogy az eredet kérdését még el nem dönthettük.

A másik oka pedig az, hogy nyelvtudósaink, vagy a finn-ugor vagy a török-tatár nyelvekkel foglalkozván, a felfedezett nyelvrokonságból egyoldalúan, vagy a finn-ugor vagy a török-tatár rokonság kétségtelen voltát vitatták.

Igen fontos eszköz tehát az eredet megállapítására a nyelv, azonban nem egyedül célravezető.

Az összehasonlító nyelvészetnek őseink eredetének kutatásában pedig csak akkor lesz kétségtelen és teljes eredménye, ha nyelvbúváraink figyelme úgy a finn-ugor, mint a török-tatár ágak nyelveire egyaránt kiterjed; mert csak valamennyi rokon nyelv ismerete után fogjuk osztályozhatni nyelvünket valamely ág és népcsalád káthegóriájába, megállapíthatni a rokonságnak távolabbi vagy közelebbi fokát s meghatározni őseink eredetét.

Népünk, nemzetünk eredetének megállapítása nélkül is azonban a felsorolt adatok alapján, azt hisszük, módunkban áll *a honfoglaló magyarok ethnikai minőségét* megállapítani; mert a népet nem annyira nyelve teszi külön néppé, mert ez változik, átalakul, fejlődik, sokszor más nép nyelvével elcseréltetik, mint inkább a szellemi, erkölcsi élet, szokások, intézmények, társadalmi szerkezet.

Mielőtt azonban, ezek alapján, nézetünket elmondanók, vizsgáljuk milyen fajú, származású, ethnikai jellegű népnek tekintették egykorú és közeli írók a honfoglaló magyarokat.

Hogy az egykorú és közeli történetírók, reánk nézve kettős beccsel bírnak, azt nem kell tán bizonyítanom.

Épen nem szabad ezekkel szembeu akként eljárni, a mint Vámbéry, ki a hazai és az összes byzanci egykorú írók adatait, hogy a magyarok fejedelme Árpád volt, kétségbe vonja, azt

állítván (»A magyarság keletkezése« 141. lap.), hogy »Árpád *fejedelmi méltóságot* jelentő szó, nem pedig *tulajdonnév*«.

Megengedjük, hogy Árpád nevének van jelentése, de azért első fejedelmünket Bölcs Leo, utódait, vezéreit pedig Konstantin személyesen ismerte s így nevöket is tudnia kellett.

A »Gyula« névnek is van jelentése, de azért gyakrabban előforduló név a vezérek korában.

Az arab írók közül Ibn Rosteh, ki művét a X. század elején írta, azt jegyezte fel a magyarokról, hogy »turk fajbeliek«, vagy a mint Vámbéry fordítja, »a török nemzetséghez tartoznak«.

Gurdézi szinte »török fajú népnek« nevezi a magyarokat.

Intézményeik közül, ez írók adataiból is tudjuk, hogy a magyarok lovas, harczias nomád nép, kiknek fejedelme a kundu (köndő) vagy »kende«, vezére pedig a »dsila«.

A byzanczi írónál, a mint láttuk, »hunnok«, »ungrok« »avarok« és »turkok« nevén említetnek.

Az egykorú byzanczi írók azonban nem is turk nemzetségeknek, hanem egyenesen »turkok«-nak nevezik a magyarokat, sőt még századok múlva is, Magyarországot »Turkiá«-nak hívják.

Pedig ez elnevezés, Bölcs Leo és Konstantin Porphyrogenitusnál, a kik a magyarokat közvetlen érintkezésből ismerték alig magyarázható másként, mint úgy, hogy ők őseinket turk fajú népnek tartották s tán épen a magyarok turk fajú népnek mondták magukat.

Különösen Konstantinus Porphyrogenitus, a Pontus vidéki népekre vonatkozó X. századbéli összes történelmi és ethnografiai adatai, csaknem kizárólagos kútfőt képeznek ez idő s e vidék történetéhez és néprajzához. Ő minden népet saját nevén nevez meg, ír a kazarok, bessenyők, úzok, bolgárok, oroszok (rószok), morvák, szerbek, horvátokról.

Elsorolja a magyar nemzetségek neveit, lebediai és etelközi tartózkodásukról és történetükről a legtöbb adatot nála találjuk. Ismeri Előd (Lebed), Álmos vezéréket Árpád fejedelmet, közli Árpád fiai és unokáinak neveit Néhány adatot közöl a nemzet alkotmányáról, szerkezetéről, s adatait általá-

ban helyeseknek és hiteleseknek ismerik el a történetírók; s csak egyben, a magyarok elnevezésében, faji meghatározásában tévedett volna olyannyira? s ha tévedett, e hibát még akkor sem vette észre, midőn Bulcsú, Árpád unokájával hosszabb ideig nála Byzanczban mint »vendég« tartózkodott?

Ez nem valószínű.

Hogy a magyarok törökök nem voltak soha, azt tudjuk; de hogy valami alapon neveztek az egykori írók által »turk fajbeliek«-nek, az iránt most már kétségünk alig lehet.

A nyugoti krónikások közül Liudprand is (II. k. 4., 5. fejj.) »turkok«-nak hívja a magyarokat. A többi frank írók adatai a magyarok ethnikai minőségének meghatározására alig vehetők figyelembe, mert őket egyszerűen »gens scythica«, »gens parthica«-nak nevezik. Miután pedig a scythák valószínűleg nem is egy népfajhoz tartoztak, hanem több fajú s különböző eredetű népekből állottak, kiket a régiek e gyűjtőnév alá foglaltak: a »scythica gens« meghatározás igen tág értelmű és kétes értékű.

Az előadottak után mindenekelőtt azt a véleményünket kell kifejeznünk, hogy sem a nyelv, sem a társadalmi élet, sem a történelem eddig ismert adatai nem nyújtanak elég alapot arra, hogy a magyarok *eredetét kideríthessük*.

Azonban azok a történelmi adatok, melyek a nemzet élete, szokásai, szerkezete, hadviselésére vonatkoznak, úgy, a hogy azok a X. század íróinál találhatók, arra a következtetésre jogosítanak fel, hogy a nemzet *a honfoglalás idején egész lényével, intézményeivel, egész szerkezetével határozottan a »turk« jelleget viselte magán*.

Lehet, hogy őseink finn-ugor eredetűek voltak és csak később ütötte rájuk egy hódító török (turk) törzs, midőn hatalmuk alá hajtotta, saját népjellegét, de nyelvöket elsajátította; lehet, hogy megfordítva áll a dolog.

Figyelmet érdemel a skandináv tudományos kutatók ama theoriája is, hogy a magyarok finn-ugor nép, török (turk) nemességgel.

Mi a származás kérdését egyelőre eldönteni nem akarjuk, sőt eldönthetőnek ez idő szerint nem is tartjuk.

Feladatunknak csak a nemzet *ethnikai meghatározását* tartottuk s erre nézve csak azon adatokat használhattuk, a melyek kétségtelenül reájuk s nem másokra vonatkoznak; de melyek a IX. századot megelőző korba bepillantani alig engednek.

A honfoglalás idején azonban őseink »turk« jellegű nép, mert erre vall egész népéletük s maguk az egykorú történetírók is — annak tartják.

Nem alterálja ez eredmény ama nézetünket, melyet a nyelvre nézve elmondottunk, mert a nyelvből vont összes következtetésekkel arra az eredményre jutottunk, hogy az ural-altáji népcsoport (nyelvcsoport) egyik ágát képezi a finn-ugor, melyhez a finn, permi és ugor népcsaládok tartoznak. Másik ágát képezi a török-tatár, melyhez a már felsorolt népek tartoznak. Végre a középső (nevezzük kazar) ághoz tartoznak: a kazar, a bolgár, az avar és a magyar népek.

Feltűnő, hogy a középső (kazar) ághoz tartozó népek nevei mind »ar« képzővel végződnek.

A képző ezen megegyezését Kunik s utána Vámbéry is észrevették, sőt azt is megfigyelték, hogy az ural-altáji népcsaládhoz tartozó más népek nevei viszont »gur« képzővel végződnek. Így: ujugur, hunugur, utigur, kutigur, saragur. Ezek talán a török-tatár ághoz tartoznak.

Ellenben a finn-ugor ághoz tartozó népek neveinél ilyen képzői megegyezést (sem azon nevekben, melyek alatt e népeket mi ismerjük, sem azokban, melyeket e népek önnön elnevezésekre saját nyelvökben használnak) nem ismerünk.

Szükséges végre még arra a kérdésre megfellelnünk, hogy a nyelvkincsünkben található perzsa, mongol, szláv szók miként jutottak a magyar nyelvbe?

Előre kell bocsátanunk azt, hogy ezen szók nem eredeti tulajdonát képezik nyelvünknek, hanem kölcsönzött szavak, a milyeneket minden nép nyelvében szoktunk találni.

Ezek tehát nem valamely távoli rokonságot, közös eredetet, hanem egyszerűen hosszabb együttlaksát, érintkezést jelentenek az illető nemzetek, népek között.

A hagyomány szerint, a mint előadtuk, őseink egykor

Perzsia szomszédságában, Eviláth földén laktak. Onnan költöztek a Meotis mellé, utóbb Scythiába.

Fölemlítettük Herodoté elbeszélését a scythák költözéséről, kik az Araxes vidékéről törtek be a Don és Wolga vidékére s megtörték a maeoti kimmereket.

Később a sarmaták törtek be Media felől s leverték a scythákat.

Úgy látjuk, hogy az emberiség (a bibliai előadás szerint is) Előázsiából terjedt el éjszaknak, utóbb nyugotnak és keletnek.

Ez lehetett az az idő, midőn a magyarok népe, fejlődése, alakulása első stádiumában, az iráni népekkel (perzsákkal, médekkel stb.) érintkezett.

Peschel szerint pedig, midőn a »turk« törzsek Kasgariát, Ferganát és Chowaresmet hatalmuk alá hajtották, a városokban ó-perzsa lakókat találtak, kikkel együttlakva, nyelvükből sok szót vettek át.

Lehet, hogy a magyarok ekkor még a turk törzsekkel együtt voltak s nem képeztek külön népet, s hogy Evilath valahol Turan vidékén volt.

Az Altáj hegység vidékén lakhattak azután őseink, mert nevüket ott a Madsar-dagh« (Magyar-hegy), a Balch mellett fekvő »Mazar« helység és Taskendtől délnyugatra »Awlia Mazar« város tartja fenn maig.

Itt érintkezhettek a mongolokkal, itt vehették föl nyelvükbe a mongol szókat.

Ha őseink a scytha vagy sarmata népek gyűjtőnévébe bele nem foglalhatók s első költözésük korábbi időre esik: akkor a scytha vagy sarmata nagy népáradat szoríthatta őket a többi ural-ajtáji népek társaságában észak felé, olykép, hogy a finn-ugor népek legészakabbra, középre a magyarok s ezektől délre a török-tatár népek jutottak.

Csak ezután következhetett be a szláv népekkel való érintkezés, a kiktől szintén vettek át szókat, különösen a földművelés némely eszközeinek elnevezését.

Bár tagadhatlan, hogy némely szláv szókat már mai hazájukban, a keresztyén vallás fölvétele után vettek csak át nyelvükbe.

Őseinknek eme költözését részben a hagyomány, részben a nyelv tanúsága alapján adtuk elő.

Történeti alapon e költözésről s részleteiről, a mint már kiemeltük, mindaddig nem szólhatunk, míg őstörténelmünk kutatói által nagy gonddal és szorgalommal összegyűjtött s a még összegyűjtendő anyagot alapos kritikával fel nem dolgozzuk.

E kritikára pedig azért van szükség, mert őseink a IX. század előtt (kivéve Ptolemaeus később ismertetendő egy adatát) saját nevük alatt elő nem fordulnak s amaz általunk már elsorolt különböző nevek nem mindegyike vonatkozhatik a magyarokra.

Legújabbán gr. Kuún Géza nagybecsű tanulmányában (*Relationum Hungarorum cum oriente, gentibusque orientalis origines historia antiquissima*. I. k. Kolozsvár, 1892.) e részben figyelmet keltő előtanulmányokat tett.

S ha kutatásainak eredményeivel mindenben nem is értünk egyet, szívesen elismerjük úttörő munkájának nagy becsét s méltányoljuk érdemeit.

Ezek azok a gyér adatok, melyek segítségével bepillantottunk a magyarok őstörténetébe.

A hagyomány és nyelvészet szövétneke csak sejtenünk engedi, hogy népünk őstörténetéhez eddig összehordott adatok, legalább részben fölhasználhatók lesznek, s hogy őstörténetünket nemcsak nyelvészeti következtetések után, de *történelmi alapon* fogjuk ismerni, előadhatni.

A kutatás mai eredménye szerint a magyar nép története ott kezdődik, a hol őket, mint az Ethil (Atel = Wolga) partján lakó nomád népet, a történetírók először említik.

Térjünk át most ennek előadására.

II. RÉSZ.

A MAGYAROK KÖLTÖZÉSE AZ ETILTÓL AZ ÚJ HAZÁIG.

1. §. Az Etíl-(Wolga)-melléki haza.

A nemzeti hagyomány s a történet egyező tanúsága szerint, őseink eredete, *első hazája*, Ázsiában keresendő.

Mikor a történelemben feltűnnek, közvetlen honfoglaló útjukra való elindulásuk előtt, szintén Ázsiában találjuk őket.

Külföldi és belföldi kútfők egybehangzóan Scythiából hozzák ki őseinket. Ez volt tehát *utolsó ázsiai* lakásuk.

A régi Ázsia pedig, az ó-kori s részben a középkori geográfusok szerint, a Tanaisnál (Donnál) kezdődött s innen keletre terjedt.

Az ó-kori földrajz azonban két Scythiát ismer, egyet Európában, egyet Ázsiában.

Az *európai Scythia* a Duna torkolatától a Donig terjedt; a Tanaison (Donon) túl, keletre pedig feküdt *ázsiai Scythia*, melynek keleti határai valahol az Altáj hegység táján keresendők.

Scythiában, a régieknél, különféle scytha és sarmata népek laktak. Óslakói a kimmerek voltak, kiket a scythák, utóbbiakat pedig a sarmaták szorítottak ki lakóhelyeikből, részben összekeveredve és összeolvadva velök.

Utóbb a scytha és sarmata nevet az írók gyakran föl is cserélik. Némelyeknél a scytha elnevezés az általános, mely alá a sarmaták is tartoznak, másoknál éppen megfordítva.

Ptolemaeus (írt Kr. u. a II-ik században) után a geográfiai elnevezések is határozottabbakká lesznek.

Ő Scythiát Európában nem ismer, szerinte a régi Scythia helyén Sarmatia van, még pedig: Sarmatia europaea, mely az Istertől a Tanaisig és Sarmatia asiatica, mely a Tanaistól a Rha (Volga) folyóig terjedt. Azon túl feküdt a két Scythia, az Imaus hegység által két részre osztva. (Scythia intra és Scythia extra Imaum.)

Ptolomaeus geográfiai elnevezésének annyiban van nagyobb jogosultsága, mert ha áll az, hogy a mai keleti Európában a Scythák leverésével a sarmata nép lett uralkodóvá: akkor országukat is nagyobb joggal nevezhetjük Sarmatiának, mint Scythiának.

A középkori történetírók azonban ismét visszatérnek a régi nomenclaturához, s Scythia neve alatt általában azt a területet értik, mely a Wisztula és Dontól keletre, bizonytalan kiterjedésben feküdt.

Megkülönböztetésül a régen »európai Scythiának« nevezett területet »kis Scythiának« hívják.

Ennek a Dontól keletre terjedő »Scythiának« (mely minket közelebbről érdekel) azonban éjszaki és keleti határait sehol, sem az ó-, sem a középkori geográfusoknál egyenlően és szabatosan meghatározva nem fogjuk találni.

A mily zavartak a fogalmak a középkori geográfusoknál Scythiát illetőleg, ép oly bizonytalan, határozatlan a magyar krónikák leírása Scythiáról.

Nem is foglalkoznánk e kérdéssel oly tüzetesen, ha vele őseink utolsó ázsiai s épen scythiai lakásának meghatározása szorosan össze nem függne, s ha a történelemnek nem volna épen a földrajz oly fontos segédtudománya, melyre, sajnos, hazai historikusaink, néha igen kevés gondot fordítottak.

Miután tehát »Scythia« volt őseink utolsó ázsiai lakása, lássuk, miként írják le Scythiát az akkor közkézen forgott középkori geográfusok nyomán, saját honi kútfőink:

Anonymus (Béla király névtelen jegyzője) szerint ¹ Scythia »az északi résztől a Fekete tengerig terjed, mögötte pedig

¹ *Anonymus Belae regis notarius*. I. fej. A szöveg között előforduló magyar idézeteket Szabó Károly fordítása szerint használjuk.

vagyon a Thanais nevezetű folyó kelet felől való határánál pedig a Góg és Magóg nemzetek laknak.«

Kézai Simon szerint¹ pedig Scythiát »egyfelől az északi tenger, másfelől a Rif (rifeus) hegyek zárják be; a forró égaltól távol esik. Kelet felől Ázsiával van egybekapcsolva. Két nagy folyóvíz ered benne: egyik neve Etöl,² másiké a Togora³ A Scytha országgal keletre határos a joriabeliek

¹ *Kézai Simon krónikája*. I. k. I. fej. 5. §. Az előforduló magyar idézeteket szintén Szabó Károly fordítása szerint adjuk.

² A *Rif* hegység alatt kétségtelenül az Ural hegység értendő. Az *Etöl* (Ethul) alatt pedig, mely Kézai szerint a Donnak magyar neve, nem a Don, hanem a Wolga értendő. Kézai itt a Dont a Wolgával összetéveszti; de tudjuk tévedésének okát. A régi geográfusoknak általános hibája, hogy a Rha (Wolga) folyót a Tanaissal (Donnal) elcserélik s ez onnan eredt, hogy a Wolga felső- és középfolyását »Tanaïs«-nak nevezték. Ezt a Spruner-Menke-féle történelmi Atlas világosan föltünteti. De e két folyó a Wolga és Don valamikor vagy külön érrel vagy csatornával össze is volt kötve, Ezen összekötő csatorna a nevezett Atlas térképein ki is van pontozva.

Masúdi a Wolgát a Fekete tenger csatornájának hívja és Jordanis azt állítja, hogy a Don a riphaei hegyekből ered. Ez alatt pedig csak a Wolgát értheti.

Innen ered tehát Kézai tévedése. De igazolja állításunkat, hogy az Ethil alatt Kézai csak a Wolgát értheti, az is, hogy Kézai szerint az Ethil (Ethul) a »kerek tengerbe« (a mai Kaspi tóba) szakad. Ide pedig a Tanaïs (Don) nem szakadhatott soha.

Az Ethul (Ethil) alatt az összes középkori írók csak a Wolgát értették.

³ A *Togora*, nem mint Szabó Károly hiszi, a rokonhangzású Tobol, hanem az Ural folyót jelenti. A Togoráról Kézai azt írja, hogy »Scythiából ered, pusztá erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken át folydogálván . . . Ircaniába szakad, az északi tengernek tartva.« Ez sehogysem illik a Tobolra, mert nem foly át hegyeken vagy hegyek közt. Igaz, hogy az Ural meg nem szakad a Jeges tengerbe. De ha tudjuk, hogy a régi geográfusok a Kaspi tavat (hyrkáni vagy kerek tengert), az északi *Jeges tenger mélyen lenyúló öblének tartották* (Plutarchus Alex. 44. Pomp. Mela III. 5., Strabo XI. 507., 508., Orosius Hist. libri I. C. 2.), akkor megértjük, miért tart Kézai szerint a délnek folyó Ural (Togora) az északi Jeges tengernek, s miért szakad be Hyrcaniába, mely a Kaspi tó melletti országot jelenti.

Hunfálvi Ethnografiájában azt állítja, hogy a Togora nem egyéb, mint az Irtis folyónak »osztják neve«. Ezt azonban nem tartom valószí-

országa,¹ azután Tarszia² s végre Mangalia,³ hol Európa végződik.«

»A nyári nap alatti táj felé a korozmi nemzet fekszik és Ethiopia, melyet kisebb Indiának hívnak s aztán délszak és a Don⁴ folyó közt áthatolhatlan pusztaság van . . . Nyugat felől szomszédok a bessenyők és a fehér kúnok.«

Ezekkel, legalább hozzávetőleg, Scythia fekvését, kiterjedését megállapítván, nyomozzuk tovább, hol lehetett őseink utolsó ázsiai (scythiai) hazája, ezen a nagyterjedelmű, bizonytalan határokkal bíró területen lakott népek között?

A középkori Scythia alatt általában Európa keleti és Ázsia nyugati részét kell értenünk s így kutatásainkat, a közölt leírások szerint is, arra a területre kell irányítanunk, mely a Don, Volga és Ural folyók táján fekszik.

A görög és római geográfusok és történetírók sokkal kevésbé ismerték Scythia népeit, különösen azon népeket, a melyek a Pontustól távolabb laktak, semhogy azokról, különösen azok nyelvéről, nemzetiségéről, életéről tüzetesebb adatokat hagyhattak volna reánk.

Scythák, sarmaták, hunnok, sakák, alánok, massagéták, roxolánok, jazygokról és számtalan más népekről szólnak; némelyekről legalább a scythia vagy sarmata név alatt némi adatokat is hoznak, homályos, zavart, ellentmondó leírásokkal: a magyarokról külön s ily néven sehol sem emlékeznek meg.

Az első ó-kori író, a ki Scythiának a Pontustól északra

nűnek, mert Kézai a középkori geográfusok alapján írt, tőlük vette ismereteit s bajosan tudta, hogy az Irtis folyó létezik, s hogy annak osztják neve »Tangat«.

¹ A *joriabeliek* országa alatt Gorgan (Gurgang, Ürgeng) értendő. A XII. században gyakran keresték fel olasz kereskedők, élénk kereskedelméről volt híres.

² és ³ *Tarszia* és *Mangalia* alatt pedig Taraz, a Kaspi tótól keletre fekvő ország, továbbá a mongolok birodalma értendő.

⁴ A Don folyó alatt itt nem az a Tanais értendő, mely Európát Ázsiától elválasztja és a Fekete tengerbe szakad, hanem a Sir-Darja. Az ó-kori geográfusok ezt is (Diodor XVII. 5. és Justin XII. 5.) »Tanais«-nak hívják.

terjedő vidékére némi világosságot vet, Herodot¹ volt. (Kr. e. közel 500 évvel.) Ő a Tanaistól (Don) kiindulva, az innen északra lakó népeket a következőleg sorolja fel: elsők a sarmaták, kik 15 napi járó földre lakják a vidéket. Azokon túl laknak a budinok. Ezekről északra, hét napi járásra, pusztaság következik. E pusztaságtól keletre laknak a thyssageták. Ugyane tartományban laknak a jyrkák (Ἰόρκα), kik vadászatból élnek. Ezen jyrkák alatt történetíróink az ugorok egy ágát, mások a törököket értik.

Strabo (élt Kr. e. az I-ső században s Kr. u. az I-ső század elején) földrajzában² körülbelől ugyanezen tájra a királyi sarmaták (Scythák) közelébe helyezi az »urgokat«. A történetírók egy része ugyanazonosaknak tartja ezeket Herodot jyrkáival.

Plinius³ az ifjabb († Kr. u. 79-ben) a Tanaistól északra, egész a Rhipaeus hegyekig lakó számos sarmata népek között, a tussagétákat és *turkokat* említi, kik már a nevezett hegység zord hegyes-völgyes lejtőin laknak, a kiken túl a rhipaei hegyek között, az arimphaeusok élnek.

Itt már kétségtelen, hogy eme turkák a Herodot jyrkáival egyugyanazon nép; mert mindkét helyen a tyssagéták szomszédjai s velök egy területen laknak, a mit egyébként más kútfők is igazolnak.

Pomponius Mela földrajzában⁴ szintén a sarmaták, budi-

¹ Herodot Történelmének IV. könyvében (Melpomone) 22--23. fejezetében.

² Strabonis Geograficarum libri XVII. VII. k. 3. Cap. »Ἡ δὲ ὑπερκειμένη πᾶσα χώρα τοῦ λεγθέντος μεταξὺ Βορυσθένους καὶ Ἰστροῦ, πρώτη μὲν ἐστὶν ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία ἔπειτα οἱ Τυριγῆται, μεθ' οὓς οἱ Ἰαζυγες Σαρμάται, καὶ οἱ Βασίλειοι λεγόμενοι, καὶ Οὐργοί, τὸ μὲν πλεον νομάδες, ὀλίγοι δὲ καὶ γεωργίας ἐπιμελούμενοι.«

³ Caii Plinii Secundi: »Historiae naturalis libri« XXXVII. Lipsiae 1830. Lib. VI. C. 7. . . . »Dein Tanain amnem, geminore influentem, colunt Sarmatae, Medorum (ut ferunt) soboles, et ipsi in multa genera divisi. Primo Sauromatae Gymnaecocratumeni, unde Amazonum connubia, Dein Avazae, Cottae, Cicimeni, Messeniani, Costobocci . . . Tussagetae, Turcae, usque ad solitudines saltuosas convallibus asperas; ultra quas Arimphaei, qui ad Rhipaeos pertinent montes.«

⁴ Pomponii Melae: »De situ orbis libri tres.« Ed. Joa. Reinoldius 1775. I. k. XXVII. Cap. . . . Juxta Thyssagetae Turcaeque vastas silvas occupant, alunturque venando . . . «

nok után, a tyssagéták szomszédságában említi a *turkákat* s utánuk az arimphaeusokat. Hogy »jyrkák«-nak vagy »turkák«-nak neveztetett-e a tyssagéták szomszédságában lakó nép, s melyik adat a helyesebb, Herodotos magában álló adata, a ki után azonban a legtöbb geografus írt, vagy a későbbi írók egybehangzó adata: arról sokat vitatkoztak; reánk nézve azonban nem az a főkérdés. Sokkal lényegesebb dolog az, hogy milyen nép voltak e jyrkák vagy turkák?

Tomaschek Vilmos¹ után többen² az androphagok alatt a mordvinokat, a melanchlaenok alatt a cseremizeket, a budi-nok alatt a vogulokat és a jyrkák alatt az ugorokat (s ezen elnevezés révén) a régi magyarokat értik.

Tudományosság, alaposság tekintetében mindezen ó-kori írókat legalább a geografiai adatokra nézve fölülmulja *Ptolemaeus*, a Kr. u. 2-ik század földrajzírója.

Ezen író³ az általa leírt Sarmatia Asiaticában az előbbi íróknál említett népek által teljesen ugyanazon területen lakott népek között: a királyi sarmatákat a phtirophagokat (budinok), ezek mellett a »*Materi*« népet említi.

A jyrkák vagy turkák nála elő nem fordulnak. Alapos azonban abbeli föltevésünk, hogy a »Turkák« és Ptolemaeus »*Materi*« nevű népe egy-ugyanazon népet jelenti.

Állapodjunk meg itt egy kissé. Hogy a »*Materi*« nép lakása iránt kétségünk ne legyen, tekintsük meg Ptolemaeus geografiájához fókálózata alapján megszerkesztett térképet (Tabula Asiae II.) Moletius kiadásában.

Itt a »*Materi*« nép a Wolga (Rha) közepének balpart-

¹ *Tomaschek W.*: »Kritik der ältesten Nachrichten über den Scythischen Norden.« (Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Classe der kais. Akademie 117. Band. Wien, 1889.

² *L. Munkácsi Bernát* értekezését az »Ethnografia« cz. folyóirat 1894. évi folyamában.

³ *Claudii Ptolemaei Geographiae libri octo*. Dr. Frid. Guil. Wilberg. Essendiae 1844. Liber V, C. 8. »ὑπὸ δὲ τοὺς Σουαρδηνούς Χατνίδες καὶ ἀπ' ἀνατολῶν τοῦ Πᾶ ποταμοῦ Φθειροφάγοι καὶ Ματτηροὶ καὶ ἡ Νησιώτις χώρα· εἰτα ὑπὸ μὲν τοὺς Ἰαξαμάτας Σιραχηνοί, μετὰ δὲ τῆς Μαϊώτιδος λίμνης καὶ τῶν Ἰππικῶν ὁρέων μετὰ τοὺς Σιραχηνούς Ψήρσιοι, εἰτα οἱ Θαιμεῶται, ὑφ' οὗς Τυράμβαι, εἰτα Ἀστούρικανοί, εἰτα μέχρι τοῦ κόρακος ὁρους Ἀριχοὶ καὶ Ζίγχοι.«

jára, vagyis azon vidékre van helyezve, a hol a Rha (Volga) és Tanais (Don) egymáshoz legközelebb esnek.

Eichwald jeles ó-kori földrajzi művéhez¹ csatolt nagy gonddal szerkesztett Ptolemaeus-féle térképen, e nép meglehetősen ugyanazon területen lakik. Végre a *Spruner-Menke* féle ó-kori Atlasban² a Pontus vidék térképén szinte ugyanazon helyen laknak a »Materi«, vagyis a Wolga középfolysának bal partján.

Ugyanide helyezi őket Ukert, a görög és római kor geografiájának megírója.³

Azt hiszszük, sokkal több körülmény támogatja e föltevésünket, semhogy hallgatással mellőzhetnők, miszerint a »Turkok« és »Materi« név alatt már a Kr. u. I-ső században ismert nép alatt, a »magyarokat« kell értenünk.

A »Jyrkák«, »Urgok« s egyéb elnevezések alatt előforduló népeknek, a magyarokkal való azonossága iránt, még ha ezek mind valóban »ugor« népek is, sok kételyünk lehet; mert az »ugor« elvégre is csak azt a népcsaládot jelenti, melyhez a magyar nemzet tartozhatik; de ha figyelembe vesszük, hogy a byzanci írók épen a X. században »turkuk« neve alatt ismerik a magyarokat, hogy épen e tájról indulnak ki honfoglaló útjukra, hogy évszázadokkal később a visszamaradt magyarokat épen e tájon találják Julián, Plan Carpin, Rubruquis s más utazók értesítései és az arab geográfusok: lehetetlen, hogy a »Materi« névben a »magyarok« elnevezését föl ne ismerjük.

A »magyar« nép nevének számtalan változata közt csak Anonymus »moger«, Kézai »mogor«, Constantin Porphyrogeneta »Mažāp«, az arabs »Mažger«, a kurd nyelvű »Magyer«-ra utalunk, hogy a »Mater« (helyesebben tán Matjer) változatnak a »magyar«-ral való azonosságát igazoljuk.

¹ *Alte Geographie des Kaspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands.* Dr. Ed. Eichwald. Berlin, 1838.

² *Spruner-Menke »Atlas Antiquus«.* Gothae. 1865. XXIII. térkép »Pontus Euxinus« et quae ei adiacent.

³ *Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten, bis auf Ptolemaeus.* J. A. Ukert. Weimar, 1846.

Nem is képzelhetjük, hogy a görögül írt Ptolemaeus a »Magyar« nevet az ő idejében másképp írhatta volna, mint »Ματῆρ«-nek.

Igaz, hogy magán a néven kívül egyéb adatot róluk nem ad Ptolemaeus sem; de ha Plinius »turkái« ugyanazonosak a »Materi« néppel, akkor legalább azt tudjuk róluk, hogy a sarmata népnek egy ágát képezik.¹ De hát kik voltak a sarmaták?

Plinius szerint a sarmaták: médek. Ugyanazt erősíti Diodorus Siculus.²) Ezt tartja róluk Bökh, továbbá a szlávok híres ethnografusa Saffarik³ és végre Zeuss.⁴ A sarmaták ruhái a parthusokéhoz hasonlítanak (Herodot IV. 116. Tacitus Germ. 17.). Lovon vagy kocsin élnek, melyet ökrök húznak. Előkelődik sisakkal, érczpánczélokka vannak ellátva.

A harczban elleneikre hurkot vetnek s azzal az ellenséget lováról lerántják. (Luc. Toxaris C. 51.). Lovakat áldoznak. (Paus. I. 28.).

Ez értesítések azonban kevesebb értékkel bírnak, mert a sarmatákat a scythákkal gyakran fölcserélik.

Annyi azonban bizonyos, hogy a sarmaták, Media felől a Kaspi tó keleti oldalán vonultak Scythiába s itt a scytha népeket lassanként kiirtották s elnyomták,

Visszatérve már most előadásunk fonalához, miután a »turkok« és »mater«-ek lakásait megállapítottuk; vizsgáljuk, hol volt a magyarok utolsó ázsiai lakása, a magyar kútfolk tanúsága szerint, a honnan a honfoglalásra kiindultak.

Anonymus⁵ szerint »a hét fejedelmi személy megindult a scythiai földről nyugat felé Sok nap jövén pedig pusztaságokon, az Etil vizén, pogány szokás szerint, tömlőre ülve úsztattak át mignem Oroszországba értek, melyet Susdálnak neveznek.«

¹ Plinius fentidézett munkája VI. k. 7. fejr.

² Diod. Siculus II. 43., 44.

³ Schaffarik: »Slavische Alterthümer« I. 362., 276., 336.

⁴ Zeuss. »Die Deutschen und die Nachbarstämme«. 283. l.

⁵ Anonymus VII. fejr. (Szabó K. fordítása).

Kézai¹ a bessenyők és fehér kunok országán úgy Kijó (Kiew) városán keresztül vezeti őket.

A későbbi krónikák Kézaival összevágának.

Ha már most az útiránynak kiindulási pontját keressük, krónikáink adatai, a kiinduló magyarok hazáját illetőleg, minket a *Wolgán* (Etilen) túl fekvő területre vezetnek vissza.

Az egykorú vagy közelkorú külföldi kútfőkben pedig a magyarok utolsó lakásáról (Ázsiában, mert Európa még mindig a Donnal végződik) a következőket találjuk:

*Ibn Dasta*² (vagy Kuún Géza szerint³ helyesebben *Ibn Rosteh*) azt írja, hogy »a bessenyők és eszegel-bulgárok földje közt fekszik a magyarok első vidéke« (földje).

Miután pedig a bolgárok szerint az Etil folyó partjain laknak, a khazarok földjétől a bessenyők országa pedig 10 napi járásnyira van (Izvestija 1. §.), a nélkül, hogy e kútfőből tüzetesebben meghatározhatnók a magyarok hazáját, egyelőre beérjük azon adattal, hogy az keletre feküdt a Volgától, még pedig ezen (Volga) és az Ural folyó között.

*Konstantinus Porphyrogenitus*⁴ azt mondja, hogy a bessenyők az Atel és Geech (Ural) folyók mellett laktak, szomszédjaik pedig a »magyarok« és úzok.

Konstantin ez egyetlen egy helyen nevezi őseinket »*mazaroknak*«, egyébként a byzanci íróknál (a X-ik századbelieknél) használatos »Turkoi« (»Τούρκοι«) név alatt ír róluk.

Az általunk megjelölt vidéken találja meg a hazájukban »Magna Hungariában« visszamaradt magyarokat a XII. század első felében *Julián* magyar szerzetes, kinek útja *De facto Ungariae magnae*⁵ című reánk maradt tudósításban van leírva

¹ Kézai Simon mesterkrónikája II. k. 2. §.

² *Ibn Dasta*: »Izvestija o chazaroch, burtasach, bolgarach, madsarach . . .« stb. D. A. Chwolson. Szt-Pétervár, 1869. 25. lap.

³ *Kuún Géza*: *Relationes* I. k. 20. lap 3. jegyzet.

⁴ Konstantinus Porphyrogenitus: »De administrando imperio« 37. fejj. »Οἱ Παρξινάριται τὸ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν ποταμὸν Ἀτὴλ τῇν αὐτῶν εἶχον κατοικησιν, ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸν ποταμὸν Γεήλ, ἔχοντες τοὺς τὲ Μ α ξ ά ρ ο υ ς συνοροῦντας καὶ τοὺς ἐπονομαζόμενος Οὐς.«

⁵ Rikhard szerzetes tudósítása: »De facto Ungariae magnae«. Szabó K. »Magyarország történetének forrásai«. III 35. lap.

Julián 1237. évben megindulva Konstantinápolyon, Szi-
khián (a Fekete tenger partján), Alánian, Nagy-Bolgárországon
keresztül az Etil (Volga) folyóhoz jutott, melynél az ázsiai
magyarokat megtalálta. Ezeknek nyelve »teljességgel magyar
vala és megértik vala őt és ő azokat«.

»Tudják a régiek hagyományaiból, hogy azon magyarok
(a kik a mai Magyarországon laknak) tőlük származtak; de
hogyan hol vannak, nem tudják vala.«

Julián visszafelé más úton, a mordvinok országán, Orosz-
és Lengyelországon keresztül jött s tért vissza hazájába.

Bonfin történetében megemlíti, hogy Mátyás király e
magyarok betelepítésének eszméjével foglalkozott, de ennek
végrehajtását időközben bekövetkezett halála megakadályozta.

Kevéssel, alig néhány évvel Julián után, *Plan Carpin*
János,¹ IV. Imre pápa követe, Kumániát (Comania) így írja le:
»Kumania északi határosai az oroszok és mordvinok, a byle-
rok (ez Nagy-Bolgária), a basztarkok (ez nagy Magyaror-
szág)« Délről határosai »az alánok, cserkeszek, kha-
zarok«. Nyugatról határai »Magyar- és Oroszország«.

Utána 1253-ik évben IX. Lajos francia királynak a
tatárokhoz küldött követe: *Rubruquis Vilmos*² jelentésében —
Paskatirt (a baskirok földjét) Nagy-Magyarországnak nevezi
s azt mondja, hogy »a Jagag (Jaik, ma Ural) folyó »Paska-
tir« földről jó s a Kaspi tóba szakad. E földről jöttek a
hunnok, kik később magyaroknak neveztettek«.

Mindezen adatokat kiegészíti Abulghazinak,³ Kipcsak
történetében előforduló következő része: Guz-Khán megpa-

¹ Fehér Cod. Dipl. IV. köt. I. rész. 433. lapon. E tudósítás
1246-ból való.

² Fehér Codex diplomaticus. IV. 2. »Litterae fratris *Wilhelmi de*
Rubruquis, relatoriae«. 265., 278., 279., 281. lapokon. »Pascatir,
quae est major Hungaria. — Postquam fuimus duodecim diebus ab
Etilia, invenimus magnum flumen, quod vocant Jagog (Jaik) et venit ab
Aquilone de terra Pascatir descendens in praedictum (Caspium) mare . . .
De illa regione Pascatir exierunt Huni, qui postea dicti sunt Hungari.«

³ Abulgazi Bagadur Chan's: »Geschlechtsbuch der mungalisch-
mogulischen und mogorischen Chanen. Übersetzt von Dan. G. Messer-
schmied. Göttingen. 1780.

rancsolja fogadott fiának Kipcsaknak, hogy seregével »az urusz, olak, madsar és baskir népeket, melyek a Tin, Atel és Jayk folyók mentén laknak, meghódítsa«.

Az előadottak által legalább megközelítőleg meghatároztuk a magyaroknak Wolga melletti hazáját s legalább azt mondhatjuk ki eredményül, hogy az őseink által e vidéken lakott terület a Wolgától keletre — ennek középfolyása és az Ural felső folyása között volt.

Tüzetesebben lakóhelyüket meghatározni ezen értesítések alapján alig lehet; de közismeretű dolog, hogy a nomád népek, pontosan körülhatárolt területhez kötve nincsenek s így szorosán geográfiai határral, a nomád népek földje meg nem jelölhető.

Regino is krónikájában (889. évhez) Scythia leírásánál azt mondja: »A népek, kik ez országban laknak, nincsenek egymástól elhatárolva miután nyájaikat legeltetik és a nem mívelt pusztákat szüntelen bebarangolják«.

Ibn Rosteh és Konstantin is csak akként határozza meg az általa leírt népek lakását, hogy egyik a másiktól hány napi járó földre lakik (mint fentebb láttuk).

A mit még a Wolga melletti haza tüzetesebb meghatározására előadhatunk, azt Scythiának, illetve Scythia ezen részének az egyes kútfőkben foglalt leírásából vehetjük.

Scythiának az ó-kori kútfőkben foglalt általános leírását itt egészen mellőzzük, inkább csak azokra a szerzőkre hivatkozunk, kik a Wolga-Ural vidékéről írtak.

Plinius már idézett munkájában¹ a Ripheusok zord, hegyes-völgyes lejtőire helyezi a »turkákat«. E leírásából ráismerünk az Ural hegységek messze délre és délnyugatra, a mai Saratowig, lenyuló végágaira.

*Pomponius Mela*² erdőkkel borított vidéknek írja le turk-jainak lakását, a kik vadászatból élnek.

A magyar kútfők közül *Anonymus*,³ azt írja Scythiáról, hogy ott »szerfölött bőven találkozik a nyuszt«; »aranynak,

¹ *Caii Plinii Secundi. Hist. Natur. VI. k. 7. fej.*

² *Pomp. Mela. De situ orbis I. k. XXII. Cap.*

³ *Anonymus. I. fej.*

ezüstnek bőve van és azon föld folyóiban drágakövek és gyöngyök találtatnak».

*Kézai*¹ pedig s utána a vele összefüggő krónikák, melyek szerint Scythia egész az északi tengerig terjed, előadják, hogy: »Scythiának földje buja ligetekkel, erdőkkel, legelőkkel ékes, különféle vadakban csuda gazdag és tele.« Északi részein pedig sivatag (helyesebben tán zord) hegyeiben kristályt találnak és griffek fészkelnek s vadász-sólyommadarak költenek, melyeket magyarul »kerecset«-nek² hívnak.«

A budai krónika csaknem szórul-szóra vette át a helyet Kézaitól. Megegyez e leírásban vele a képes krónika is.

A griffekről szóló előadást Kézai nyilván Pomponius Melától² vagy valamely átírójától vette.

E leírásokat összevetve a korábbi geográfiai adatokkal most már nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy őseink a Volga melletti hazája, ezen és az Ural folyó között terült el; de azt is, *hogy az Ural hegység déli végágaira, lejtőire kiterjedt.*

Itt volt a XIII. század közepén a baskirok földje, a honnan Rubruquis szerint a hunnok és magyarok kijöttek s a hol a Jagog (Jaik, Ural) folyó ered.

Maga a magas Ural hegység már nem tartozott hazájukhoz, mert oda, már Plinius is, az arimpheusokat helyezi.

A Volga és Ural vidékén egyébként az Uralon kívül egyéb jelentékenyebb hegység nincs is.

Mindezek után, azt hiszem, minden kétségen felül áll, hogy őseinknek a történelmi kútfők által ismert utolsó »ázsiai« hazája (Baskardia, Magna Ungaria), a Volga, Kama, Ural folyók és az Ural hegység között, az északi szélességnek 50—55, a keleti hosszúságnak (Ferrótól sz.) 65—75. fokai között terült el.

¹ *Kézai*, I. k. I. fejr. 5. §.

² *Szabó Károly*, Kézai magyarázója, úgy látszik, nem érti teljesen Kézai »kerecset«-jének értelmét. Ma is ismerjük a magyar Alföldön a »kerecseny-sólyom« elnevezést. De a természetrajzban is e néven fordul elő (falco candicans v. islandicus = kerecseny-sólyom).

³ *Pomp. Mela*. De situ orbis. II. k. I. fejr. Ktesias 4 lábú madaraknak mondja a griffeket, melyeknek lábai és karmai olyanok mint az oroszlánoké.

A történetírók általában déli Jugriának nevezik e területet; de mert Jugria határait megállapítani igen bajos,¹ ezért azt hiszszük, e területnek inkább folyók és fokok szerint való megállapítása a helyesebb.

Ha egy pillantást vetünk Oroszország jelenkori etnografiai térképére, azt fogjuk látni, hogy a török fajhoz tartozó *baskirok* ma is a Wolga és Ural folyók között laknak, a hol őket a visszamaradt magyarokkal Julian, Plan Carpin és Rubruquis találták.

Velök szomszédságban pedig még ma is a volgai finn-ugor népek laknak, a hol őket már az ó-kori geográfusok találták.

A magyaroknak, azonban, ott ma már semmi nyomuk sincsen.

2. §. A kiköltözés oka, ideje; a honkeresők útja a kiindulástól a honfoglalásig.

A *nemzeti hagyomány* szerint ázsiai őseinknél élénk emlékezetben élt a »rokon« hunnok királyának Atillának alakja, világra szóló hőstettei, hatalma s birodalma.

Ezen emlékek átszármaztak apáról fiúra s őseinket arra ösztönözték, hogy hazájukat elhagyva, a távol nyugaton fölkeressék, visszafoglalják, a 4 folyam közén, Atilla örökét, országát.

Kézai krónikája szerint a honfoglalás »a hunnok visszatérése Pannoniába«. (II. k. 1. §.)

Anonymus is erre czéloz akkor, mikor a Magog nemzetségből származott Atilla királyról szól, mint Álmos őseről. (I. fej. és IX. fej.)

Ha nem is kételkedünk e hagyomány létezésében ott a Wolga partján: ezt a kiköltözés közvetlen okának nem tekinthetjük.

¹ *Kuun Géza*: »Relationes« I. k. 13. lap. »nec ipsam Jugriam certis limitibus definire possumus«.

Karamsin: »Geschichte des Russischen Reiches« cz. művében I. k. 247. l. azt tartja, hogy Jugria az Uralon túl feküdt. Így hát a Jugria elnevezés épen nem illik rá e területre.

Mit szólnak a kiköltözés okára nézve a honi és külföldi kútfők?

*Anonymus*¹ szerint »a scythiai föld . . . jöllehet igen téres, még sem volt elég az ott megszorodott nemzetek táplálására és befogadására«.

Ezért »a hét fejedelmi személy . . . elvégezé, hogy magoknak földet foglalni, melyen lakhassanak, szülöttjük földjéről eltávozzanak . . .«

*Kézai*² a hunnokról, kiket a magyarokkal teljesen azonosít, azt mondja, hogy Scythiában »mint a főeny úgy megszorodván«, megindultak honfoglaló útjukra.

A kiköltözés egyéb okáról hazai kútfőink említést nem tesznek.

A scytha népek túlságos elszaporodását különben nem honi kútfőink gondolták ki. Szól erről már Strabon (VII. 306. és XI. 506.), úgy Plinius (II. 208.).

Továbbá Regino krónikája, a 889. évhez, Scythia leírásánál azt mondja: »Oly nagy népeinek sokasága, hogy a hazai föld nem bírja őket táplálni«.

Azonban a túlságos elszaporodást sem fogadhatjuk el a kiköltözés közvetlen okául; bár nomád népek elszaporodása, miután azok vadászat-, halászatból élnek, rendesen azon következménnyel jár, hogy a kipusztított területet ott kell hagyniok s a könnyebb megélhetést biztosító egyéb területet fölkeresniök. Helyöket pedig elfoglalja más nomád nép, mely országukat, saját viszonyaihoz, alkalmasabbnak találja.

*Regino*³ szerint a kiköltözés oka az volt, hogy a magyarok a »szomszéd« bessenyők által megtámadtattak, legyőzettek s lakóföldjükről a Tanais⁴ (Wolga) vidékéről elűzettek.

¹ Anonymus. Gesta Hungar. I. fej., Szabó K. ford.

² Kézai I. k. II. fej. 1. §. Szabó K. ford.

³ *Reginonis Chronicon.* (Pertz. Mon. Germ. Hist. Tom. I. Script. 600. lap.) »Ex superdictis igitur locis, gens memorata (Hungari) a finitimis sibi populis, qui Pecinaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est.«

⁴ *Tanais* rendesen a Don. Az ó-kori és középkori geografsoknál azonban gyakran a Wolgát jelenti, a mint fentebb Kézai »Etil« folyójának magyarázatánál elmondottuk. Sőt Diodor (XVII. 5.) és Justin (XII.

Ibn Rosteh (Dasta)¹ értesítéseiben megemlékezik a magyarok »első földjéről« (a Wolga mellett); a kiköltözés okáról azonban nem szól.

Konstantin is megemlékezik a magyarok Wolga melléki hazájáról; azonban a kiköltözés idejéről s okáról mitsem jegyzett fel művében.

Egyetlenegy positiv adatunk van tehát a kiköltözés okára s ez Regino adata.

Nem vonatkozhatik ezen adat Konstantin ama följegyzésére, mely szerint Lebediából vagy utóbb Etelközből üzték ki a bessenyők a magyarokat; mert Regino világosan megmondja, hogy e kiűzetésük a Tanais vidékéről történt. Regino pedig azon középkori írók egyike, kik a Tanais alatt a Wolgát értik.²

Történetíróink³ részben már el is fogadták Priscus Rhaetor egy közleménye (Corp. Script. Histor. Byz. 158. l.) nyomán (azonban azt hiszem, hogy erre nincs elég alapjuk) azt a véleményt, hogy a magyarok kiköltözése a VI-ik század közepére az avar-sabir vándorlás korára esik, s hogy az ugorok (kik alatt magyarokat értenek) üzték ki az avarokat lakóhelyükről. Mások⁴ szerint pedig éppen megfordítva, a sabirokat az avarok zavarták ki lakóhelyükből, a sabirok pedig a magyarokat.

Azonban mindaddig, míg alapos forrástanulmányok alapján a magyarok őstörténelmét megírva, abban kétségtelenül meg nem állapítjuk, hogy mely elnevezések alatt szerepelnek őseink vándorlásaikban, egész a Wolga melletti hazájukig: minden adatot, mely »ogor«, »ugor«-ok, »saragur«, »hunugur«-okról szól, a magyarokra nem vonatkoztathatunk.

5.) az Oxust is Tanaisnak hívják. (L. Eichwald. Alte Geographie des Kaspischen Meeres. Berlin, 1888. 315. lap.: »im zuge Alexanders des Grossen, galt der Oxus für den Tanais«).

¹ *Ibn Rosteh* (Dasta) »Izvestja o khazaroch . . . « stb. fentidézett helyén.

² L. Kézai »Etil«-jének magyarázatát. Reginonis Chron. 299. l. (Pertz).

³ Kuún Géza »Relationes« I. k. 70. lap.

⁴ Munkácsi Bernát: »Az ugorok legrégibb emlékezete«. Etnografia V. évf. 3.

Ép oly helytelenül járnak el azok, a kik csak azért, mert a IX. és X. századbeli byzanci írók a magyarokat »turkok«-nak nevezik, ezeknek minden adatát, a hol turkokról szólanak, a magyarokra vonatkoztatják.

Ezen eljárásnak igazolására hosszas előadásba s bizonyításba kellene bocsátkoznunk, melyet azonban itt mellőznünk kell, mert jelen feladatunk köréhez nem tartozik.

Magát e kérdést csak a byzanci írókból nem is fogjuk tisztába hozhatni, ezen írók és az arab írók erre vonatkozó adatainak szigorú kritikus egybevetése nélkül.

Az ó-kori classikusok és két nagy irodalom adatait kell e tárgyra kiválasztanunk, megrostálnunk s feldolgoznunk, hogy őseink őstörténelmét tisztán lássuk.

Azért a legnagyobb méltánnyal kell itt már megemlékeznünk Kuún Géza gróf munkálkodásáról, mely az őstörténelemre vonatkozó adatok összegyűjtésében és csoportosításában maradandó érdemeket szerzett magának s megmutatta az utat, melyet Wenzel Gusztáv »Históriai tanulmányaiban« (Uj magyar muzeum 1855. II. köt.) annak idején kijelölt; de melyet történetirodalmunk, sajnos, nem igen követ.

Eltekintve a fentebb említett adattól, mely szerint őseink a VI. század közepén hagyták volna el Wolga melléki hazájukat: általában *Konstantin nyomán* (ki őseinkről azt mondja, hogy csak 3 évig laktak együtt a khazarokkal), a Wolga mellékéről való kiköltözés idejét 880. és 890. év közti időre szokták tenni.

Azonban, mielőtt a kiköltözés idejének meghatározásába bocsátkoznánk, kénytelenek vagyunk constatalni, hogy a magyarok (hogy úgy fejezzük ki magunkat) általános vagy nagyobb kiköltözése előtt, több kisebb mérvű kiköltözésnek kellett történni.

Így már Strabo fentidézett művében azt jegyzi fel, hogy az »urgok« (ha ugyan szabad ez elnevezést a magyarokra vonatkoztatni) »állítólag az Ister mindkét partján is laknak«.²

² *Strabonis Geogr. libri XVII. C. III. az urgokról szólva utoljára, azt mondja »τούτους φασί καὶ παρὰ τὸν Ἰστρον οἰκεῖν, ἐφ' ἑκάτερα πολλάκις.«*

Strabo itt bizonyosan az Ister legalsó részét (torkolatát) érti, mert később is itt szerepelnek őseink az u. n. »Kis-Scythiá«-ban (Bessarabia).

*Leo Grammaticus*¹ szerint Theophylos byzanci császár idejében a makedoniai kormányzó ki akarván szabadítani foglyait a bolgároktól, Vladimir bolgár fejedelem ennek megakadályozása végett az »ungrok«-hoz fordul segélyért.

Ezek (kiket az író hunoknak és turkoknak is nevez) közbe is lépnek, megakadályozzák a foglyok hazavitelét; azonban a makedonok által elűzetnek.

Tehát ezen adat szerint a magyarok valamely töredékét, csapatát már 835 körül a bolgárok szomszédságában az Al-Dunánál találjuk.

A *pannoniai legenda* szerint² a magyar király a Duna vidékére jutván. látni akarta Methodiust, a térítő apostolt.

Tisztelettel, ünnepélyesen és örömmel fogadta Methodiust s nagy ajándékokkal ellátva bocsátá el magától azt, mondván: »emlékezzék meg róla imáiban«.

Hincmár³ évkönyveiben a 862. évhez azt írja, hogy Német Lajos birodalmát nemcsak a dánok és nomannok, hanem az eddig ismeretlen »ungrok« is pusztították.

Nestor az orosz krónikaíró évszám kitétele nélkül ugyan, de jóval a honfoglalást megelőzőtt s általa is felemlített kiewi táborozás előtti időre vonatkozva, azt említi fel, hogy a magyarok *ismét* elvonultak Kiew mellett.⁴

Az elsorolt adatokkal csak azt akartuk igazolni, hogy a Wolga mellékéről való általános elfogadott kiköltözési idő előtt, a magyarok évtizedekkel »hunnok«, »ungrok« nevén említettnek s Közép-Európába járnak kalandozó hadjáratokra.

¹ *Leo Grammaticus*, bonni kiadás 231. lap.

² Die Pannonische Legende vom heiligen Methodius. *Archiv für österr. Geschichte*. XIII. 162.

³ *Hincmari Remensis Annales*. Pertz. *Monumenta Germ. Hist.* 458. lap . . . »hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur«.

⁴ *Nestors* »Aelteste Jahrbücher der Russischen Geschichte«. Joh. Benj. Scherer. Leipzig, 1774. 46. oldal »und die Ugren giengen wiederum. Kiew vorbey«.

A történetírók a magyaroknak ezen csaknem 50 évvel a lebediai tartózkodásuk előtt az Al-Duna vidékén való megjelenését oda magyarázzák, hogy az általános kiköltözésnek is már a VI. században kellett megtörténni; azonban, miután Nestor szerint gyakrabban vonultak el Kiew mellett, másrészt Strabo már az első század elején talál az Al-Dunánál »ungrokat«: azt hiszszük, hogy ezek alatt a magyaroknak csak egyes elszakadt, barangoló csapatait lehet értenünk; nem pedig a később Lebediában és Etelközben lakó magyarokat, kik már egy nagyobb számú, tömörebb népet képeztek s így a világ-történet eseményeiben nagyobb szerepet játszottak volna.

Térjünk át azonban feladatunk második részének, a kiköltözés idejének megállapítására, meglevő adataink alapján.

A Wolga melléki hazából való kiindulás idejét *Anonymus*,¹ krónikai feljegyzésekre mint kútfőkre való hivatkozással, a Kr. u. 884. évre teszi. A hivatkozott krónikákat azonban nem nevezi meg.

A *kiindulás idejéről* egyéb magyar kútfő nem szól; a többiek inkább a *beköltözés idejét* jegyzik föl.

Béla király névtelen jegyzőjének e helyére nézve (kiről igazolható, hogy Reginót vagy legalább azt a forrást, a miből Regino is merített, használta) történetíróink közül többen azon nézeten vannak, hogy Regino 889. (DCCCLXXXVIII.) évét rosszul másolta volna le Anonymus s az ötös (V) szám elhagyásával hibásan 884-et írta le a kiindulás évének.

Mi nem vagyunk azon a nézeten s az ilyen föltevéseket addig el nem fogadjuk, míg legalább is nagyon valószínűknek nem látszanak.

Azonban, ha Regino erre vonatkozó előadását összehasonlítjuk, alig találunk egy-két szót, melyben elbeszélésük megegyeznék.

Anonymus tehát ez adatát Reginótól le nem másolhatta.

¹ *Anonymus* »A magyarok tetteiről« VII. fejezet. »Urunk születésének 884-ik esztendejében, miként az esztendők szerinti krónikákban megvagyon, a hét fejedelmi személy megindult a scythiai földről nyugat felé.«

Ennek folytán ott, a hol másolás esete fenn nem forog: másolási hibáról beszélni sem lehet!

Thüróczy krónikája 744. évre, a pozsonyi krónika 888-ra (így a budai is), míg Kézai krónikája 872. évre teszi a magyarok *bejövetelét*; a kiköltözés idejéről ellenben nem szólnak.

Miután pedig sem Anonymus, sem Regino a lebediai és etelközi tartózkodásról mitsem tudnak; világos, hogy ugyanazon vagy a megelőző év volna a kiköltözés évének veendő.

Csodálatos, hogy a kiköltözés, illetve a beköltözés évére nézve még saját kútfőink is ennyire ellenkeznek egymással; a mi annál feltűnőbb, mert különösen az utóbb nevezett krónikák közt az összefüggés oly világos, hogy számtalan helyükön egyszerű átiratnak tekintendők.

Regino,¹ a mint említettük, 889-et mondja a kiindulás évének. Kivüle még az *Annales Altahenses maiores*² említi a kijövetelt s ugyanazon évre teszi.

A byzanci kútfők közül csak *Konstantin* Porphyrogenitusnál van egy hely, melyből a kiköltözés évére következethetünk.

A történetíróink által gyakran hivatkozott hely, Konstantinus amaz adata, melyben előadja, hogy a bessenyők a magyarokat Etelközből kiűzván, ott megtelepedtek »s urai ezen földnek, *mai napig*, ötvenöt esztendeje.«³ Ebből az adatból volna egyrészt a Wolga mellékéről való kiköltözés, másrészt a honfoglalás ideje megállapítandó.

Konstantin művét (helyesebben hivatkozott adatát Kr. u. 950 táján (949—951 közt) írván, az etelközi dűlő évé 950 — 55 = 895-re teendő.

Ha már most az Etelközben való tartózkodást három

¹ *Reginonis Chronicon*. Pertz. Monumenta Germ. Historica 599. lap. »Anno dominicae incarnationis 889 (DCCCLXXXVIII.) gens Hungarorum ferocissima . . . a Scythicis regnis et paludibus, quas *Thanais* sua refusione in immensum porrigit, egressa est«.

² *Ann. Althahenses maiores* (Hildesheim) »889. Ungari ex Scythia egressi«. Pertz Mon. XX. k. 785. lap.

³ *Konst. Porphyrogen.* 37. fej. »δεσπόζουσε τῆς τοιαύτης χώρας, ὡς εἴρηται, μέχρι τῆς σήμερον ἔτη πενήχοντα πέντε.«

évre tesszük (a mit utóbb fogunk megindokolni) s hozzáadjuk ehhez ama 3 évet, melyet Lebediában eltöltöttek¹ s e hat évet az etelközi dűlás évszámából 895-ből levonjuk: megkapjuk azt az évszámot, mely a Volga melléki hazájukból való kijövetelük évének tekintendő, vagyis $895 - 6 = 889$.

Thunmann² ugyan Konstantin idézett helyét másolási hibának tartja s azt állítja, hogy a 3 év helyett »valószínűleg« 203. év lett volna irandó.

Utána Schlözer és Engel már határozott és positiv adatnak vették Thunmann föltevését; de minden igaz alap nélkül.

Ellenkezésben áll e föltevással nemcsak Konstantin adata; de Regino és Anonymus Konstantinnal meglehetősen meg-egyeztethető előadása.

Ha nem 3, hanem 203 évig laktak volna őseink Lebediában, akkor nem lehettek volna az Atel mellett a bessenyők és bulgárok szomszédai, a mint Ibn Rosteh mondja, vagy legalább bajosan tudta volna régi lakhelyöket Ibn Rosteh. Pedig ide helyezi hazájukat Konstantin is s innen a Tanais (nem Don, hanem Volga) mellékéről hozza ki őket Regino is.

Ha a magyarok 203 évvel előbb jöttek volna ki hazájukból s a Pontus vidékén telepedtek volna meg: kétséggkívül megismerték és megemlégették volna őket a byzanci írók, a Pontus vidékén lakó népek között, a melyeket ismertek!

A Konstantin-féle szöveg olynemű correctióját csak kétségtelen bizonyítékok alapján lehetne elfogadnunk: pedig itt épen az ellenkezőt bizonyítják idézett kútfőink.

Őseink kiköltözésének évszámát tehát csak combinative állapíthatjuk meg; azonban tekintettel arra, hogy Anonymus 884-re, Regino és az Annales Altahenses 889-re teszi a *kiköltözést*; a budai krónika 888-ra teszi a *beköltözés* idejét; ha mégis egyedül Konstantin adatai alapján határozzuk meg a kiköltözés évét: eljárásunkat főleg azzal indokoljuk, hogy ezen krónikák adatait nem tekinthetjük oly hiteleseknek, mint Kon-

¹ U. o. »συνέχισαν δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐν αὐτοῖς τρεῖς . . .«

² Thunmann: »Untersuchungen über die Geschichte der östlich. Europaeischen Völker. 116. lap.

stantinét, a ki a költözés idejéről sokkal terjedelmesebb részleteket jegyzett föl mint a nevezett krónikák együttvéve.

Térjünk át végre feladatunk harmadik részéhez, a kiköltözött honkeresők *útjának, útírányának* megállapításához.

*Anonymus*¹ szerint őseink a Wolgán, Susdalon, Ruthenián, Kiewen és Halicson át jöttek az új haza határához s ott a Havas (Kárpát) hegységen átkelve, az »unghi részekre« jutottak.

Kézai pedig, a honkeresőket a bessenyők és fehér kunok földjén, Kió (Kiev) városon és a fekete kunok országán át vezeti az Ungh folyóhoz.² Egy utóbbi helyén pedig világosan azt mondja (II. k. I. fejj. 4. §.) »Árpád tört át hadával elsőnek a ruthenok havasain.«

A későbbi *budai krónika* ugyanígy írja le útjukat, azon eltéréssel, hogy az új hazába nem északról, hanem Erdély bércein át költöznek be. Ezt tartja a képes krónika is.

Azonban, igen helyesen jegyzi meg Pauler Gyula a »Századok«-ban³) megjelent egyik értekezésében, hogy nagyon észrevehető a későbbi krónikákból, miszerint Erdély csak utóbb került a krónikákba, s hogy még a budai krónikában, csak mintegy közbeszúrt magyarázatképen, van odavetve Erdély és a szöveg többi részéhez sehogy sem illik.⁴

A míg tehát *Anonymus* meglehetősen egyenes vonalban vezeti a honkeresőket keletről nyugat felé; addig *Kézai* s a vele összefüggő krónikák némi tudomással birnak a Pontus vidékén való tartózkodásukról, illetve arról, hogy útjuk Lebedián és Etelközön legalább keresztülvezetett.

Ebben tehát Konstantin adataival látszanak egyezni.

Egyébként *Kézai* a fehér és fekete kunok országát említi, az előbbieket alatt a Wolga vidékén lakó *úzők*, az utóbbiak alatt a későbbi, Etelközben lakó *kúnokat* érti (*Kézai* I. k. II. fejj. 2. §.).

¹ *Anonymus* VII. és VIII. fejj.

² *Kézai* II. k. 1. fejj. 2. §.

³ *Századok* 1880. évf. »Lebedia, Etelköz, Millenarium«.

⁴ »Deveniunt in confinium regni, scilicet Erdél . . .«

Az utóbbiakra nézve, azonban, Kézai anachronismusha esik (a mit sok írónál találunk a középkorban); de az útirány meghatározását ez nem alterálja.

Őseink tehát a Volga és Ural folyók közéből kiindulva, a *Wolgán* és *Okán* áthaladva, északnyugatnak, Susdal és Kiewnek tartottak. Onnan délre fordulva, a khazarok szomszédságában Lebediában megtelepedtek.

Rövid idő múlva azután Etelközbe s onnan északkeletre vették útjokat s Kiewhez értek. Innen a mai Wolhynián és Galiczián át jutottak az új haza határához — a Kárpátokhoz.

A budai krónika s az utána következők, mint láttuk, Erdélyen keresztül hozzák be őseinket.

E nézet téves voltát fentebb eléggé kimutattuk, de mutatja a tévedést Erdély 7 várának (Siebenbürgen) összefüggésbe hozása a hét vezérrel.

Ibn Rosteh és Konstantin csak a Pontus mellékéig, illetve Etelközig ismerik a magyarok útját. Az első magyar krónikák pedig egybehangzóan Kiewen át s az északi Kárpátokon keresztül vezetik őket új hazájokba.

S eme krónikáink előadását megerősíti Nestor¹ orosz évkönyvíró, ki elbeszéli, hogy a magyarok Kiew mellett elhaladva, a nagy vagy ugor hegyeken (Kárpátokon) áthaladva, foglalták el az ott lakó népek legyőzésével mai hazájukat, mely maig is Magyarországnak (Ugriának) neveztetik.

Egészen önkényes tehát Marczali¹ ama föltevése, hogy a magyarok honfoglaló útja Kiewen keresztül nem vezetett, hanem csak valamely portyázásuk alkalmával jutottak oda.

Ezt megczáfolják Nestor fenti helye s régibb krónikáink vele teljesen megegyező adatai.

Egyébként jártak a magyarok gyakrabban is Kiew alatt portyázásaik alkalmával, mint Nestorból tudjuk, a mivel ez utóbb idézett hely össze nem téveszthető.

Marczalinak másik észrevétele, hogy Kiew és Susdálnak

¹ Nestor. »Aelteste Jahrbücher der russischen Geschichte« 53. lap.
»Im Jahre 6396—6406 gingen die Ugren bei Kiew vorbey über das Gebirge, welches heutiges Tages noch das Ugorische genannt wird.«

² A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor 102. lap.

»egy füst alatt említése nagyon gyanus«, épen nincs indokolva azzal, hogy »e két város távol esik egymástól«.

Azt kérjük, hogy melyik középkori krónikás jelzi tüzetesebben (több város megjelölésével) a népvándorlók útját Anonymusnál?

Teljesen indokolatlan Marczali ama föltevése is, hogy »Anonymus elbeszélése a magyarok bejöveteléről Susdaltól egész a vereczkei szorosig, nem más, mint a *tatárjárás másolata*«. Marczali ezen állítása azon föltevésen épült, hogy Anonymus a *tatárjárás után* írt; pedig ebben Marczali (a mint látni fogjuk) téved.

Miután Anonymus jóval a tatárjárás előtt írt — lehetetlen, hogy a tatárok útját írta volna le a honfoglalók útja helyett.

Tény azonban, hogy a tatárok, sőt korábban az avarok, bessenyők is (Nestor szerint) erre (Kiew mellett) jártak vándorló útjaikban nyugatra.

Úgy látszik, hogy a népvándorlás idején a keletről nyugatra költöző népek jó része — Kiewen át vette útját.

Erre jöttek tehát a magyarok is, midőn Etelközből elüzettek és mai hazájuk elfoglalására indultak.

Már csak azért sem valószínű, hogy az Etelközbe visszatérő magyar sereg Erdélyen keresztül költözött be mai hazájába, mert arról semmi tudomásunk sincs, hogy a honfoglalás előtt Erdélyben jártak volna. Mi természetesebb tehát mint az, hogy nem az ismeretlen Erdélyen át, de azon vidékeken át folytatták vándorútjukat, melyeket már ismertek, t. i. Kiewen át jutottak az északi Kárpátokhoz s onnan a négy folyam közére.

Ép oly érthetetlen a külföldi történetírók ama föltevése, hogy őseink délről, a Havasalföldön át foglalták el új hazájukat.

A külföldieket kétségkívül az vezette e föltevésükben, hogy az út erre Etelközből (a mai Moldva és Bessarabiából) a legrövidebb.

Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Havasalföld akkor a győzelmes bolgárok kezében volt. Csak ezeket megverve, juthattak volna őseink a Havasalföldön át új hazájukba.

Az etelközi dúlás után, erre a visszatért magyar sereg alig gondolhatott.

Csodálatos, hogy még Vámbéry is azt hiszi, hogy őseink az Al-Duna mentén délről költöztek be s foglalták el új hazájukat, abból indulva ki, hogy a magyar lovas nép volt, s így bajosan választotta a Kárpátok hegyes, erdős vidékét a beköltözésre útjának.¹

Akármilyen valószínűnek lássék is Vámbéry nézete, azt már a fent előadott okból sem fogadhatjuk el; de ezenfelül tudjuk, hogy a magyar lovas hadak 4—5 év után, a honfoglalás befejezésével, csaknem minden évben a sokkal magasabb Alpeseiken átkelve, Olaszországba kalandoznak!

Erről Vámbéry maga is megemlékezik idézett művében (200. lapon).

Az északi Kárpátokon át törtek be jóval előbb a vandálok (Jordanis szerint), erre jöttek be a tatárok lovas hadai is, a tatárpusztítás idején.

Nincs feháat semmi okunk arra, hogy régibb krónikáink azon adataiban kételkedjünk, hogy a honfoglalás északról történt, melyet Nestor krónikája is megerősít.

3. §. Lebédia.

Végig kísértük őseinket honkereső útjokban, a Wolga mellékétől egészen az új haza határáig.

Térjünk vissza most ismét a Wolga mellékéhez.

A magyar népnek másik része, mely a honkeresőkhöz nem csatlakozott, — visszamadt a Wolga vidékén, a bolgárok, besenyők és úzok szomszédságában.

Itt találta őket évszázadok múlva, a XIII. század közepén Julián szerzetes, Plan Carpin és Rubruquis; ezeknek nevével, tetteivel többé a világtörténelemben alig találkozunk.

A visszamaradt magyaroknak egy részét elseperhette a tatárpusztítás, a másik része (mely még Mátyás király korában is ott lakott) beleolvadt a szomszéd népekbe — eltűnt.

¹ »Vámbéry »A magyarság keletkezése és gyarapodása« 191. lap.

Br. Herberstein Zsigmond, I. Ferdinánd moszkvai követe, közli róluk az utolsó tudósítást 1554-ben, azt írva, hogy Moszkvában úgy hallotta, miszerint a magyarok Jugriából költöztek ki Magyarországba, s hogy Jugriában most is, állítólag, magyarul beszélő nép lakik.

A kiköltözött magyarok, az általunk már jelzett úton haladva, a khazarok nyugati szomszédságában »Lebédiában« megtelepedtek.

Lebédia fekvését a meglevő kútfőkből meglehetősen megállapíthatjuk.

Konstantin többször említett művében (38. fejj.) azt mondja, hogy »Lebedia« nevét a magyarok első vajdájának nevére Lebedtől nyerte. Ez azonban valószínűtlen, mert »Lepe-dika«, »Lebedyn« »Lebedjan« helynevek gyakrabban fordulnak elő a mai Oroszországban, oly vidéken, a hol Lebed bajosan fordult meg.

Lebédia fekvésére nézve Konstantin azt jegyzi meg, hogy benne folyik a Chidmas vagy Chyngulus folyó.

Ez alatt pedig a Búgba ömlő Ingul folyó értendő.¹

Konstantin egy másik helyéből (42. fejj.) a *Chyngul* folyó fekvését is megközelítőleg megállapíthatjuk. Ott ugyanis Konstantin azt írja, hogy a Duna torkolatától Sarkelig (tehát a Duna és Don között) a következő folyók vannak: »a Danastris (Dnjester) és Danapris, mely a legnagyobb ezek között; ezen felül a többi folyók: a Syngul, Hibul, Almatái, Kufis és Bug«.²

Alig lehet kétségünk az iránt, hogy a fentemlített Chyngul és az előbb megnevezett *Syngul* egy ugyanazon folyót jelent.

Lebédia tehát a Dnjepertől nyugatra ezen s a Búg folyók közt feküdt. Valószínűleg azonban kiterjedt Lebédia a a Dnjeper keleti (bal) partjának vidékére is, mert Lebédia elfoglalásával a bessenyők néhány törzse a Dnjepertől keletre is megtelepült.

Ibn Rosteh (Ibn Dasta) értesítésében³ 3 adatot találunk,

¹ E nézeten van Szabó Károly s történeiszek nagyob rész.

² Konstantin Porphy. De adm. imp. 42. fejj.

³ Ibn Rosteh (Dasta) »Istetija o Khazaroch« stb. 4. fejj. 3. §. Chwolson kiad. és Akad. ért. 1894. áprilisi füzet Gurdézi ismertetésében.

mely Lebédia fekvésének meghatározásában segítségünkre van. Szerinte Lebédia *a rumi tenger (Pontus) mellett fekszik*, ebbe folyik a magyarok vidékén át két folyó, melyek közül az *egyik nagyobb a Dsajhunnál (Oxus). A magyarok ezen folyók közt laknak.*

Végre Ibn Rosteh elbeszéli, hogy foglyaikat a Pontus melletti Karchba viszik eladni.

Ha egy pillantást vetünk Oroszország térképére, látni fogjuk, hogy a jelzett két folyó a Dnjeper és a Búg. Ezek közül a nagyobbik a Dnjeper, méltán volt összehasonlítható a Dsajhunnal, nagyságra.

Ha még ezután is bármi kételyünk volna Lebédia fekvése iránt, azt is eloszlathatja Ibn Rosteh 3-ik adata, Karch kikötő fekvése.

Karch (hajdan Carcina) pedig a Pontus mellett a Carcinites folyó torkolatánál feküdt.¹

Ugyanígy írja le a magyarok földjét *Al Bekri* arab író,² megtoldva leírását azzal az adattal, hogy lejjebb a tenger partján egy *Oguna* nevű keresztyén nép lakik.

E keresztyén nép, a góthoknak Tauriában (Krimben) visszamaradt töredéke, mely *Karamsin* szerint³ már a IX. század végén khazar uralom alá került.

Az idézett arab kútfők leírásával meglehetősen megegyez a perzsa Gurdézi⁴ leírása Lebédiáról.

Némelyek a Don és Kuban folyók között keresik Lebédiát, nézetem szerint azonban — tévesen.

A Don és Kuban az azovi tengerbe szakad s nem a Pontusba, különben is az arab geográfusok egyetlen egy adata sem illik a Don és Kuban vidékére.

¹ *Spruner-Menke.* »Atlas antiquus.« Gothae, 1865. XXIII. térkép. V. ö. »Alte Geografie des Kaspischen Meeres und südl. Russlands von Eichwald. Ptolemaeus Carcinát 59° 40' hosszús. és 48° 45' széless. fokok alá helyezi.

² *Al Bekri* tudósítása Kuun Géza »Relationes« I. k. 129. l.

³ *Karamsin* »Geschichte des russischen Reiches«. Übersetzt v. Hauenschild 1820. I. k. 212. l.

⁴ *Gurdézi* értesítését közli gr. Kuun Géza az Akad. ért. 1894. áprilisi füzetében.

E nézet vitatói kombinációikat a Kufis (szerintök Kuban) folyóra alapították; miután azonban Konstantin leírása szerint a Kufis, a Duna és Don közti vidék folyói közt van felsorolva, ennél fogva ez a Kubant nem jelentheti. Ezért az erre alapított eredmény is téves.

Lebédia tehát a Dnjeper és Búg között feküdt olyképen, hogy déli része a Dnjeper balpartjára is átnyúlt. A mai oroszországi »lepedikai« síkság, mely Lebédia nevét fentartotta, Krim fölött terül el.

Ezekkel megállapítván Lebédia fekvését, térjünk át a lebediai események, őseink itteni viszonyainak előadására.

Ibn Rosteh azt írja a magyarokról, hogy »turk fajbeliek«, hogy fejedelmöket »Kende«-nek hívják, a ki 20,000 lovassal indul hadjáratra. A kormányzó: a dzsila (Gyula). Ő a fővezér, a kinek az egész nemzet engedelmeskedik. A magyarok sátrakban laknak, nomádok, kik nyájait legeltetve, költöznek.

Télen halásznak. Földjük erdős, vizes. Vannak gabona-termő földjeik is. Vallásuk szerint tűzimádók. A szomszéd szlávokon uralkodnak. Az azoktól elfogottakat rabszolgául eladják a görögöknek Karch kikötővárosban. Értük arany-szöveteket, színes gypjúszőnyegeket s más árukat kapnak.

Konstantinnál pedig a következő adatokat találjuk:

A turkok (magyarok) azelőtt valami okból a »Sabartoiásfaloi« nevet viseltek, hét nemzetségből állottak, mindenkinek élén egy vajda állott. Köztük az első vajdát Lebediasnak hívták.

A khazarokkal szomszédságban, mint azok szövetségesei, 3 évig laktak.

A khazar fejedelem Lebediasnak egy nemes khazar nőt adott nőül, kitől azonban gyermeke nem született.

A turkok (magyarok) a bessenyők által megtámadtván, megverettek. Seregük két részre szakadt; az egyik keletre Persis felé költözött s ott megtelepedett (azaz a Kaukázus hegységtől északra) s azok »Sabartoiásfaloi« néven neveztetnek.

A másik rész Lebediától nyugatra, Etelközbe költözött.

E költözés alatt a magyarokat *Lebedias* vezette.

Eddig Konstantin.

Csodálatos, hogy oly író, mint Konstantinus Porphyrogenitus, ki oly részletekre kiterjedő adatokat közöl a magyarokról, magának a nemzetnek valódi nevét nem mondja, hanem »turkok«-nak nevezi őket.

Csak egy ízben, mintegy öntudatlanul (más népet véltve e név alatt), említi a »mazarok«-at.

E mellett, az eddig meg nem magyarázott »Sabartioiasfaloí« néven hívja őket s vele oly talányt ad a históriának, melyet egy évszázad óta hiába igyekeznek megfejteni.¹

Lehet, hogy e szó a másolók által helytelenül iratott le.

Annyi bizonyos, hogy sem a görög, sem a magyar nyelvből, e talányt megfejteni eddig nem sikerült.

Általában nincs okunk kételkedni Konstantin adatainak hitelességében; de egyes közlései nehezen érthetők meg.

Azt mondja Konstantin, hogy a magyarok 3 évig laktak együtt a khazarokkal és fegyvertársaik, szövetségeseik voltak minden háborújukban (». . . συμμαχοῦντες τοῖς Χαζároισι ἐν πᾶσιν αὐτῶν πολέμοις . . .«) És daczára ennek, egy szóval sem említi, hogy a khazarok a magyaroknak bármi tekintetben segédkeztek volna akkor, midőn őket a bessenyők megtámadták. Ez pedig a szövetséges viszonyból következett volna!

Pedig a khazaroknak nagy okuk volt arra, hogy a magyaroknak a bessenyők ellen segítsenek, mert nekik ezek régi félelmetes ellenségeik voltak.

Beütéseik ellen néhány évtized előtt *Sarkel* várát építették.

Három évvel ezelőtt, pedig, a khazarok az uzokkal együtt, kiűzték a bessenyők egy részét az Atel és Jaik vidékéről.

Ily ellenség ellen, kettős okuk volt a khazaroknak a magyarokat segíteni.

¹ Pray azt véli, hogy a »Sabartioiasfaloí« név a Sabirok és Ephtalithák nevéből van összeállítva. Kuún Géza a sabir és barsil (egy bolgár törzs) neveinek összetételéből magyarázza e nevet. Hunfalvy a »fekete fál«-okat sejtí e név alatt. Ha boldogult Horváth István élne, a sabir nevet a szó első részéből elfogadva a »τοῖς σφαλοῖς« nevet tán »tojásfáló«-knak, azaz tojásfáló-sabiroknak magyarázná.

Vámbéry¹ abban látja a khazarok passivitásának okát, mert hatalmuk akkor már hanyatlóban volt.

Ez azonban semlegességük igaz oka nem lehet; mert akkor 3 év előtt sem mertek volna velök kikötni, ha hatalmuk hanyatló voltára tekintettel lettek volna.

Ez pedig épen arra való alkalom lett volna, hogy a magyarokkal együtt megverjék, a rájuk (szövetségeseik megveretése után) még veszélyesebbé leendett ellenséget.

Ha sejtelmünk nem csal, akkor a bessenyők támadása a magyarokra *meglepetésszerűen* történt, ezért sikerülhetett a magyar tábor kettészakítása, ezért nem volt idejük a khazaroknak a magyaroknak segítségére sietni.

A középkori lovas népek támadása rendesen meglepetésszerűen történt.

Így Rogeriusnál (II. fej.) Kuthen kun király elbeszéli, hogy a reá támadt tatárokat két ízben megverte; »hanem harmadízben, midőn készületlen volt, hirtelen berontottak országába hátat kellett neki fordítania az átkozott tatároknak.«²

Látni fogjuk utóbb, hogy a bessenyők Etelközben is akkor támadják meg a magyarokat, midőn hadi erejük java, hadjáraton, távol van hazájától.

A khazarok és magyarok közti szövetséges viszony felbomlására nem gondolhatunk; mert az előbbieket még Etelközben is összeköttetésben állanak a magyarokkal.

Az a körülmény pedig, hogy a khazarok hatalma hanyatlóban volt, már csak azért sem hozható fel passivitásuk megokolására, mert a magyarokat nem is az egész bessenyő nép, hanem csak a *kangar-bessenyők* támadták meg. Konstantin szerint ugyanis: »Háború támadván a turkok és a kangarnak nevezett bessenyők között, a turkok serege meggyőzetett.«³

Ezekkel a magyarok talán a khazarok segítségével nélkül

¹ Vámbéry »A magyar nemzet eredete« 128. l.

² Rogerius »Carmen miserabile« Szabó K. fordításában.

³ Konst. Porphyrog. kangar-bessenyőknek nevezi azok 3 törzsét: a Jabdi-Erti, Kuarczsi-Súr és a Chavusin-Gila törzseket.

is elbánnhattak volna, ha a bessenyők őket meg nem lepik s egyesülésüket lehetetlenné nem teszik.

A német és a szláv írók a magyarokat, Lebediában, a khazaroktól függő viszonyban szeretik feltüntetni.

Pedig e nézet határozottan téves. Konstantinus is »fegyvertársaknak« nevezi őket. Más helyen azt mondja, hogy »fejedelmük sem belföldi, sem idegen soha sem volt.«¹

Bölcs Leó »Taktikájában« megjegyzi a magyarokról, hogy »népes és szabad ezen nemzet.« Ez pedig sehogy sem illett volna rájuk, ha a khazaroktól függő viszonyban lettek volna.

Látni fogjuk utóbb, hogy a német és szláv írók ezen következtetése, milyen gyenge alapra van fektetve s mily képtelen!

De meg kellett itt említenünk a külföldi írók tévedését, mert ez adataik épen lebediai viszonyaikra vonatkoznak.

Őseinknek a bessenyők általi megrohanása Lebediában 892. évben történhetett, mert már 893. évben Etelközben laknak s kezdődik a bolgár-magyar háború.

De előbb már combinative megállapítottuk a kiköltözés évét a Wolga mellékéről (889-ben). Ha ezen évszámhoz a Konstantin által említett 3 évet hozzáadjuk (a mely ideig őseink a khazarok szomszédságában laktak), így is megkapjuk a 892. évet, melyben a lebediai vereség történt.

Ez évben vonultak tehát a magyarok nyugatra és telepedtek meg Etelközben.

Mielőtt azonban őket Etelközbe elkisérnők, szükségesnek találjuk elmondani egyik hadjáratukat, melyet Arnulf királlyal szövetségben 892-ben (tehát ugyanazon évben, melyben Lebediából kiköltöztek) Szvatopluk morva fejedelem ellen viseltek.

A magyarok kalandozásait az északra, nyugatra, Lebediából is folytatták.

Ezen idő alatt ismerkedtek meg a régi Pannonia és Dáciával, melyet ismételten fölkerestek és rajta keresztül-kasul száguldoztak.

¹ Konst. Porphyrog. fej. . . »ἀρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἶτε ἰδιον εἶτε ἀλλότριον ποτε οὐκ ἐκτίσαντο . . .«

² Böles Leó »Taktika« 45. §. . . »ὅτι πολυάνδρον ἔσται καὶ ἐλαύτερον τοῦτο τὸ ἔθνος.«

Ibn Rosteh-ből tudjuk, hogy kalandozásait a tőlük északra lakó szláv népek ellen intézték, melyeket részben uralmuk alá is hajtottak.

Megerősíti ezt Nestor¹ amaz adata, hogy Kiew mellett gyakrabban elhaladtak.

Az »Annales Sangallenses maiores«² már 888. (889)-ről azt jegyzi fel, hogy a magyarok (Agareni) először jönnek e vidékre.

Ilyen kalandozó hadjáratuk alkalmával vehette a magyarok hírét Arnulf, s mivel a morva fejedelem, Szvatopluk, reá nézve veszélyessé vált, sőt Pannonia birtoka is Arnulfra kétségessé lett, és Szvatopluk a vitás kérdések elintézésére, Arnulf meghívása daczára, meg nem jelent: utóbbi elhatározta, hogy a morva fejedelem ellen háborút indít.

Ezért hűbéresével, Brazlavval, a Dráva-Száva közötti frank terület fejedelmével, Hengistfelden elhatározta Arnulf, hogy 3 oldalról fogják Szvatoplukot megtámadni. A hadjárat 892-ben történt.

Ezen hadjáratában Arnulfot a magyarok is segítették. A magyarok beavatkozása Arnulf kérelmére történt.³

Arnulf azonban, seregeivel 4 hétig pusztítva Morvaországot, miután a morvák váraikba zárkóztak s országukat védtelenül hagyták: — valami különös eredményt e hadjáratában, el nem ért.

A magyarok szerepléséről e hadjáratban bővebb adataink nincsenek.

Miután a magyaroknak lebediai megrohanása ugyancsak 892. évben történt: sokkal jobban értjük meg ezek után megveretésüket, ha tudjuk, hogy haderejük egy része, Szvatopluk ellen volt ugyanazon időben elfoglalva, midőn a Lebediában maradtakat a kangár-bessenyők megtámadták.

Történetíróink közül némelyek az Arnulf szövetségében

¹ Nestor »Die ältesten Jahrbücher« . . . id. munkája 46. lapján.

² Ann. Sang. (Pertz 55. I. 77. lap. »Et Arnulfus in regnum elevatur, in cuius temporibus Agareni in istas regiones primitus venerunt.«

³ Liudprand Antip. II. 13. Cap. és Siegeburtus Gemblacensis Pertz-nél 55. VI. köt. 343. l.

Szvatopluk ellen vezetett hadjáratot (mely 892. évben történt), a honfoglalásnak azon epizódjával szeretik azonosítani, mely Magyarország észak-nyugati részének elfoglalásáról szól.

Ez már csak azért is téves felfogás, mert a honfoglalás csak akkor kezdődhetett, midőn a magyarok Etelközből kiűzetek. Ez pedig, a mint látni fogjuk, néhány évvel utóbb történt.

4. §. Etelköz (Atelkuzu).

Etelköz fekvése iránt alig lehet kétségünk, Konstantin gyakran idézett műve után, az elég pontosan meghatározható.

Terjedelme iránt, azonban, nézetünk tán nagyon is eltérő az általában elfogadott vélelénytől.

Konstantin ugyanis elmondja, hogy a lebediai vereség után a kettészakított magyar nép egy része keletre, a másik fővezérével, Lebediassal együtt, *nyugatra* költözött »Atelkuzu« nevezetű helyekre, »mely helyeken most a bessenyők nemzete lakik.«

Közismeretű dolog lévén pedig, hogy Konstantin idejében a bessenyők földje a Duna torkolata, a Sereth és Dnjeper folyók közt terült el, sőt a Dnjeperen túl is kiterjedt (Konst. 37. fejj.) (a mai Moldva, Bessarabia és délnyugati Oroszország területén), tehát itt kell keresnünk Etelközt is.

Ennélfogva világos Paczinakia (bessenyők országa) fentebbi leírásából, hogy a bessenyők országa (Konstantin idejében) nemcsak Lebediára, hanem Atelkuzura is kiterjedt.

Általában történetíróink¹ (még Marczali is) Atelkuzut egészen azonosítják a Konstantin idejébeni »bessenyők földjével« (Patzinakiával).

Ez világos tévedés.

Konstantin művében nem Etelköz kiterjedését írja le,

¹ Kuún Géza »Relationes« I. k. 185. lap. »Ceterum orientalis Atelkuzu limes uti apud Constantinum legimus (?) propinquus erat Chersoni, sed magis etiam Bosporo (!?!).« Konstantin Patzinakiáról szól itt s nem Atelkuzuról, s az »közvetlen szomszéd volt Chersonnal (Krimmel) s közel volt a (kimmeriai) Bosporushoz.« Nem fordítva! Ugyan ezen hibás értelmezésbe esik Szabó Károly még a »Vezérek korá«-ban 34. és 35. lap.

hanem Paczinakiáét, melynek csak egy részét képezte egykor Atelkuzu. Mert Paczinakia magában foglalta Atelkuzun kívül a bessenyők által korábban elfoglalt Lebediát is, azért terjedt ki a Dnjesteren túl Chersonig.

Konst. (42. fej.) világosan megmondja, hogy a bessenyők földje Silistriától Sarkelig (tehát a Dunától a Donig) terjed, s magában foglalta Déloroszországot Chersonig úgy Sarat és Buratig.

A bessenyők földjében (Paczinakiában) feküdt tehát Lebedia is, Atelkuzu is. Így tehát Paczinakia és Atelkuzu nem cserefogalom.

A Konstantin által felsorolt folyók: a Baruch, a Kubu, a Trullos, a Brutos és Seretos¹ nem Atelkuzu, hanem Paczinakia leírásánál említettnek; Atelkuzu mindezen folyók közére ki sem terjedt.

Hogyan is? hisz fentebb Lebedia leírásánál megállapítottuk, hogy ezen föld a Bug és Dnjeper között feküdt. Innen pedig a magyarok kiüzettek! Csak nem terjedt ki a magyarok földje Atelkuzuban, azon területre is, a honnan elűzettek, s melytől nyugatra vándoroltak!

Paczinakia, a bessenyők országa, azonban kiterjedt a Dnjeperen túlra is, mert ezen túl lakott a bessenyőknek 4 törzse (Kuarczisur, Sürükalpe, Borotalmat, Bulaczopon).²

Világos tehát az előadottakból, hogy Atelkuzu a Bugtól (Lebedia nyugati szélétől) nyugatra, a Dnjeszter és a Sereth között feküdt. Ezek (úgy véljük) határolták el kelet és nyugat felé Atelkuzut. Megmondjuk nézetünknek okát is.

Konstantin leírásából látjuk, hogy az egyes nomád népek nem birnak pontosan elhatárolt területtel, s nem laknak közvetlen egymás mellett.

Így például Paczinakiát Konstantin így írja le: »Paczinakia (az ő idejében a bessenyők földje) Uzia és Khazariától öt napi, Alaniától hat napi, Mordiótól tiz napi, Turkiától (Magyarországtól) 4 napi távolságra esik.

¹ Konst. Porphy. 37. fej.

² A Baruch (Dnjeper), Kubu (Bug), Trullos (Dnjeszter), Brutos (Pruth), Serethos (Sereth).

A Lebediából elűzött magyarok valószínűleg nem közvetlenül a Bug túlsó partján, hanem attól 4 napi járó földre költöztek el, úgy, hogy keleti határuk, a már »bessenyő« Lebedia felé — a Dnjeszter lehetett.

Paczinakia pedig Turkiától, azaz az erdélyi határszéltől »4 napi járó földre« lévén, miután maga Paczinakia sem terjedt tovább nyugatra, a területén fekvő Atelkuzu sem terjedhetett tovább, mint a Dnjesztertől a Serethig.

Így magyarázható meg Konstantin ama fölvilágosítása, hogy »azon hely pedig, melyben a turkok előbb lakának, az ott keresztül menő folyóvíz nevről Etel és Kuzu-nak nevezetik« (Etelköz).

Etelköz: folyóközt jelent a nyelvészeknek egyhangú értelmezése szerint.

A Dnjesztert pedig N. Lajos korában is, a magyarok Ethelnek hívták, a dubniczi krónika szerint. (Pauler »Lebedia, Etelköz, Millenarium.«)

Ennélfogva Etelköz a Dnjeszter, Duna és Szereth közti területen feküdt, *úgy, hogy azt közepén a Pruth folyó hasítottá keresztül.*

Majdnem érthetetlen Lehrberg, Cassel s ezek nyomán több magyar író, köztük Hunfalvy (Ethnogr. 214. lap) amá igyekezete, hogy Etelközt a Wolga mellékén keresték. Konstantin idézett munkája ismételtelen annyi helyen czáfolja meg e föltevést, hogy azzal hosszasan nem is foglalkozunk. Csak azt az egyet emeljük ki, hogy Konstantin minden egyéb adattól eltekintve *nyugat felé* (a bessenyők X-ik századbeli földjére) költözteti a magyarokat s így északkeleten, a Wolga mellékén, Etelközt nem lehet keresnünk.

Alig telepedtek meg a magyarok Etelközben, feléjük fordult a byzanczi császár (bölcс Leo) figyelme.

A byzanczi birodalom térszomszédságában egy jelentékeny nép terjeszkedett északra s északnyugatra, mindinkább fenyegetve, nyugtalanítva a görög császárokat, ez volt a Wolga mellékéről mintegy 200 évvel előbb kiköltözött s az Al-Duna vidékén megtelepült — bolgár.

A byzanczi császárok ellenségeik ellenében szövetsége-

sekül, szüntelenül fel tudtak használni egyes népeket s most, hogy a magyarok a bolgárok szomszédságába jutottak: ők lettek Byzancz szövetségesei — a bolgárok ellen.

Mielőtt azonban e szövetség s következményeinek elbeszélésére áttérnénk, az Etelközben megtelepült magyarok ügyére fordítsuk figyelmünket.

Őseinkhez ugyanis, történetíróink általános nézete szerint, ez időtájban, Etelközben, a khazar főhatóság alatt álló »kabar«-ok csatlakoztak. Mi azonban azt hisszük, hogy e csatlakozás még Lebediában történt.

Konstantin² szerint ugyanis e kabarok fellázadtak kormányuk ellen, de leveretvén, »egy részük leöletett, más részük kibujdosott s a turkokhoz (t. i. Chazariából Lebediába) ment s velők együtt megtelepedett a bessenyők földére« (Etelközbe).

De ha még ezek után kétség volna az iránt, hogy hol történt a kabarok csatlakozása, ezt a kétséget is eloszlatja Konstantin egy másik helye,² mely szerint: »S egymással így megegyezvén, a kabarok a turkokkal együtt, a bessenyők (Paczinakiták) földére (azaz Etelközbe) szállottak.«

Csodáljuk, hogy Szabó Károly, az általa közölt fordítás daczára is, úgy Konstantin munkáinak ismertetésében, mint a »Vezérek kora« című művében (57. lap) azt állítja, hogy az egyesülés Etelközben történt.

A magyar nép tehát, melynek szövetségét Byzancz kereste, számban a kabarok csatlakozása által megerősödött.

De még inkább megerősödött az által, hogy nemzetségei, melyek külön-külön vajdák alatt s csak mintegy foederativ-viszonyban állottak: a Khazar khagán tanácsára, közös fővezért, fejedelmet választottak maguknak s ez által a független nemzetségekből álló magyar nép, melynek csak esetről-esetre voltak közös vezérei — egy nemzetté tömörült.

Erre vonatkozólag Konstantin a következőket beszéli el (38. fej.): »Kevés idő multával (t. i. az Etelközbe való kiköltözés után) ama khagán, Khazaria fejedelme, izent a turkok-

¹ Konstantin »De adm. imp.« 39. fej. (Szabó fordítása).

² U. u. 40. fej.

nak, hogy küldjék hozzá ladikon¹ (helyesebben hajón) első vajdájukat.« A khagán a megjelent Lebediaszszal közli, hogy a magyarok fejedelmévé akarná megválasztatni, Lebediasz azonban a khagán jóakarátát megköszönve, arra magát »tehetetlennek« érezte; azonban Álmost vagy Árpádot ajánlotta maga helyett fejedelmül.

A khagán ennek folytán egy küldöttséget menesztett a turkokhoz (magyarokhoz), a kik e tanács következtében Árpádot mint »tekintélyesebbet mind észre és tanácsra, mind vitézségre nézve, igen jeles és ily fejedelemségre alkalmas férfiút, khazarok szokása és törvénye szerint, fejedelemmé tették, föl-emelvén őt pajzson.«

Konstantin ugyan nem említi, de lehetetlen föltennünk, hogy a nemzetségek vezérei, bizonyos jogok fentartása nélkül, vetették volna alá magukat a fejedelem hatalmának.

Valami szerződészerű kötésnek kellett itt létesülni a fejedelem és vezérek között, mire Konstantin is világosan utal

¹ Konstantin »χελάνδια« kifejezését »ladik«-nak fordítja Szabó Károly, de nézetem szerint helytelenül. — Konstantin eredeti szövegét olvasva, nem értettem s nem találtam e szót semmiféle szótárban. Nyomban tisztában voltam tehát vele, hogy ez középkori barbarismus lehet. Konstantin első magyarázója *Meursius* »navigii genus« (vízi járműnek) magyarázza. Erre nézve a későbbi magyarázó *Bandurins* »Animadversiones«-eiben azt mondja: »Chelandia urbs hic est circa Bosporum, non vero navigii genus, ut putavit Meursius. — Kuún Géza »chelandiát« ez alapon szintén városnak tartja, mely ma »Kalantsah« néven Krimben Perekop felett áll. Azonban a »chelandia« (»χελάνδια«) szó értelmét megmagyarázzák a többi egykorú írók. Így »Anastasio Historia Ecclesiastica ex Theophane« című műben (232. l.) ezt olvassuk »misso quoque navigii per Euxinum Pontum usque ad 800 chelandia ferentia duodenos equos«, más helyen (236. l.) »motus est contra Vulgares et duxerit ad Achelon 2600 Chelandia construens ea et armans ex cunctis thematibus«.

Végre Theophani continuati libri III. p. 122. »Ὁ Θεόφιλος . . . Πατρυνᾶν . . . μετὰ χελανθίων βασιλικῶ πλωίμων, . . . ἀπέστειλεν«.

Tehát nagyobb vízi jármű, hadihajó (naszád) volt a »χελάνδια«. De a dolog természetéből is folyik e magyarázat. A bessenyők kiűzván Lebediából a magyarokat s ez által beleékelvén magukat a khazarok és magyarok közé, ezek között a közlekedés szárazon egészen megakadt. Csak a Pontuson (Fekete tengeren) utazhatott Lebedias Chazariába. Tengeri útra pedig alig mehetett csolnakon!

(40. fej.). Új szervezetet kapott a nemzet, a mit Konstantin 2 birói tiszte (gylas, karchas) is igazol.

Ezzel azonban külön fejezetben fogunk foglalkozni.

S ama szerződés (vérszerződés), melyről Anonymus a scythiai kiindulás előtt szól, bizonyosan Etelközben lett megkötve.

A khazar khagán e tanácsa, helyesebben Konstantin ama szavaiból, hogy a khagán Lebédiaszt kínálja meg a fejedelemséggel, »hogý az ő szavainak és rendeleteinek engedelmeskedjék«, következtetik a német és szláv írók (Schlözer iskolája) a magyarok hódoltsági viszonyát a khazarokhoz.

Hát a hódoltságot épen e helyből kimagyarázni nem lehet. Hisz már nem is laktak együtt őseink a khazarokkal, a két nép közé ékeltek be magukat a bessenyők, hogy lehetek volna ezután alattvalóik?!

Azután meg, csak annyiról van itt szó, hogy a khagán óhajtott volna, hogy neki a leendő magyar fővezér engedelmeskedjék; de nem arról, hogy ez bármi tényével megmutatta volna engedelmességét, hódoltságát.

Konstantin egyébként itt is odateszi, hogy »ezen Árpád előtt más fejedelmök a turkoknak nem volt«.

A khazár khagán régi szövetségeseinek hatalmát akarta öregbíteni azzal, hogy egy fejedelem alatt egyesítse. Így szövetségök reá nézve is értékesebb lehetett. Ezért avatkozott tanácsadólag ezen ügyükbe. S a magyarok megfontolva a tanácsot, szabadon választották Árpádot fejedelmökké.

A lebédiai vereség indíthatta a magyarokat arra, hogy ezután háború és békében egyaránt, egy közös fejedelem hatalmának s vezetésének magukat alávéssék.

A fejedelem hatásköréről s a nemzet szervezetéről, alább külön fejezetben fogunk szólni.

A nemzetté szervezkedett magyar nép, alig érezhette meg új alkotmányának előnyeit, a midőn VI. (bölcs) Leó császár, hogy a bolgároktól szenvedett makedóniai vereséget megbosszulja, szövetségre lépett a magyarokkal 893-ban. Ennek folytán Leó császár, Niketasz Sklerosz hajóhadparancsnokát küldi az Al-Dunára. Nevezett, követségbe ment a magyarokhoz s ajándékokkal reá birta a szövetségre.

A szövetség Árpáddal és Csörszszel (Cursannal)¹ lett megkötve.

Leó, Eusztathion hajóhadvezért a tengeren az Al-Dunára s Nikeforosz Fokasz patriciust szárazon küldé a bolgárok ellen.

Ekkor Leó még egy békealkudozást kísérelt meg, melyet Simeon bolgár fejedelem visszautasított.

A magyarok Liuntin, Árpád fiának vezérlete alatt a Dunában kifeszített lánczok és kötelek által készített akadályok elhárításával, a folyón átkeltek.²

Simeon ez alatt a byzanci szárazföldi hadsereg ellen vezette seregét. Onnan a magyarok beütésének hírére visszafordulva, a magyarok ellen sietett. Ezek azonban 3 csatában megverik úgy, hogy alig birt szétszórt seregének romjaival *Distra* (ma Silistria) várába menekülni, ott hagyva zsákmányul fővárosát, Preslavot (Marcianopolis), a magyar hadaknak.

A magyarok erre Filippopolig száguldoztak zsákmányolva s a bolgárok közül ejtett számos fogolylyal, tértek vissza Etelközbe.

Simeon bolgár fejedelem békét kér a byzanci császártól, ki seregeit visszavonja.

Ezt az alkalmat felhasználta Simeon, s hogy magát a magyarokon megbosszulja, szövetséget köt a bessenyőkkel, s midőn a magyarok jó része kalandozó hadjáraton jár, a bessenyőkkel együtt rájuk üt, s az otthon maradt magyarok földjét földülja, a magyarok egy részét leöli, a másikat kemény harcok közt kiűzi.

Konstantin Porph.³ szintén elbeszéli ez eseményt s elmondja, hogy a magyarok *Árpáddal együtt* üzettek ki Etelközből. A kalandozó hadjáraton tehát Árpád nem vett részt, hanem talán az otthon maradtak szerencséjére, ügyes védelmi harcban megmentette azt, a mit meg lehetett menteni.

Itt a byzanci írók a bolgár hadjáratot egy folyóban beszélik el, mintha a 893. évben a szövetség megkötése, a

¹ Georg. Monachos C. 12. Leo Gramm. 266. l. Script. Hist. Byzant.

² Const. Porphy. C. 51. Leo »Tactica« C. 18. Theoph. Continuatus 14. C. 9. Ugyane hadjáratról szól Nestor is »Die alt. Jahrbücher« 56. l.

³ Konst. Porph. C. 38.

háború és a magyarok Etelközből való kiűzetése, egy évben, közvetlen egymás után, történt volna.

A szövetség megkötése 893-ban történt. A byzanci írók közvetlen István patriarkha halála utáni időre teszik a megkötés idejét.

Nézetem szerint azonban a háború lefolyása más volt.

A bolgár háború 893—895-ig nem tarthatott. Erre az akkori viszonyok között alig lehet eset, hogy egy hadjárat (különösen lovas népeknél) 2—3 évig tartson.

Tehát vagy a szövetség lett 893-ban megkötve a magyarok és byzancziak közt s a háború 895-ben történt; vagy pedig a byzancziaknál említett 3 csata s a fuldai évkönyvben említett 2 csata helyett *ugyanannyi hadjárat* értendő.

Megmondom e föltevésem okát.

Mert a fuldai évkönyvek szerint 894-ben Pannoniát dúlják a magyarok.¹

Ehhez pedig, valamely csekély portyázó csapattal hozzá nem foghattak s így a hadsereg zömének Pannoniában kellett járni.

Az Árpád alatt egyesült magyar népről most már bajos is föltenni, hogy egyes rajai, részei, kényökre kalandozni járjanak; ez csak addig lehetett, míg mindenik nemzetség független volt a többitől.

A fuldai évkönyvek 895. és 896-ban szólnak a háborúról; azonban itt az évszámokat pontosaknak vennünk nem szabad, mert az évkönyvíró a bulgároktól csak 896-ban hallhatta ez események elbeszélését.

Azonban 2 rendbeli följegyzést találván a fudai évkönyvekben legalább — 2 rendbeli hadjáratot kell föltételeznünk.

Mindehez hozzájárul a hildesheimi évkönyvek amaz adata, hogy 893-ban a magyarok nagy háborút folytatnak a bajorokkal, helyesebben a bulgárokkal (világos tévedés, »Bawarios« helyett »Bulgarios« lett volna irandó, mert e háborút a magyarok a bajorokkal nem is vívhatták!).

¹ Ann. fuld. Pertznél Mon. Germ. 894. évhez: »totam Pannoniam usque ad internicionem deleverunt.«

Az etelközi veszteség kétségkívül jelentékeny volt: azonban nem lehetett oly mérvű, mint azt Salamon Ferencz¹ fölfogja. A fuldai évkönyvek² a győztes bolgárok veszteségét 20,000 lovas harczosra teszik (pedig a bessenyőknek is lehetett jókora veszteségük, mert velök együtt intézték a támadást a bolgárok): »mennyi lehetett« — így kiált fel nevezett évkönyvíró — »az avarok (helyesebben magyarok) vesztesége!«

Hát bármilyen nagy lett volna is a veszteség, látjuk, hogy a magyarok erejét meg nem törte; mert csak ezután jó küzdelmeik, harczaik java, a honfoglalás, a melyet 4 év alatt győzelmesen be is fejeznek s azután félszázadon keresztül egész Európát kalandozó hadjárataik által félelem és rettegésben tartják.

Egy erejében megtört nép elpusztult volna a harczokban s nem alapíthatott volna magának annyi ellenségei közepette országot, hazát.

Vagy legalább nem mert volna évtizedeken keresztül támadó hadjáratokat folytatni a nyugati államok és Byzancz ellen.

Azt hiszszük, hogy a fuldai évkönyvíró túlozta a bolgárok veszteségét (a mi különben, különösen a középkorban, igen gyakori), s ennek folytán a magyarok vesztesége sem lehetett 20,000 harczos.

Hisz tudjuk Ibn Rostehből, hogy a mobil magyar haderő (a tábor védelmére visszahagyottakon kívül) sem volt több 20,000-nél.

Elismerjük azonban, hogy a magyarok vesztesége nagy lehetett. Sokkal nagyobbnak kellett azonban lenni a bolgárok veszteségének, illetőleg e kettős hadjárat jobban törte meg a bolgárok erejét, mert úgy látjuk, hogy a bolgárok hatalma ezen időtől egyre jobban hanyatlik.

¹ Salamon Ferencz. A magyar hadi történethez. 61. lap.

² Ann. fuld. Petznél 896. évhez.

5. §. Kiew, Lodomér, Halics. A honfoglalók száma, neve.

Anonymus, a mint láttuk, Susdal, Kiew, Lodomér és Halicson keresztül vezeti a magyarokat jelenlegi hazájukba.

Kézai és a vele összefüggő krónikák a hunokat a bessenyők és fehér kúnok földjén át Susdalba, Ruthéniába és a fekete kúnok földjére (I. k. II. fej. 2. §.), a magyarokat pedig a bessenyők, fehér kúnok országán és Kiew városán keresztül (II. k. II. fej. 2. §.) az Ung folyóhoz vezeti.

Történetíróink ezen adatokra, miután anachronismusnak tartják, kevés súlyt helyeznek; pedig ha látszólag ellentmondásban is vannak ez adatok Konstantin adataival (a ki a magyarok lebediai és etelközi tartózkodásáról is tud), egymás mellett teljesen megállhatnak. Csak a nevekben van anachronismus.

Tudjuk Konstantinból, hogy a bessenyők és kúnok (úzok) a Wolga-Ural folyók közén, szomszédai voltak a magyaroknak, tehát épen nem képtelenség, hogy a magyarok ezek földjén keresztül indultak el honukból.

Csakhogy történészeink a bessenyők és kúnok földje alatt a bessenyők és kúnok későbbi hazájának, Etelköznek vélték Kézai e helyét, a mi merő anachronismus volna.

Kézai kétféle kúnok országát ismeri, a fekete és fehér kúnokét; a fekete kúnok országa alatt Kézai a húnok beköltözésénél (I. k.) a későbbi Kumaniát (Etelköz vidékét) értette, s így erre nézve állhat az anachronismus vádja; azonban a többi adat épen nem képtelenség.

Nevezetes adat ez Kézaiban azért, mert több népnél ismeri a történelem a »fekete« és »fehér« megkülönböztetést.

Nestor fekete és fehér ugrokat ismer (az előbbieket a magyarok, az utóbbiak a khazarok).

A mint később látni fogjuk, a fehér kúnok a — palovczok (palóczok), a fekete kúnok pedig az úzok vagy szorosabb értelmű kúnok.

Anonymus a bessenyők és fehér kúnok országát nem említi, hanem az Etil folyót, a melynek vidékén a bessenyők országa a megindulás idején (Konstantin szerint is) állott.

Azután Anonymus az útirányt Susdallal jelöli meg. Ebben megegyez Kézaival; továbbá Kiewet, miben szintén megegyez a két krónikás.

Vége megegyez mindkét kútfő abban is, hogy északról a Havas (Kárpát) hegységen át jönnek a magyarok az Ung folyóhoz. Kézai a Kárpátokat »ruthén hegység«-nek nevezi (II. k. I. fejr. 4. §.), a mi egyértelmű a Havas hegységgel.

Krónikáink tehát (a régebbiek) meglehetősen megegyeznek az út irányára nézve.

Megegyezvén tehát krónikáink abban, hogy őseink Susdalon Kiewen keresztül költöztek be: kétséget nem szenved, hogy ez előadásukat vagy a hagyományból, vagy a mi még valószínűbb, valamely előttük létezett hazai krónikából vették.

Másképp alig volna megfejtethető krónikáinknak ezen megegyezése oly adatokra, a melyre nézve a történészek egy része azon a nézeten van, hogy nem is helyesek.

Csakhowy ez utat mégsem fogadhatjuk el egészen helyesnek, mert a byzanczi s több arab író szerint Lebédiában és Etelközben is laktak őseink, néhány évvel közvetlenül a honfoglalás előtt, a mint korábban előadtuk.

Ezen utóbbi kútfők hitelességében pedig kételkednünk nem lehet.

Úgy látszik tehát, hogy saját hazai krónikáink a lebédiai és etelközi lakásról nem tudtak, vagy ha tán a hagyomány róla tudott is, ennek igen homályos nyoma lehetett benne.

Egyébként Kézainak a »fekete kúnok« országára való utalása (II. k. II. fejr. 2. §.), bár az elnevezés anachronismus éppen Etelközre látszik vonatkozni.

Most már ezek előrebocsátása után krónikáink előadása szerint a magyarok vándorútját a következőleg állapíthatjuk meg.

A Wolgán, a mai Szaratov táján, keltek át, a bessenyők által kiszorítatva. Innen Susdálnak és Kiewnek tartottak. A Dnjeper mellett levonultak Lebédiába. Onnan Etelközbe költöztek. Etelközből elüzetvén, ismét északnak (helyesebben észak-keletnek) tartottak Kiew alá s így jutottak Lodomér, Halicsra és a Kárpátokon át az Ung folyóhoz.

Ekként a bel- és külföldi krónikák összevetéséből állapítottuk meg a magyarok útját, vándorlásaik alatt.

Ez útirány ellen az első ellenvetés kétségkívül az lesz, hogy a vonal igen töredezett, nem egyenes.

Ezt nagyon természetesnek tartjuk, mert a magyarok nem egy *előre megállapított* útirányban és czéllal indultak ősi hazájukból, hanem onnan kiüzetve, *hazát kerestek*.

Hogy vándorlásaik alatt útirányuk sokszor változott, azt a viszontagságok igazolják, melyek őket vándorlásukban érték.

Azon is megütközhetnék valaki, hogy *kétszer* fordultak meg Kiew alatt.

Hát e nézetünket épen Nestorral igazoljuk, ki őket ugyan közvetlen a honfoglalás előtt is, de jóval azelőtt is *ismételten* Kiew mellett elvezeti (Nestor 46. oldal).

Tehát legalább 3-szor kellett a magyaroknak Kiew mellett elhaladniok.

Utolsó útjuk Kiew felé a Dnjester-Búgon keresztül a Dnjeper partjára vezethette, a hol a folyó mentén északnak haladva, Kiew mellett megállapodtak. Azonban itt nekünk is meg kell állapodnunk egy kissé. Nestor megemlíti, hogy Kiew mellett megállottak a magyarok s rendbe fellállították fedeles szekereiket.

Onnan mostani hazájukba költöztek s azt elfoglalták.

Egyéb eseményekről, Kiew ostromáról, Nestor nem szól.

Erre nézve egyedüli kútfőnk Anonymus, kinek előadását fogjuk ezen eseményekre nézve követni.

Tünődtünk rajta, vajjon Anonymus ezen adatait hiteleseknek tekintsük-e, szemben Nestor hallgatásával?

Azonban tekintve, hogy valamely eseménynek valóságát meg nem dönti, ha egy más krónika azt elhallgatja: nem hagyhattuk el annak elbeszélését, már csak azért sem, mert Nestor tán nemzeti hiúságból hagyta el Kiew ostromának feljegyzését.

Erre épen ezen korban is nem egy példát találunk; hogy egyebet ne említsek, Oleg győzelmes hadjáratát Byzancz ellen 907-ben, a melyet Nestor terjedelmesen elbeszél, — ezt az összes byzanczi krónikások elhallgatják.

De azért az orosz történelem valónak vette Nestor adatait s büszkén hirdeti Oleg dicsőségét.

Miután pedig bajos elgondolnunk, hogy a magyarok Kiew mellett elhaladva, ott egyszerű pihenőt tartottak volna, ők, kik eddig is rabló hadjáratokon jártak s a kik utóbb egész Európát bekalandozták: annál valószínűbbnek kell Anonymus előadását tartanunk.

Anonymus azt állítja, hogy a magyarok Kiewet s vele Ruthéniát meg akarták hódítani. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a »kincses« Kiewtől meghódolást és sarcot követeltek. A kiewiek ezt megtagadva, a nyilván közelben kóborló kúnokhoz (polowcokhoz) küldtek segítségért. Ezek hét vezérük: Ed, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vajta és Ketel vezérlete alatt meg is érkeztek a segítséggel.

Anonymusnak a kiewi csatára s a kúnokra vonatkozó adatát a történetírók főként azért vonják kétségbe, mert szerintük a kúnok csak 1061-ben tűnnek fel Magyarország határainál. E kérdéssel »Anonymus hitelessége« cím alatt bővebben foglalkozunk. Itt csak arra utalunk, hogy »Stepenaja Knjiga« (az orosz fejedelmek származási rendjéről) szerint Askold és Dir, már 866-ban kún csapatokkal mennek Konstantinápoly ellen.

Pedig, Nestor után, ez az oroszok legrégibb írott történelmi kútfője.

A magyarok megverik a kúnok és ruthének egyesült seregét, s a megvert had Kiew várába menekül.

A csata előtt Álmos (helyesebben Árpád) Anonymus szerint egy beszéddel lelkesíti fel katonáit. Ezen beszédnek történelmi hitele nem lehet, mert hogy ezt a hagyomány részünkre Anonymusig híven megtartotta volna, nem is valószínű.

Azonban teljesen érthetetlennek tartom némely történetíróink (köztük Marczalinak) gúnyos megjegyzéseit e beszédre.

Anonymus nem az egyedüli, ki krónikájában ily beszédet megörökít. Van elég Liviusban, van a többi római írónál, később pedig a középkori krónikásoknál. Pl. Nestor, a X. századból, egész párbeszédeket közöl s a frank krónikások szintén csaknem kivétel nélkül közölnek beszédeket; így a fuldai

évkönyvek közlik Arnulf beszédét vitézeihez, a Dyle melletti csata előtt, melyet előbbi a normanokkal 891-ben vívott.

Widukind pedig a lechparti csata elbeszélésében közli Ottó király terjedelmes lelkesítő beszédjét a németekhez.

S épen érthetlen Anonymus kigúnyolása azért, mert a vezér vitézei fölbátorítására »egy bölcs« szavaira hivatkozott, midőn azt látjuk, hogy a legnagyobb hitelnek örvendő Liudprandnál (II. k. 13. fejj.) a longobardok a magyaroknak, kik a zsákmány visszaadásával, Lombardiából, csak a szabad elvonulhatást kötik ki, azt üzenik: »Még az örült Orestes is megesküdne, hogy eszünket elvesztettük, ha a tőlünk elrabolt zsákmányt ajándéknak elfogadnók.«

Tehát a longobardok Horatius II. satirájára hivatkoznak, a mi a magyaroknak igen imponálhatott (!?)

Ezért hát Anonymussal szemben csak annak a mértéknek alkalmazását kérjük, melyet a külföldi krónikások-, évkönyvmint írókkal szemben szoktak alkalmazni.

Azonban, Anonymus előadásának elejtett fonalát fölvéve, folytassuk az események elbeszélését.

A magyarok megverik a kiewiek és kúnok egyesült hadát s beszorítják Kiew várába, bebarangolják a vidéket, szerte zsákmányolnak, azután Kiew ostromához fognak. Erre a kiewiek megrémülnek és Árpáddal súlyos békét kötnek. Együttal Panóniára figyelmeztetik Árpádot, hogy magának s népének, ezt, mint őse örökét meghódítsa, mert jó földű, mindenben bővelkedő ország.

A magyarok, gazdag ajándékokkal ellátva, Kiew alól elvonulnak. Azonban a kún vezérek népökkel hozzájuk csatlakoznak, meghódolnak Árpádnak, hűséget esküdnek és számos ruthénnal követik Árpád hadát.

Eddig Anonymus elbeszélése a kiewi eseményekről.

Történetíróink egy része a kabarokban a kúnokat véli fölismerni, s e két népet azonosítja.

Könnyen lehet, hogy Nestor polowcai s Anonymus kúnjai ugyanazonosak a kabarokkal.

Konstantin és Névtelenünk ez esetben csak a csatlakozás helyére nézve térnek el egymástól.

Történetíróink közül többen vannak e nézetten, köztük maga Katona is (Hist. crit. ducum 81. lap), annál jogosultabb e föltevés, mert az orosz »Stepenaja knjiga« szerint ezen kúnok a Fekete tenger partján laktak, tehát ugyanott, a hol a kabarok.

S Anonymus a kúnok zömét a Mátra vidékére telepíti, a hol ma is »palócz«-okat ismerünk.

Azonban nagyon sokat kell még bűvárkodásainknak a régi népek származása- s rokonságára nézve haladniok, hogy e kérdést végleg eldönthessük.

Kiew alól a magyarok Ladomér (ma Wladimir) alá tartottak. E város nekik meghódolt s gazdag ajándékokkal elhalmozta. Ugyanígy történt ez Halicsban (Galicziában). A halicsiak is kéri Almost (helyesebben Árpádot), foglalná el őse, Atila országát.

Itt értesülnek Anonymus szerint a magyarok arról, hogy mily népek laknak a négy folyam közén s kik ezeknek fejedelmei.

Csak Gelou-ról nincs ezek között még említés.

Hogy a halicsiak és ladomériek, a magyaroknak Pannoniáról szólhattak, ez valószínű; de a magyarok Pannoniát korábbi időkből kalandozásaikból ismerték s így nem e népek előadásából tudták meg Pannonia viszonyait, népeit.

Erre a magyarok, miután a ruthének a Havas erdőn (Kárpátokon) át 2000 íjász és 3000 munkással részökre az utat előre elkészítették, megindulnak új hazájukba a Kárpátokon (vereczkei szoroson) át.

Mielőtt azonban a beköltöző magyarokat hazájukba elki-sérnők, állapítsuk meg legalább hozzávetőleg, hogy mily nagy lehetett a magyar nép létszáma a beköltözés idején?

Krónikáink erre nézve nem igen eltérők.

Anonymus a létszáma nézve nem jegyez föl semmi adatot. Kézai (II. k. I. fej. 2. §.) azt mondja, hogy a magyarok 7 seregének mindegyikében 30,000 fegyveres volt.

A budai krónika (Podhr. kiad. 37. lap) ugyanannyi harczost említ.

Thuróczy krónikája mindegyik seregben a harczosok számát 30,857-re teszi.

Ezek szerint tehát 210, illetve a legutóbbi krónika szerint 216,000 lett volna a harcosok száma.

Ha már most 4-szer oly nagyak képzeljük az egész magyar nép számerejét, akkor 840,000, tehát majdnem egy millióra kellene tenni a beköltözött nemzet számát.

A mi krónikáink ezen adata azonban hitelt már azért sem érdemel, mert az ó-korban, de a középkorban is, általában igen túlozni szokták az egyes nagyobb tömegekben fellépő hadseregek számát.

Ily nagy nomád nemzet nem fért volna el sem Lebédiában sem Etelközben. A mai déli Oroszország területére terjedő egész Khazariának számos népből álló lakossága is bajosan ütötte meg az 1 milliót.

Sokkal több valószínűséggel bir Ibn Rosteh adata, mely szerint a magyarok 20,000 főnyi haderőt birnak kiállítani.

Ha ehhez a lakhely őrzésére otthon hagyott harcosokat és a nem fegyverképes családtagokat is hozzászámítjuk, akkor körülbelül 100,000 főre tehetnők az egész magyar nép számát a honfoglalás idején.

Igaz, hogy Lebédiában a kabar törzs (illetve Kiewnél a kúnok hada) is hozzájuk csatlakozott; csakhogy a keletre visszavándorolt testvérek különválása egyrészt, másrészt pedig a folytonos harczok, a lebédiai s etelközi vereségek, alighanem ugyanannyi vérbe, veszteségbe kerültek, a mennyire a hozzájuk csatlakozott kabarok (kúnok) száma rúgott.

A magyarok száma tehát aligha volt több 100,000-nél. Egy milliónyi azonban semmi esetre sem lehetett, mert ily tömeggel egyetlen egy nép sem lépett fel a népvándorlásban.

Ily nagyszámú népet élelmezni is majdnem lehetetlen lett volna Európa keletének gyér népességű területén.

200,000 magyar harcos pedig, nemhogy Magyarországot, de az egész akkori Európát előzőnlötte s elfoglalta volna!

Atila alatt a hűnnök sokkal nagyobb seregekkel jelentek meg ugyan, de szövetségben a társnépekkel.

Még valamit a honfoglaló ősök — nevéről.

Marczali »A magyar nemzet történeté«-ben (Milléniumi kiadás) azt hiszi, hogy a »magyar« elnevezés ily általános

mellőzése a byzanciaknál, újabb bizonyítékul szolgálhat a mellett, hogy az eredetileg csak egy törzset jelölt, nem pedig az egész népet.»

Erre nézve az a megjegyzésünk, hogy a magyar nép neve valószínűleg a »magyar« (mogor) törzs (nemzettség)-től eredhetett ugyan, de e nevet a nemzet régen, már akkor viselte, mikor a Nyugat népei még nem ismerték. Csakhogy ezek aligha tudtak valódi nevéről. Ellenben Ibn Rosteh már 913 előtt (midőn munkáját írta) »madzsgariék«-nak nevezi őket.

Pedig már ő is Dsajhani művéből vette adatait.

E szerint a »magyar« nemzetiség nevét már régen viselte az egész nemzet, s nem a honfoglalás után vette föl, mint a hogy azt Marczali gondolni látszik.

Ha a byzanci elnevezésekből akarunk a magyarok nevére következtetni, akkor még a XI. században I. Géza alatt sem vették volna fel nevüket, mert még akkor is »Turkiáról« beszélnek a byzantinusok.

És ha a Wolga melléki hazából kiköltözött nemzet, egyik törzse: a »magyar«-tól, csak a kiköltözés után vette volna fel e nevét: akkor lehetetlennek tartom, hogy a visszamaradt rész, egy a kebeléből kiszakadt törzs után még évszázadok múlva is »magyar«-nak nevezte volna magát. Pedig Abulghazi még a XVII. században is ismeri az Atel folyó mellett lakó »magyarokat«.

6. §. A magyarok életmódja, viselete, szokásai, hadviselése.

Őseinknek életmódjáról, szokásairól az arab és byzanci kútfőkben csak igen gyér, hézagos adatokat találunk.

Ezek szerint őseink a folyók közelében szerettek tanyázni, sátrakban laktak s különösen ama helyeket szerették fölkeresni, a hol barmaik, lovaik részére elegendő legelőt találtak.

Télen a folyókhoz közelebb húzódtak és halászáttal foglalkoztak.

Ibn Rosteh már lebediai tartózkodásuk idejére azt jegyzi fel róluk, hogy »sok szántóföldjük van«.

Csakhogy a földművelés (ha nem rabszolgáik által üzték)

általános foglalkozásuk nem lehetett, s legfeljebb a legszükségesebb terményekre szorítkozott.

Ugyancsak Ibn Rostehből tudjuk, hogy az elfogott szlávokat rabszolgáikül eladják, a kikért cserébe aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket s egyéb görög (rumi) árúkat kapnak.

A persa *Gurdézi*¹ művében a magyarokról (mazsgarie) még egyéb adatokat is találunk, szerinte: »a magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatuk színes selyemszövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont«.

»A magyarok, midőn házasodnak, nászajándékot hoznak A leány atyja a vőlegény atyját házába vezeti, s a miye van, menyétbőrökben, nyestprémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamuka-selyem-szövetben (neki) megmutatja; körülbelül tiz prémes ruhát, a melyeket egy szőnyegbe göngyöl, a vőlegény atyjának lovára köti s őt imigyen házába kíséri.«

»Ezután minden a nászajándékhoz tartozó tárgyat számba kell venni, a mely ajándék marhából, pénzből és butorokból áll.«

»Mindezt neki küldi (a vőlegény). Ezek befejeztével a leányt a házba hozzák.«

Liudprand és Regino leírásából tudjuk, hogy a magyarok rövidre nyíratkoztak,

Vallásukról egyebet nem tudunk mint azt, a mit Gurdézi és Ibn Rosteh egybehangzóan fölemlítenek, hogy a magyarok »tűzimádók«.

Al-Bekri, ezekkel szemben, bálványimádóknak mondja őseinket.

Lehet, hogy nem is voltak egy hiten.

A turkok vallásáról Theophylactus² néhány adatot hagyott reánk, melyek azonban nem a magyarokra vonatkoznak (mint Borovszky³ hitte), hanem a Jaikon túl lakó turkokra, kiknek fejedelme a híres Dízabul volt.

A magyaroknak főfoglalkozása a kalandozás, a rabló-hadjáratok viselése volt.

¹ Gurdézi. Kuún Géza gr. fordításában. Akad. ért 1894. ápr. füzet.

² Theophylactus Hist. libri VII. 7.

³ Borovszky Samu: »A honfoglalás története.« 34. l.

Vámbéry a már megtelepült magyarok nyugati hadjárait úgy fogja fel, hogy azok azzal a célzattal viseltettek, hogy a magyar faj magát félelmissé tegye s így uralmát új hazájában fentartsa, biztosítsa.

Mi azt tartjuk, hogy azoknak sem a támadás, sem a védelem vagy önfentartás nem volt a célja, hanem a régi magyaroknak valóságos »foglalkozása« volt a hadakozás, a rablóhadjáratok.

A kalandozó hadjáratokra azonban soha sem távoznak egész erejükkel; a haderő egy része, családjaik, sátraik, vagyonuk (gulyáik, méneseik) őrzésére visszamarad.

Lebédia és Etelközben, még az egyes nemzetségek külön csoportokba egyesülve, költöznek egy bizonyos területen belől, melyet megszállottak s az egész nomád tábor körül — őrszemek vannak felállítva. Ha veszedelem közeledik, az őrszemek hírt adnak s a harcosok rövid idő alatt egyesülve nyomulnak az ellenség ellen, vagy a támadást bevárva, azt visszaverik s a támadókat elűzik.

Ha az ellenség erősebb, akkor legalább családjaik s vagyonuk megmentésére, az ellenséget addig tartóztatják fel, míg övéik biztonságban vannak, míg elvonultak.

Hogy a tábori élet mellett a kézművességgel is foglalkoztak, az iránt alig lehet kétségünk.

Liudprand (Antip. II, 8. C.) elbeszéli, hogy az olasz hadjáratot megelőző télen, nagy mennyiségben fegyvereket kovácsoltak, nyilaikat élesítették.

Sisakot, vértet valószínűleg csak előkelők viseltek; de nyomát találjuk annak is (Leónál, Liudprandnál), hogy ezek még lovaik szügyét is vértékkel díszítették.

Ennélfogva nemcsak fegyverkovácsaik, ötvöseik, de Gurdezi előadása szerint, kétségkívül még szűcseik is voltak.

A fiatalság (Liudprand szerint) télen lett a hadviselésre begyakorolva.

Bölcs Leó byzanci császár (886—911.) nagybecsű adatokat hagyott reánk hadviselésükre nézve azon korból, a midőn mint szövetségeseivel a bolgárok ellen viselt háborút. S Leó adatai, a mely hitelesek, mert szövetségeseit kétségkívül jól

ismerte, ép oly dicső lapját képezik e korbeli történelmünknek, melyre egy évezreddel is büszkeséggel tekinthetünk.

Hitelesség tekintetében nem vetekehetnek Leó adataival a frank évkönyvírók adatai, kik a magyarokban egy, az összes kereszténységre veszélyes, vad, szilaj, kegyetlen népet látnak.

Nem csodálkozunk a frank évkönyvírók adatain, melyeken a zárdák szobatudósainak rettegése, gyűlölete vonul végig, a kik a bibliai Gog és Magog népek föltámadását vélik látni a magyarokban, mely a világ végét, pusztulását hirdeti; mert a magyarok több mint félszázadon keresztül rablóhadjárataikkal valóságos rémei voltak Nyugateurópának; azonban a frank írók hitelességét mélyen leszállítják azok a tudákos, együgyű mesék arról, hogy a magyarok a megölt ellenség vérért isszák és a leölt foglyok szíveit, különös bűvszerű darabokra vagdálva, megeszik (Regino 889. évhez).

A legképtelenebb híreket költi róluk az általános rémullet, melyeket a frank annalisták komoly képpel megörökítettek; de a melyeknek legnagyobb része (mint például Reginó rémes leírásai) korábbi íróknak (különösen Justinnak) a scythák és parthusok leírásaiból vannak *lemásolva*.

Ezekről a szörnyű leírásokról a byzanci kútfőkben (a kik magyarokat még korábban ismerték) semmit sem találunk, s ezért a frank kútfők adatai a magyarok hadviselésére, életére, komoly méltatást csak ritkán érdemelhetnek.

Egész más kép az, a mit a magyarok hadviseléséről és culturalis állapotáról Bölcs Leó »Taktikájában« ad.

Számos történészünk foglalkozott ezen adatokkal, legbehatóbban Salamon Ferencz, »A magyar haditörténethez a vezérek korában« című művében. Mi itt csak vázlatosan foglalkozunk e kérdéssel, mert feladatunkhoz, az apró részletek feldolgozása, nem tartozhatik.

Bölcs Leó¹ mindjárt tudósítása elején megjegyzi, hogy a scythák között a bolgárok és turkok- (magyarok)nál van »erősebb hadszerkezet« s csak ezek »viselnek rendezett csatákat és hódolnak egy főnöknek.«

¹ Szabó Károly: »Vezérek kora« 12. lap. Bölcs Leó taktikájának a magyarokra vonatkozó részét bő kivonatban közli.

Elmondja róluk, hogy »népes, szabad és vitéz nemzet«, »bajt, fáradságot nemesen tűr, hideget, meleget kiáll s a szükségsekben való fogyatkozást . . . föl sem veszi.«

E mellett »óvatosak, tervöket titokban tartók és telhetetlen kincs-vágyók.«

»A kedvező alkalmat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepetésekkel és a szükségletek elzárásával igyekeznek legyőzni.«

»Karddal, vérttel, íjjal és lándzsával fegyverkeznek.«

»De nemcsak maguk vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is, eleiken vassal vagy nemezzel vannak borítva.«

»Sánczokba nem szállanak, hanem a csata napjáig, nemzetségek és törzsek szerint vannak széledve, lovaikat nyáron és télen folytonosan legeltetve.«

»A hadak rendezését éjjel szokták megkezdeni.«

»Őrseiket távolban, de egymáshoz közel állítják ki, hogy könnyen meg ne lepthessenek.«

»Csatában nem rendezkednek, mint a rómaiak (byzancziak), három osztályba, hanem különböző csapatokban ezredenként (osztályonként, századonként) állanak össze s a csapatok egymástól oly kis távolra állanak, hogy az egész hadrend egynek látszik.«

»Van a hadrenden kívül fölösleges erejük is (tartalék), melyet titokban az ellenük gondtalanul táborozók ellen küldenek, vagy nyomott hadosztályok segélyére is tartanak. Podgyászukat a hadrend mögött, attól jobbra vagy balra, mintegy kétezer lépés távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrséget.«

»Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbe ejtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a szétszórt csatározást.«

»Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve, nyomulnak utánuk, nem gondolva másra, mint az üldözésre s nem érik be, mint a rómaiak (byzancziak) és más nemzetek a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig utánuk nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik.«

»Az erősségbe menekült ellenséget — szerinte — körülzárással igyekeznek megadásra bírni.«

»Ütközés alkalmával, a tömegbe rendezett gyalogság legjobban megronthatja őket«

»Ellenőkre van a kézviadal nehéz gyalogsággal és a biztosan történt éjjeli támadás«

Eme kis kivonat is, mely a legfontosabbakra terjed ki csupán, — igazolja, hogy ilyen hadszervezet, fegyelem mellett, az akkor még nomád életet élt magyarok épen nem voltak a műveltségnek oly alacsony fokán, a hogy még az újabbkori német és osztrák történészek őket feltüntetni igyekeznek, természetesen a frank kútfőknek, egyoldalú, kritika nélkül való felhasználása folytán.

Nagyjában megegyezik a magyarok hadviselésének leírása Liudprand későbbi adataival, az olaszországi hadjárat leírásában és Anonymusnak a honfoglalás elbeszélésénél közölt adataival, melyekre a honfoglalásnál visszatérünk.

Liudprandból tudjuk, hogy elő- és utóvédet (II. k. 12. l.), s hogy leseket alkalmaznak (II. k. 15. l.), sátrakban táboroznak; tőle ismerjük a magyarok »huj, huj« (helyesebben hajrá!) csatakiáltását.¹

7. §. Az ősi magyar törzsszerkezet.

A magyar nép Wolga melléki hazájában nomád életet élt, mai értelmű államszervezettel nem birt.

Az egymástól csaknem független 7 törzset (nemzetséget) csak a nyelv, a szokások, életmód közössége tartotta össze.

Mindenik nemzetség élén egy-egy vezér (Konstantin szerint βοέβοδος) állott, ki annak ügyeit békében és háborúban egyaránt igazgatta s hadi vállalatokra vezette.

Az egyes nemzetségek vezérei csak nagyobb vállalatok alkalmából (költözés, háború) gyűltek össze tanácskozássra s választottak egy közös fővezért (kende, dsila), a kinek és

¹ Liudprand 30. fej.: »ex eorum vero turpis et diabolica hui, hui frequenter auditur.«

parancsainak, vezérsége idején, mindenki engedelmeskedett; de ennek csak a költözés, a hadjáratban, a vezérlés kérdésében volt döntő szava, az egyes nemzetségek belügyeibe nem avatkozhatott.

Ezért választatja meg Anonymus, Álmost, még Scythiában fővezérül, mert »a kezdett utat végre nem hajthatják, hanemha vezér és parancsnok leend felettök.« (Anon. V. fej.).

Összevág előadásával Ibn Rosteh azon adata, hogy a fővezér »egyedül határoz támadás, védelem s e felék fölött«, s hogy »parancsait minden magyar követi.«

A költözés vagy hadjárat befejezése után, a fővezér tiszte megszűnt.

Az egyes nemzetségek vezérei között, úgy látszik, bizonyos fokozat állott fenn, a mennyiben a fővezéri tiszte (a múltban) viselt vezérek, vagy olyan vezérek, a kik magukat kiválóan kitüntették, — nagyobb zsákmányra, vagyonra is tettek szert s nagyobb tekintélyben is állottak.

Valószínűleg ezekből került ki a fővezér eleste esetére annak előre kijelölt utóda.

Ilyen tekintélyesebb nemzetségi vezér volt Lebédiában a Konstantin által megnevezett Lebédias (Eleud), kit ő »első vezérnek« (πρῶτος βοέβοδος), »elsőnek a Turkok között (πρῶτος τῶν Τούρκων).

Konstantin őt, mindazáltal, rendesen vezérnek (vajdának, βοέβοδος) nevezi, mint a többit; csak a *lebédiai hadjárat és kiköltözés* idején »vajda és fővezérnek« (βοέβοδος καὶ ἀρχηγός).

E szerint a 7 törzsnek egy közös fővezér alatt időnként való egyesülését igazolja Konstantin is, de megerősítik Ibn Rosteh és Anonymusunk is.

Az előbbi még tovább megy és a »kende« v. »kundu« méltóságban valóságos uralkodó fejedelmet lát, a ki alatt a kormányzó és fővezér a »dsile« (Gyula) áll.

Ibn Rosteh ez adatát, Konstantin azon állítása mellett, hogy a magyaroknak Árpád előtt nem volt fejedelmük, nagyobb figyelemre nem is méltatnók, ha Konstantin »gylas«-sza, Ibn Rosteh »dsilá«-jával annyira össze nem vágna. Igaz, hogy

a gylas, Konstantinnál bírót jelent első sorban, a ki vezér is lehetett, míg Ibn Rostehnél »fővezért« jelentett.

De a byzanci adatok megbízhatóbb volta mellett mégis feltűnik, hogy a bolgár-magyar háború előtt a görögök a szövetséget Árpád és Kursannal, tehát nemcsak a fejedelemmel kötik meg, s magában e hadjáratban nem Árpát vezeti a hadakat, hanem Liuntin, kit Konstantin ép úgy mint Árpádot »archon«-nak nevez.

Itt már a byzanciak is, Árpádnak a »kundu«, Liuntinnak a »dsile« szerepét adják.

Ezért nehéz az egymással ellenkező adatokat meg egyeztetni.

De közös fővezér nélkül bajosan küzdhettek volna meg ellenségeikkel, vándorlásaik alatt.

A népvándorlás összes népei (húnok, avarok, khazarok, bolgárok, góthok, alánok) monarchikus szervezettel bírtak, vagy legalább egységes vezérlet alatt állottak, bajos volna el is képzelni a magyarokat közös vezér nélkül. Nomád népek között egyetlen egy népet sem ismerünk, mely nagyobb vállalatokat vitt volna végbe egységes, erős vezetés nélkül.

Bölcs Leó Taktikájában pedig nemcsak egységes vezetést látunk a magyaroknál, de példás fegyelmet is, melyet Etelközben el nem tanulhattak, annak régóta kellett köztük meglenni.

Konstantin a vezéri méltóság elnevezésére a »vajda« idegen szót használja, csak később az etelközi szervezés után nevezi a fejedelmet, a vezéreket is »archonok«-nak.

Mi volt a vezérek (vajdák) magyar neve, azt nem tudjuk. Úgy látszik, hogy a »kundu« (kende) méltóság neve a honfoglaló 7 vezér egyikének »Kund«-nak nevében tartotta magát fenn.

8. §. Az etelközi alkotmány.

A lebediai vereség csakhamar megérlelhette a nemzetben annak a szükségességét, hogy tömörülnie, egy nemzetté kell összeforrnia s közös fejedelmet választania, ha magát hasonló meglepetéseknek, megveréseknek kitenni nem akarja.

Annál szükségesebb volt a tömörülés, mert egy részök elszakadt s keletre visszaköltözött s így számban megfogytak.

Megfogyatkozásukat némileg helyrehozta a kabar törzs csatlakozása, mely azelőtt monarchikus államszervezet alatt állott, s melynek viszonyát a többi 7 nemzetséghez szabályozni kellett.

Ezért a khazar fejedelem tanácsára elhatározták őseink, hogy ők is fejedelmet választanak s a vezérek és nemzetségek egymáshoz való viszonyát közös megállapodással szabályozzák.

Ennek alapján megválasztották első fejedelmükül Árpádot s létrejött az u. n. vérszerződés, melyet Anonymus közlése szerint ismerünk.

E szerződés képezi alapját az etelközi, de a későbbi magyar alkotmánynak is.

Ismertessük tehát röviden a vérszerződést s hasonlítsuk össze amaz adatokkal, melyeket a többi írónál az etelközi alkotmányra nézve elszórva találunk.

a) A vérszerződés.

Anonymus¹ szerint a vérszerződés a következő pontokból állott:

1. Míg Álmos (Árpád) maradéka él, a nemzet mindig az ő véréből fog fejedelmet választani.

2. A mit közös erővel szereznek, abban mindenki közösen részesüljön.

3. Hogy azon vezérek, kik Álmost (Árpádot) választották fejedelmökké, sem magok, sem utódaik soha a fejedelem tanácsából és az országlás tisztségeiből ki ne zárassanak.

4. Ha valaki utódaik közül hűtlenné lenne a fejedelem személye ellen és meghasonlást keltene a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek vére ontassék, miként az ő yérok omlott az esküvés alkalmával.

5. Ha valaki a fejedelem vagy a vezérek utódai közül ezen esküszereződést megszegné, átok legyen rajta mindörökké.

¹ Anonym. VI. fej., V. ő. Szabó K.: »Vezérek kora« 40. l.

Anonymus szerint ekkor a 7 (8) vezér, »saját vérét pogány szokás szerint egy edénybe bocsátva«, megerősíté az esküvést.

A vérszerződés szövegét nem szó szerint közöltük, hanem inkább tartalma, értelme szerint.

A szerződés megkötése alkalmával használt sollennitás különös figyelmünket méltán felköltheti: az eskü, a szerződő vezérek vérének egy közös edénybe való csorgatása, végre a szerződés utolsó pontjában foglalt átok.

A szerződések kötésénél ilyen szokások már a régi scytha népeknél, de a középkori nomádoknál is szokásban voltak.

Így már *Herodot*¹ történeti könyveiben azt írja, hogy a scythák, ha szövetséget kötnek »egy cserépedénybe bort öntenek s azt a szerződők vérével összekeverik, miután bőruket előbb törrel felmetszik, vagy karddal kissé föl vágják. Azután a serlegbe (edénybe) mártanak egy kardot, nyilakat, bárdot és lándzsát s ennek végeztével sokat imádkoznak s mind magok a szövetségesek, mind kíséretöknek legtekintélyesebb tagjai isznak belőle.«

*Pomponius Mela*² a Don vidéki scythákról azt írja, hogy mikor szerződnek, magukat megsebzik s kifolyt vérüket, melyet egy edénybe felfogva összekevernek, megisszák. Ezt tekintik a szerződés megtartására a legbiztosabb zálognak.

A szerződés megszégése esetére, az önmagára kimondott átok érdekes példáját Menandernél találjuk, ki Baján khagán atkát közli.

Ily önátkozódás divott több középkori nomád népnél.

Ezeknek előre bocsása után, meg fogjuk érteni Anonymusnak a szerződés *megkötésének alakjára* elmondott szavait.

A mi a vérszerződés szövegét illeti, annak közlése valószínűleg *hagyományon* alapszik, mely közlés, *szó szerinti hűséget* nem is vindikálhat magának.

Anonymus e szerződésről azt állítja, hogy ez még Scy-

¹ Herodot IV. k. 70. fej. Geréb László fordítása szerint. Budapest, 1893.

² Pomponius Mela »De situ orbis« II. L. I. C.

thiában jött volna létre. Ez azonban téves; mert a vérszerződés megkötésére a vezérválasztás előtt, ok sem volt.

De hogy a magyar nemzetségek, vezéreik által, ilyen szerződést kötöttek egymással: azt igazolja Konstantin,¹ ezt mondván: »S a turkok ezen 8 nemzetsége nem alattvalói saját fejedelmeknek, hanem *szerződésben* vannak, hogy a folyók szerint, a melyik részen háború talál kiütni, egymást egész készséggel és buzgósággal segítik.«

Nem is képzelhető különben, hogy az eddig nemzetségekre tagolt nemzet vezérei, minden megállapodás s jogaiknak meghatározása és fentartása nélkül vetették volna alá magukat a fővezér (fejedelem) hatalmának, hogy a fejedelem hatalmi körét meg nem állapítják, szóval, hogy ily szerződés létre nem jött volna.

S ha a vérszerződést pontonként vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy nemcsak egyáltalában szerződésnek, de épen ily értelmű szerződésnek kellett létesülni, a melyet Anonymus a traditio alapján közöl.

A vérszerződés 1. pontja kimondja, hogy a fejedelem Árpád véréből választandó.

E pontot megerősíti Konstantin² amaz adata, hogy »első fejük az Árpád nemzetségéből (való) fejedelem, *következés* szerint«

E pontban foglalt megállapodás létrejöttét igazolja maga a magyar történelem, mely *négy századon* keresztül, Árpád véréből választott fejedelmeket, királyokat ismer.

Kézai is azt jegyzi meg Árpádról, hogy »*az ő vérsége* a többi scythai törzsek fölött azon kiváló méltósággal van fölruházva, hogy a seregnek menet közben előtte, visszavonuláskor mögötte jár.« Bár ez csak homályos utalás a fővezérségre.

A vérszerződés *2-ik pontja*, mely szerint a közös erővel

¹ Konstant. Porph. De adm. imp. 40. fej. »Αἱ δὲ ὁπῶν γενεαὶ τῶν Τοσκαῶν αὐταὶ πρὸς τοὺς οἰκείους ἄρχοντας οὐχ ὑπεκούουσιν, ἀλλ' ὁμόνοιαν ἔχουσιν εἰς τοὺς ποταμοὺς, εἰς οἷον μέρος προβάλλει πόλεμος, συναγωνίζεσθαι μετὰ πάσης φροντίδος τὴ καὶ σπουδῆς.«

² Konst. Porphyr. »De adm. imp. 40. fej. »Ἐχουσι δὲ κεφαλὴν πρῶτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδῆ κατὰ ἀναλογίαν«

szerzetekből mindenki közösen részesüljön összefügg Konstantinnak a közös védelemre létesült szerződési viszonyáról írt szavaival (40. fej.).

Konstantin csak a közös védelemről szól bár a szerződés természetszerűen a közös hadviselésre s az abból szerzendő zsákmányra vonatkozott. A magyarok ugyanis mint kalandos hadjáratokra járók, bajosan egyesültek csak védelmi célból, hanem a támadás esetére is.

Ibn Rosteh már Lebédiában a dsiláról azt mondja, hogy minden magyar az ő szavára hallgat »s a támadást és védelmet és más ügyet érdeklő parancsainak engedelmeskedik.« (Ibn Rosteh, Akad. ért. 1894. ápr.)

Bölcs Leó pedig Taktikájában¹ határozottan kiemeli róluk, hogy nem olyanok mint a görögök (Ρωμαῖοι) és más népek, kik csak mérsékelten üldözik az ellenséget s a vagyon zsákmányolására gondolnak, hanem előbb teljesen szétverik az ellenséget s aztán szedik a zsákmányt.

Összevág ez értesítés Anonymus ama helyével (I. fej.): »Ha a scythák győzelmet nyernek vala, semmit sem kapának a zsákmányon, mint maradékaiból a mostaniak, hanem csak dicsőséget keresének belőle.«

Helyesen jegyzi meg Salamon Ferencz »A magyar hadi történethez a vezérek korában« című becses művében: »Úgy kell lenni, hogy Árpád idejében a zsákmány közvagyon volt.«

Ingatlanra e pont nem vonatkoztatható (mint sokan magyarázni szeretnék) mert őseink Etelközben nomádok voltak s a nomád nép nem ismer ingatlan magán-tulajdont.

Az üldözés közben a zsákmányolástól való tartózkodás, erős fegyelemre s arra mutat, hogy a vérszerződés 2. pontja már Etelközben érvényben volt.

A 3-ik pont: Az ország tanácsából a vezérválasztók s maradékaik ki ne rekesztessenek.

E pont egyik garantiája annak, hogy a fejedelem hatalma korlátlanra nem válhatott, másrészt a vezérek jogai ne csorbítottassanak.

¹ Bölcs Leó. Taktika. XVIII. fej. 59. §.

Ezt látszik támogatni az a körülmény, hogy a byzanci császárok, a vezérekre czímezik levelöket (»εἰς τοὺς ἀρχοντας τῶν Τούρων«). (Konstantin »De ceremoniis aulae Byzant.« II. 48. fejr.)

Igazolja ennek létrejöttét Szt.-István kisebb legendája, mely szerint István *vezér* az országnagyok és nép akaratjából az ország trónjára emeltetik. (Szt.-Istv. leg. IV. fejr.) (Szt.-Istv. I. Decr. VII. Caput.)

Továbbá támogatja e pont hitelét, tartalmát Hartwik (5. Cap.): »Convocatis pater suus (Géza) Hungariae primatibus cum ordine sequenti per communis consilium colloqui, filium suum Stephanum post se regnaturum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit« (I. Szt. István II, Decr.)

Összefügg e ponttal Kézainak a hunnokról (kiket magyaroknak tart) azon előadása (I. k. II. fejr. 1. §.), hogy a »communitas« (község) a vétkes kapitányt, vagy bírót letehet; azaz, hogy ezek s így a fejedelemnek is, hatalma korlátolva volt.

A 4. pont, mely a fejedelem iránti hűtlenség vagy meghasonlás előidézése esetére halálbüntetést rendel, — Kézainál (I. k. II. fejr. 1. §.) így szól: »valaki tehát a parancsot megvetette, az olyat a scythiai törvény karddal vágatta ketté« ...

A magyarok erős fegyelmezettsége, a mit Leó »Taktikájában« kiemel, bizonyítéke annak is, hogy a fejedelem iránt is, mindenki hűséggel és engedelmességgel tartozott viselkedni s. miután ugyancsak Leó Taktikája szerint »a vétkeseket főnökeik (nemzetségek vezérei) kegyetlen és nehéz büntetéssel sújtják,« misem valószínűbb, mint hogy a nemzet alkotmányának legsarkalatosabb pontjába ütköző vétket — halállal sújtották.

Az 5. pont. Ezen pont tulajdonképen csak a szerződés sanctiója, megerősítése s azokra vonatkozik, a kik a szerződés ellen, az esküt megszegve, cselekedni akarnának. Ezek örökös átokkal sújtatván, vagyis szolgaságra kárhoztatván, a nemzet közösségéből kirekesztetnek.

Kétségtelen dolog, hogy a vérszerződés irásba foglalva nem maradt reánk.

Elhetett azonban ez és élt is — a nemzet élő tudatában, mint szokásjog, melynek alapján a nemzet bírái s »közönsége«¹ ítélte s a gyakorlatban ekként fentartott, a mint Kézai (I. k. II. fejr. 1. §.) mondja: »Azon törvényes szokás a húnok vagy magyarok között Gyeics vezér Taksony fia, idejéig sértetlenül fenn vala tartva.« (V. ö. Anonym. LIII. fejr.)

b) A nemzetségek és a nemzet.

Lebédiában a magyarok 7 nemzetségre voltak felosztva (»γενεαι«). Ezekhez csatlakozott 8-iknak, a kabar nemzetség.

A nemzetségek neveit krónikáink nem tartották fenn; Konstantin szerint² azonban ezek a következők voltak: Nyék, Megyer, Kurtgermat, Tarján, Genah, Kara, és Kaze; nyolczadik volt a Kabar.

A nemzetségek ágakra (φύλη), vagy családokra (krónikáink szerint 108 családra (tribus?) oszlottak, melyek »had«-aknak neveztetnek.³

Az egymástól csaknem független nemzetségek, a vérszerződés által, egy nemzetté egyesültek, Árpád a megválasztott fővezér (fejedelmi) hatósága alatt.

Eddig az egyes nemzetségek akaratát a vezér (vajda) képviselte. Ők kötötték meg törzseik (nemzetségeik) nevében a vérszerződést, ők választották maguk közül a *fejedelmet* is

Konstantin is *fejedelmválasztásról* beszél (Cap. 38.), a mit krónikáink is megerősítenek.

Nem képzelhetjük azonban, hogy a vérszerződés és fejedelmválasztás, a nemzet jóváhagyása nélkül történt volna s ezért azt hisszük, hogy a szerződés megkötése előtt úgy ez, mint a fejedelm választásának kérdése, a nemzetségek közös tanácskozásának tárgya volt, s a nemzetségek »közönsége« a szerződéshez hozzájárult, azt megerősítette.

¹ A »közönség« szó tán helyesebben fejezi ki a »communitas«-t, mint a »község« szó.

² Konst. Porphyrr. »De adm. imp.« 40. fejr.

³ Szabó Károly: »Vezérek kora.« A »had«-nak a nemzetséggel egy értelmét ad; nézetem szerint a Szabolcsban dívó »had«, a tágabb családot jelenti (Kállay had, Kölcsey had).

E tanácskozásból alakulhatott a nemzet gyűlése, melyet Kézai »communitasnak« nevez (I. k. II. fej.).

Nézetünk szerint Szabó Károly a »communitas« szót helytelenül fordítja »község«-nek. Ő maga is nemzet közgyűlését érti alatta, azért inkább »közönség«-nek volna helyesebben fordítandó.¹

Konstantinnál is nyomát találjuk annak, hogy bizonyos kérdésekben, a milyen volt a fejedelemválasztás, a nemzetnek is volt beleszólása, nemcsak a vezéreknek.

Így a 38. fej.-ben² azt írja, hogy a vezérválasztás végett a khazar khagán követséget küldött a »turkokhoz« (nem a vajdákhoz), »kik is az iránt értekezvén a turkokkal, a turkok jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mint Szalmutész (Álmos) ily fejedelemségre alkalmas férfiú.«

Hogy a vezérválasztás a nemzet, illetve nemzetségek gyűlésén, a »communitas«-ban történt, igazolja Kézai (I. k. II. fej. 1. §.), a hol ezeket mondja: » a húnok . . . egybegyülekezve maguk között, kapitányokat, azaz vezéreket vagy fejedelmeket állítanak.«

Így Szt. István kisebb legendájában³ is: »István még ifjúkorában az országnagyok és a nép jóakaratjából az ország trónjára emeltetvén« (t. i. vezérnek választatott).

A nemesek »gyűlésének« nyomát Béla király névtelen jegyzőjénél is találjuk. E mellett ugyanott találunk kisebb gyűlések és tanácskozások nyomaira.

Így »Álmos vezér és előkelői egymás közt tanácsot tartanak«. (Anon. X. fej. és XII. fej.)

Továbbá »Árpád és nemesei tanácsot tartanak« (XX. XXX., XL., XLVII.). Különösen pedig a Gyümölcsény erdő melletti (pusztaszeri) gyűlés alkalmával, midőn »az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait megállapították.«

Míg ott Anonymus a vezérek (primates, principales personae, hetumogeri) tanácskozásáról szól; addig utóbb a fontosabb, különösen a törvényhozási kérdésekben a nemesekkel (nobiles) tanácskozik Árpád.

¹ Ma is egyes vármegyék »közönsége« alatt annak közgyűlését értjük.

² Konst. Porphy. 38. fej. »οἱ καὶ συλλαλίσαντες μετὰ τῶν Τούρκων.«

³ Szt. István kisebb legendája (Szabó K. ford.) IV. fej.

Kézai¹ krónikájában pedig előadja, hogy a pogány magyaroknál a táborban e szavakkal gyűjték össze a hadakat a kiáltók: »Isten és a magyar nép szava, hogy ezen s ezen napon és helyen kiki fegyverben pontosan megjelenjék, a község (közönség, communitas) parancsát meghallani.«

De a dolog természetében fekszik, hogy a ki a vezért választotta, az le is tehetette, illetőleg felelősségre is vonhatta. Ez ügy is a »közönség« (communitas) gyűlése elé tartozott.

Kézai (II. k. II. fejr. 1. §.) világosan megmondja, hogy ha a bíró, ki nem igazságos ítéletet hozott, azt a »communitas« megsemmisítve visszavonhatta s a vétkes kapitányt (vezért) letehetette, a mikor akarta.«

Így tehát még a legfőbb biráskodás joga is a »communitas« kezében volt.

Ezekre nézve pedig Kézai megjegyzi, hogy e »törvényes szokás a magyarok között Gyeics vezér, Takson fia idejéig sértetlenül fenn vala tartva.«²

Mi alapon ítelt a nemzet bírása és a »communitas«? bizonyosan szokásjog alapján.

Az egyes nemzetségek azonban csak eredeti tagolását képezhették a nemzetnek. Később a nemzetségek nevei alatt (melyek a hosszas harczok, a költözés, utóbb a lebediai, etelközi vereség, végre a Persis felé költözött testvérek kiválása folytán nagyon megfogyhattak s egyenlőtlenekké válva újra beosztattak), az egyes hadtestek szerepeltek, melyek katonailag és politikailag egy-egy vezér alatt állottak. Helyesen fejti ezt ki Salamon Ferencz,³ hogy a »nemzetség« oly hadászati egység (hadtest) volt, mely közigazgatási területet is képezett.

Kézai (I. k. I. fejr. 5. §.) a 108 nemzetség (tribus) szerint Scythiát 108 tartományra osztja.

Annál valószínűbb, hogy a nemzetségek többé nem vérségi testületek, hanem hadtestek, otthon közigazgatási egységek (a bessenyóknél tartományok) voltak, mert Bölcs Leó

¹ Kézai I. k. II. fejr. 1. §.

² V. ö. Chron. Budense Podhraczký kiad. 14. l. P.

³ Salamon Ferencz: »A magyar haditörténethez a vezérek korában« 17. lap.

szerint, a hadjáratban, de béke idején is egész a csata napjáig, így (nemzetségeinkint) telepedtek meg.

Kézai krónikája »7 sereg« osztja a magyarokat, melyek mindegyikében 30,000 harcos van.¹ Ez is mutatja, hogy a 7 sereg nem jelenthetett a régi értelemben vett 7 nemzetséget, mely nem is lehetett számra oly annyira egyenlő, hogy mindegyikből egyenlő számú katona került volna ki.

De a nemzetségekre való beosztás már azért is lehetetlen volt már Etelközben, mert nem egy nyoma van krónikáinkban annak, hogy Scythiából utólagos kivándorlások és csatlakozások történtek a magyarokhoz. (Így Anonymus 19. fejj.)

c) A 7 vezér.

Anonymus szerint, a vérszerződést megkötött vezérek nevei a következők: *Álmos* (helyesebben Árpád), *Előd* [Eleud] (Konstantinnál, Lebed), Szabolcs atyja, *Kund* (Cundu), Csörsz atyja, *Und* (Ound), Ete apja, *Tas* (Tosu), Lél atyja, *Huba*, és *Tuhutum*, Horka atyja.

A szerződés, Anonymus szerint, még az őshazában kötöttnél meg, nem volna nehéz összeegyeztetni Kézai és a későbbi krónikáknak e nemből Anonymustól eltérni látszó adatait a vezérek neveire nézve, melyeket csak a honfoglalás után (Szvatozluk megöletése után) választat meg Kézai krónikája s a vele összefüggő krónikák.

Azonban, miután egyrészt csak néhány év különbség van az elindulás és a honfoglalás befejezése közt, másrészt világos a krónikák intentiója az, hogy a »honfoglaló« 7 vezér nevét akarják megörökíteni: Anonymus és Kézai krónikáinak ezen ellenkezését nem kísértjük meg kiegyenlíteni; hanem annak vizsgálatába bocsátkozunk, mely adatok a helyesebbek, Anonymuséi vagy Kézaiéi?

Kézai szerint a vezérek, kiket ő »kapitányoknak« nevez, ezek: *Árpád*, *Szabolcs*, *Gyula*, *Örs*, *Kund*, *Lél*, *Bulcs*.

A budai krónika ugyan-e »kapitányokat« ismeri, bár némileg eltér neveik felsorolásának sorrendjében.

¹ Kézai krónikája II. k. I. fejj. 2. §.

Almost, helyesebben Árpádot, mindkét krónika első vezérnek ismeri. Megegyeznek továbbá *Kund* személyére nézve is. *Elöd* (Eleved), Szabolcs atyja helyett, Kézai krónikája magát *Szabolcsot*; *Tas* (Lél atyja) helyett Kézai magát *Lélt*, *Tuhutum* helyett ennek unokáját *Gyulát* említi a hét vezérek sorában.

Ellenben Anonymus *Undját*, *Hubáját* Kézai nem említi a vezérek között, helyette azonban *Örst* és *Bulcsút*.

A Kézai által említett Szabolcsot, Lélt, Örst és Bulcsút Anonymus említi ugyan a honfoglalásban; de nem a nemzetségfők (7 vezér) sorában.

Ellenben Gyula a honfoglalásban (lévén Tuhutum unokája) nála nem szerepel.

Már korábban, a bolgár háború elbeszélésénél láttuk, hogy a *nemzetségfő* és *hadvezéri* állás nem jár mindig együtt s így Anonymus adatai hitelesebbeknek látszanak.

Emeli Anonymus hitelét az, hogy ő vezéreit közelebbről is megjelöli, pl. *Tas*, *Lél atyja*; *Elöd*, *Szabolcs atyja*, s így adatai pontosabbaknak látszanak.

Nála a nemzetségek vezérei nem egyúttal hadvezérek (kapitányok) mint Kézainál. Így *Kund*, *Und* nem vezetnek sereget; míg a 7 vezér sorában nem említett *Szabolcs*, *Lél* és *Bulch*, kitűnnek hadi erényeik által

Közli továbbá Tuhutum családjának genealogiáját (*Tuhutum* fia *Horka*, ennek fiai *Gyula* és *Zsombor*, ez utóbbi fiának, *Gyulának* fiai: *Bua* és *Bukna* voltak. Anon. 27.), melynek hitelessége iránt alig lehet kétségünk.

De hasonlítsuk össze a *külföldi kútfőket* Anonymussal és Kézaiival s mindjárt észre fogjuk venni, kinek adatai a hitelesebbek?

Almost csak a genealogiában említi Kézai; de nem mint nemzetségfőt; Anonymus ily minőségben szerepelteti, sőt fejedelmeképen is (Árpád előtt), a miben későbbi krónikáink (pl. a zágrábi) és Konstantin is támogatják.

Alberik krónikája szerint pedig a magyarok nem Árpád, hanem »Álmos vezérlete alatt indultak ki Scythiából.« (Alberici, monachi trium fontium Chronicon 225. l.)

Ha sejtelmünk nem csal, akkor, utalva az alkotmány bevezetéséhez elmondottakra, azt hisszük, hogy a mint Lebed (Előd) Konstantin szerint a magyarokat Lebédiából Etelközbe vezette (mint voëdodos és archegos), úgy vezette őket előbb Lebédiáig Álmos, miután őt is Konstantin, mint a legtekintélyesebb vezérek egyikét említi.

Anonymus tehát csak abban téved, hogy Álmost »fejedelem«-nek választatja és hogy szerinte egész az Ung folyóig Álmos vezeti a magyarokat.

Árpád Kézainál csak »primus capitaneus«, de nem fejedelem. Anonymus e méltóságra való megválasztatásáról is tud (XIII. Cap.) s ebben Konstantinnal megegyez.

Előd (Eleud) vezért Kézai nem ismeri, Konstantinnál Lebed vagy Eleved név alatt ismeretes.

Csörsz (Cursan Anonymásnál, Κοῦρσαν Georg. Monachus és Leó Grammaticusnál), kinek neve még az orthografiában is egyez Anonymus és a byzanczi íróknál, Kund vezér fia volt, s alighanem egy-ugyanaz a Szt-Galleni évkönyvek Chussoljával (a 902. évhez Pertz. I. Script.).

Bugátot Anonymus mint Bulcsú apját említi, a nélkül, hogy neki a honfoglalásnál különös szerepet adna; valószínűleg ugyanazonos ez azon Bugáttal, kit Liudprand, mint az olaszok elleni hadjárat vezérét, nevez meg.

Szoárd Anonymus szerint (Hülek fia), a Nyitra ellen hadjáratban szerepel, ámbár bajosan ugyanaz, ki a 921-iki hadjáratban Olaszországban mint vezér szerepel.

Ezzel szemben Kézai vezérei közül, Árpádot kivéve, *csak Lél és Bulcsot* találjuk külföldi krónikákban megnevezve; a többiről e krónikák épen semmit sem tudnak; csakhogy ezek nem is lehettek azonosak a külföldi krónikákban említett két vezérrel; mert ha Lél és Bulch, mint nemzetségvezérek, csak 30 évesek voltak a honfoglalás idején 896-ban (Kézai szerint 872-ben): akkor a lechparti vereség idején (955-ben) már 90 éves aggastyánoknak (Kézai időszámítása szerint 113 éveseknek) kellett lenniök!

Igaz, hogy Anonymus Lél és Bulchjára is ugyanazon kifogás áll; csakhogy itt nem mint nemzetségfők szerepelnek,

hanem mint Árpád előcsapatának vitézei, utóbb mint a bolgárok elleni kalandozások vezérei.

Itt még megvan a lehetőség, hogy ugyanezek a lechparti csatában a vezérek, bár akkor az alpári csatában (898 körül) igen fiatalon kellett résztvenniök.

Mindezekből látjuk, hogy a Kézai krónikája a honfoglaló vezérek fiait, unokáit szerepelteti a honfoglalásban, valószínűleg a későbbi hagyománynak megfelelően; míg Anonymus valószínűleg az eredeti hagyományt, vagy valamely korábbi krónika adatát tartotta meg számunkra.

Ezekkel szemben, az Anonymus adatainak hitelességében kételkedő Marczali azt mondja, hogy Kézai adatai a 7 vezérre s a honfoglalásra nézve hitelesebbek; sőt egyenesen azt imputálja Anonymusnak, hogy ő egy generációval visszament a vezérek genealogiájában, s hogy azt részben maga költötte.

Mert — úgymond — Árpád helyett Álmost, Szabolcs helyett Elődöt, Gyula helyet Tuhutumot; Lél helyett Tast szerepelteti.

Bármilyen érdekesnek lássék is e megjegyzés, azt meg valószínűnek sem fogadjuk el; mert Álmost Konstantin és Alberik is szerepeltetik, Elődöt (Eleved, Lebed) Konstantin is ismeri; ellenben Kézai Gyulája a byzanciaknál 950 körül ismerős, tehát a honfoglalásban nem vehetett részt. Végre Lél szereplése a honfoglalásban a legvalószínűtlenebb. Nem áll Marczali megjegyzése végre Kundra nézve sem, mert az mindkét krónikában maga szerepel és nem a fia.

Különben fenti állításait Marczali semmivel sem igazolja; még valószínűvé is csak akkor volna téve ez állítás, ha:

1. Kézai korábban írt volna mint Anonymus (a mit egyszerűen lehetetlennek tartunk) s Anonymus Kézait ismerte volna.

2. Ha Kézai adatai jobban egyeznének (nem a későbbi utána átírt, hazai) hanem a külföldi krónikákkal mint Anonymuséi. Az összehasonlítás határozottan Anonymus adatait tünteti fel hitelesebbeknek, s így a honfoglalás történetében is Anonymus előadását vettük alapul.

d) A fejedelem és vezérek.

A vérszerződés megkötése alkalmával az etelközi magyarok 8 törzse egy fővezért (fejedelmet) választott.

Eddig a nemzetségek külön »vezérek« alatt állottak; a magyar nép csak hadjárat vagy vándorlás esetére választott fővezért; ezután a nemzetségek egy nemzetté egyesültek, egy közös fő alatt.

A külföldi kútfők nem őrizték meg a fejedelmi méltóság nevét. Konstantin ő fővezért következetesen »ἄρχων«-nak, egy helyen (40. fejr.) »μέγας ἄρχων« (nagyfejedelemnek) nevezi, megkülönböztetésül a 7 vezértől, a kiket előbb vajdáknak (βοέβοδος), később szintén »archon«-oknak nevez.

De a bolgár háború eseményeinek elbeszélésénél Liuntit (Leventét), Árpád fiát, a magyar sereg vezérét is »archon«-nak nevezi Konstantin.

A magyar krónikák a fővezért (fejedelmet) is »dux« vagy »capitaneus«-nak hívják.

Miután azonban már fentebb Liunti esetéből s még inkább a honfoglalás eseményeiből látjuk, hogy a fejedelem, bár a fővezéri hatalom őt illeti (Const. 40.) nem okvetlenül a hadak tényleges vezére is, mintán a »vezér« szó a magyarban csak a hadvezető (βοέβοδος) fogalmát adja vissza: mi a magyar nemzet fejét Szt István királyig, »fejedelem«-nek fogjuk nevezni.

Maga Szabó Károly is az »ἄρχων« és a »μέγας ἄρχων«-t »fejedelem«, »nagy fejedelem«-nek fordítja,¹ bár a »Vezérek kora« című munkájában Árpádot mégis »vezér«-nek, Zsoltot s utódait felváltva »vezér«-nek és »fővezér«-nek nevezi.

Az előbbi fejezetben elmondottuk Árpád megválasztatásának részleteit s az akkor megkötött szerződést. Elmondottuk a szerződés megerősítésére szolgált symbolicus cselekményt, melyről a szerződés *vérszerződésnek* neveztetett.

A választás solennitásaiból, Konstantinos a khazar szokásokból és törvényből átvett »pajzsra emelést« említi.²

¹ Akad. ért. 1860. évi folyam.

² Konst. Porphy. De adm. imp. 38. fejr. »ὅν καὶ ἄρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάναον πεποιήσασι, σηκώσαντες αὐτον εἰς σκουτάριον.«

A vezérnek tett *hűségi esküről* Anonymus (52. fejezet, 57. fej.) Zsolt és Taksony vezérré választása alkalmával emlékszik meg.

Anonymus¹ a vérszerződést »esküszerződésnek« (jura-mentum) nevezi, mert az, szerinte, kölcsönös esküvel lón meg-erősítve.

Nem elég világos e helyen, vajjon csak a vezérek vagy a fejedelem is esküvel erősítették meg a szerződést. Azonban a hét kún vezér hűségi esküje után, Álmos és a magyarok vezérei is esküt tesznek (X. fej.), tehát valószínűleg a fejedelem is megesküdött a szerződésre.

A fejedelem hatósága kiterjedt az egész nemzetre. Ő volt a hadak fővezére (Const. 40.), bár Liunti esetéből is látjuk, hogy a vezéri tisztet másra ruházhatta.

Már Ibn Dasta szerint is a »dsile«-nek, a ki a hadvise-lés kérdéseiben dönt, minden magyar engedelmeskedik.

A fejedelem oldala mellett volt két országos bíró: a gylas és kharchas, a kikről utóbb szólunk.

A nemzetségek vezérei pedig intézték saját nemzetségeik belügyeit (Konst. 40.); büntető hatóságot gyakorolnak felettük (Leo 46. §.); de seregeiket a szerződés értelmében a fejedelemnek kiállítani tartoztak s maguk és nemzetségeik az országos bírák hatóságának alá voltak vetve.

A fejedelem oldalánál van a vezérek és bírák tanácsa; de bizonyos ügyek (ilyen a választás, a legfőbb bírászkodás, a vezérek letétele) a »közönség gyűlése« elébe tartozott.

A fejedelmi méltóság Konstantin (40. fej. »κατὰ ἀνολοθίαν«) és Anonymus szerint is örökletes volt; mindazáltal csak annyi volt kimondva, hogy »Árpád véréből« volt válasz-tandó a fejedelem, ezen korláton belül a nemzet szabadon választhatott.

Kézai II. k. I. fej. 19. §. azt mondja: A magyarok köz-sége tehát kapitányaival vagy vezéreivel, kiket időnkint szo-kott vala tenni«

Így hát nem mindig a fejedelem fia követte atyját az

¹ Anonymus. V. fej. VI. fej.

uralomban. Árpád után Zsolt, utána Árpád unokája (Jutas fia) Vél, ez után pedig Taks kerültek uralomra (Const. 40.).

Látjuk, hogy a nemzetségek vezéreinek saját nemzetségük fölött volt hatósága, ennek belügyeiben; azonban a vérszerződés által lényegesen kisebb lett az is, mint azelőtt; mert Konstantin is, a fejedelem után, a két bírót (gylas, kharkhas) említi, mint utána következőt; csak azután szól a nemzetségi vezérekről.

A nemzetségfők (vezérek) méltósága is valószínűleg örökletes volt. Ezt engedi sejtetni Anonymus; de ezt mutatja Bulcs »kharchas« esete, kinek atyja Kál szintén kharkhas volt. Sőt a vezéri és birói méltóság együtt is volt viselhető.

e) A gylas és karkhas.

Konstantin¹ azt mondja, hogy a magyaroknak két bírāja van: a gylas és kharkhas.

A gylas méltóság kétségkívül ugyanazonos Ibn Dasta »dsile«-jével; csak hogy ennél nem bírót, hanem a fővezért jelenti.

Ne feledjük azonban, Ibn Dasta csak lebediai viszonyait írja le s így a látszólagos ellenmondást könnyen kiegyenlíthetjük.

Gylas (dsile) vezér és bíró is lehetett egy személyben, a mint a kharkhas is utóbb, a honfoglalás után, bíró és vezér volt.

Konstantin szerint (40. fej.) Bulcsu vezér (Turkia 3-ik fejedelme, helyesebben vezére) karchas is volt.

Úgy látszik tehát, hogy a vezéri méltóság és birói méltóság gyakran együtt járt; de nem mindig, mert Bulcsú apja, Kál is karkhas volt; de nem tudunk róla semmit mint vezérről.

Föl sem tehető azonban, hogy a fejedelem után közvetlenül következő »gylas« (dsile) egyedül csak bíró lett volna s nem egyúttal vezér (nemzetségének feje), midőn a magyar politikai szervezet a katonain alapult.

¹ Konst. De adm. imp. 40. fej. . . . «καὶ δύο ἐτέρους, τὸν τὲ γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσιν τὰς ἐν κρατοῦ.»

Ha a gylas és karkhas külön-külön biráskodtak, akkor valószínű, hogy a gylas (dsile) volt a fejedelem helyettese, mint Ibn Dasta írja, sőt nem egyszer az összes hadak vezére; ez esetben a karkhas otthon maradt s biráskodott, míg a gylas a táborban gyakorolta a biráskodást.

Lehetett eset, a midőn a gylas maradt otthon biráskodni s a karkhas volt a hadak bírása.

Salamon Ferencz »A magyar haditörténethez« cz. művében (38. lap) azt mondja: »Valóban a skepsisnek nagy mértéke kell hozzá, hogy kételkedhessünk benne, miszerint későbbi országos biráink a *nádor és országbíró* (vagy tán a tárnokmester) nem egyebek, mint (mutato nomine) a *gylas és karkhas*.«

A »Sarchas«-bíró (karkhas helyett) tisztéről szól egyébként Szt László III. Decretuma (2. §.) is.

Kézai (I. K. II. fej. 1. §.) is azt mondja, hogy egy »Kádár« nevezetű bírót választottak a húnok (magyarok), »ki a *közhadi* népet ítélje, a viszálykodók pereit igazítsa, a gonosztevőket, tolvajokat, latrokat büntesse; úgy azonban, hogy ha azon bíró mértékletlen ítéletet hozna, a község azt megsemmisítve visszavonhassa s a vétkes kapitányt vagy bírót letehesse, mikor akarja. Mert azon törvényes szokás a húnok vagy magyarok közt Gyeics vezér Takson fia idejéig fenn vala tartva.«

Kézai »Kádár«-ja, központi bírása vala a nemzetnek, melynek határozatai ellen csak a »közönség« gyűléséhez lehetett jogorvoslattal fordulni.

Konstantinnak, részben már idézett helye, azonban a fenti föltevésünk és Kézai adata ellenében azt engedi következtetnünk, hogy a fejedelem kezében volt a legfőbb bírói hatalom letéve s ő a gylas és karchassal együtt (vagy azok az ő nevében) gyakorolták a központi biráskodást.¹

Az idézett hely teljes szövegében így szól: »S első fejük az Árpádész nemzetségéből a fejedelem következés szerint, és két másik, a gylas és karchas, kik bírói tisztet viselnek.

¹ Const. Porphy. De adm. imp. 40. fej. »Ἐχουσι δὲ κεφαλὴν πρότην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδή κατὰ ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἐτέροους, τὸν τὴν γυλᾶν καὶ τὸν κερχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν χριτοῦ.«

A fejedelmi és a két birói méltóság így egymás mellé állítva, tán csak arra engedne következtetni, hogy e három méltóság volt a központi hatalom s megelőzte rangban a nemzetségek vezéreit; de lehet, hogy *utalás akar lenni a fejedelem birói méltóságára.*

Azonban Anonymus egy helye nagyobb világosságot látszik vetni az akkori birói szervezetre.

Anonymus¹ azt mondja, hogy »Némi idő multával, midőn Zsolt 13 esztendő s vala, az ország minden előkelői közértelemmel és egy akarattal némely országbirákat *rendelének a vezér alá*, kik a szokásos törvény szerint végezve a viszálkodók pereit és versengéseit intézzék el.«

f) A nemesség és a hadsereg.

Hogy a magyaroknak már Etelközben voltak nemeseik, azt Konstantin² és Leó,³ műveiből tudjuk. Utóbbi azt írja, hogy az előkelőbbek lovaik elejét is pánczéllal fődik.

A fejedelem és a két biró után rangban következett a 7 vezér, kiket Anonymus »principes«, »principales personae«, »primates«, és »jobbagiones« néven említ.

A vezéri méltóság, úgy látszik, egy ideig legalább örökletes volt, erre vall Anonymus több helye. (P. Előd után fia Szabolcs, Kund után fia Csörsz, Tas után fia Lél, Tuhutum után fia Horka és unokája Gyula voltak vezérek).

Konstantin is említi, hogy Kál karchas fia: Bulcsú, szintén karchas volt, a magyar krónikák pedig vezérnek ismerik.

Azután következtek a nemesek (nobiles) és harczosok (milites) mint szintén tagjai a nemesi rendnek.

Sőt a meghódolt szlávok is, nyilván előkelők, föl lettek

¹ Anonymus LIII. faj. (Fejérpataki kiadása) 1892. »Transactis quibusdam temporibus, dux Zulta cum esset XIII. cim annorum, omnes primates regni sui communi consilio et pari voluntate, quosdam rectores regni *sub duce* prefecerunt, qui moderamine juris consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent.«

² Const. Porphy. »De adm. imp.« 38. fej.

³ Bölcs Leó »Taktika« 29. §.

véve nemesekül (Anon. XXXVII.) a hűségi eskü letétele után, vagy egyszerű kézadásra (»dexteram dantes« Anonym. XXVII. C.)¹ utóbb a bevándorlottak közül is sokan vétettek fel a nemesek közé.

A nemesek vettek részt a törvényhozásban (XI. fej.) és tartoztak katonáskodni.

Az Anonymus által említett adományozásoknak nem az az értelme, a mi a későbbi donatióknak.

Kézai s a többi magyar krónikák világosan kiemelik, hogy a vezérek (nemzetségfők) »magoknak lakhelyet és szállást választanak, szintúgy a többi nemzetségek is, ott választva a hol nekik tetszett.« (Kézai II. k. I. fej. 12. §.)

Másról, a még nomád magyar népnél, mint megtelepedésről, nem is lehet szó.

Hogy ez a fejedelem és vezérek beleegyezésével s hozzájárulásával történhetett, abban nem kételkedünk.

Történetíróink közül tudtunkkal senki sem magyarázta e megtelepedést — donatios természetűnek; a birtok csak később, a birtoklás alapján válhatott tulajdonná.

* * *

A magyar történészek és közjogi írók nézetei igen eltérnek arra nézve, hogy az etelközi alkotmány milyen *kormányformát* adott a magyar nemzetnek.

Némelyek monarchikus, mások köztársasági kormányformát látnak az etelközi alkotmányban. Korbuly szövetségi alkotmánynak, Hajnik szövetséges törzsszerkezetnek, Marczali és Vámbéry patriarchalis monarchiának tekintik e kormányformát.

Ibn Rosteh, valamint a byzanci írók adatai, végre Anonymus, de a vezérek korának története, nézetünk szerint, azt igazolják, hogy az etelközi alkotmány határozottan »korlátolt monarchikus« kormányformát adott ősainknek.

¹ V. ö. a csehek meghódolását Arnulf előtt Regensburgban 895-ben: »Sie leisteten daher in der üblichen Weise durch *Handschlag* den Lehenseid. Dümmler »Geschichte des Ostfränk. Reiches« 410. lap.

Monarchikus volt a rokon népek, sőt a népvándorlásban szerepelt összes népek kormányformája, némely népé épen »korlátlan monarchia«.

Az etelközi alkotmány szerint, a fejedelem »Árpád véréből« volt választandó, s ennek kezében egyesült a legfőbb vezéri és bírói hatalom, tehát a legfontosabb fejedelmi jogok.

A fejedelmi hatalom korlátozására s a nemzet jogainak gyakorlására szolgált a »közönség« (communitas) intézménye, mely valóságos nemzetgyűlés volt.

Salamon Ferencz ¹ szerint »Árpád fejedelem és utódainál csak a korona hiányzott a királyságból.«

¹ Salamon F. »A magyar hadi történethez a vezérek korában.« 43. l.

III. RÉSZ.

A HONFOGLALÁS TÖRTÉNETE.

1. §. A honfoglalás krónikáink szerint.

A honfoglalás elbeszélésében, honi kútfőink közül azok, melyek egy közös eredetre vihetők vissza (p. Kézai, budai és képes krónika) meglehetősen megegyeznek; ellenben Anonymus sokkal nagyobb részletességgel s egész másképen írja le a honalapítást.

Semmi kétség az iránt, hogy az előbb említett krónikák elbeszélése, — mondai alapon nyugszik. Mindazáltal röviden elmondjuk, összefoglaljuk ezen krónikák előadását.

Kézai krónikája szerint Kr. u. 872-ben jöttek a magyarok Pannoniába. A mint már előadtuk, éjszokról a Kárpátokon átkelve »az Ungh folyónál szállának meg«.

Innen Szvatoplukot, »ki a bolgárokon és morvákon uralkodik vala« megtámadták s a Rákos vizéhez közel, Bánhida mellett (Komárom megyében), hadseregével együtt megverték. Szvatopluk maga is elesett.

Azután a Dunán, Pestnél, a szobi réven átkeltek, a Duna körül egy várnál Szvatopluk katonáival megvívtak, kiket megfutamítottak, a várat pedig bevették.

A budai krónika szerint a magyarok Erdély felől és az Ungh felől 888-ban hatolnak be a mai hazájukba. Bánhidánál Szvatoplukot megverik és megölik.

Ugyanis Erdélyből kiküldik Kund fiát Kusidot, hogy az országot kikémlelje. Kusid küldetésében eljárva, vizet és fűvet hoz az új hazából övéihez, kik az ország elfoglalását elhatározzák.

Ezután Szvatopluknak egy aranyozott zablájú fehér lovat küldenek ajándékba és cserébe füvet és vizet kérnek, a mit meg is kapnak.

Erre a magyarok azt üzenik Szvatopluknak, hogy adja át országát, mert azt jelképileg úgy is már átengedte nekik, a fehér ló ajándéka fejében. Szvatopluk egy sereggel jó a magyarok ellen, de megveretik s a Dunába veti magát és abban elvész.

A *képes krónika* szerint, a magyarok 677-ben Erdélyen át bejövén, foglalták el az országot.

A honfoglalás részletei csaknem mindenben megegyeznek a budai krónika adataival.

Ebből láthatjuk, hogy mindhárom krónika valószínűleg tisztán a honfoglalásra vonatkozó mondat beszéli el s előadásában meglehetősen zavaros, bizonytalan.

Ezzel szemben Anonymus előadása (akár hitelesnek vegyük előadását, akár nem), kétségtelenül tisztább, világosabb, részletesebb, mint az ismertetett krónikáké s így azzal hosszasan kell foglalkoznunk.

És rá kell térnünk arra a kérdésre, mely eddig végleg eldöntve nincs, hogy mely kútfőnk veendő alapul, a honfoglalás művének előadásában? Kézai s a vele összefüggő krónikák, vagy Anonymus elbeszélése?

Hogy e kérdést eldöntsük, tulajdonképen Anonymus hitelességét kellene tisztába hoznunk, kinek krónikáját történetíróink általában hitelesnek tekintik; de a kinek hitelességét több külföldi történetíró s a hazaiak között újabban Hunfalvy és Marczali kétségbe vonják.

Hunfalvy »Ethnografiájában«, Marczali pedig leginkább a Szilágyi által szerkesztett »A magyar nemzet története« (milenárius kiadásban) támadták meg Anonymus hitelességét.

Vizsgáljuk tehát ezek ellenvetéseit s állapítsuk meg mennyiben hiteles Anonymus?

Mielőtt azonban ezt tennők, foglalkozzunk ama kérdéssel, mely népek s mily uralom alatt laktak mai hazánkban közvetlen a honfoglalás előtt?

E kérdés úgyis már Anonymus hitelességével szorosan összefügg.

2. §. Hazánk lakosai a honfoglalás előtt.

Az *avarok* hatalmát a IX. század első éveiben N. Károly törte meg s birodalmuk egy részét (a mai Dunán túlt) országhoz csatolta.

Az avarok száma azonban akkor már nem lehetett valami jelentékeny, számuk a folytonos háborúk alatt kétségkívül igen megfogyott, úgy, hogy midőn hatalmuk megtört, lassanként nemcsak Pannoniában, de a Tisza vidékén is, az uralmuk alatt álló szlávokba, esetleg utóbb a magyarokba beolvadtak.

A frank írók szerint, 822-ben a frankfurti országgyűlésen avar követek jelennek meg, Jámbor Lajos király előtt, ajándékokkal fejezve ki hódolatukat.

A 844. verduni szerződésben is még van szó Hunnia, illetve Avariáról. Sőt 870-körül is azt írják róluk, hogy a keresztyén vallásra tért avarok földbirtokait megtartották, s ezért a királynak voltak kénytelenek adót fizetni.

Bármily kevesen is lehettek az avarok, a honfoglalás valószínűleg még itt találta őket, különösen a Tisza és Duna közén, úgy Tiszán túl, a hol bizonyára nagyobb számmal laktak, mint Pannoniában.

Nem is találjuk sehol annak a nyomát, hogy N. Károly seregei a Tiszán túl jártak volna. Einhard krónikája a 796. évhez csak azt írja, hogy Pipin őket a Tisza mögé kergette, a khagán gyűrűjét (várát) lerontotta.

Kétségtelen tehát, hogy a IX. század végén is laktak hazánk területén avarok; csakhogy önálló államot sehol sem alkottak.

Pannoniában soká versengettek a bolgárokkal a hatalom fölött, Fredegar szerint; de innen az avarok 630 táján kivertek a bolgárokat. Nem úgy volt azonban a Tisza vidékén.

A megfogyott avarság nagyobb része ezután a Tisza vidékén keresendő; csakhogy itt N. Károly hadjárataival valószínűleg egy időben a bolgárok hatalma alá kerültek.

Számuk a honfoglalás idején már csekély lehetett, mert

ott a szláv uralom által elnyomatva, részben azokba olvadtak, részben pedig 805-ben Pannoniába költöztek.¹

Anonymus idejében már nem lehetett nyomuk. Innen van, hogy Anonymus föl sem említi őket.

Hogy a mai Magyarország területén *bolgárok* laktak, azt az alábbiakból látni fogjuk. Már Alboin bongobard seregében (568. évben) is bolgárokat találunk.

Baján 582. évi hadjáratában, midőn Sirmiumot és később Singidunumot pusztítja, szintén vannak bolgár csapatok, mint szövetségesek.

Fredegarius szerint 630 táján az uralom felett vetélkedő avarok és bolgárok közt belháború ütven ki, a győztes avarok 9000 bulgárt üznek ki Pannoniából.

A bolgárok meg 558-ban hódolnak meg az avaroknak, *csak hogy megtartják saját fejedelmeiket*; inkább szövetségeseknek lehet őket tekinteni, mint meghódoltaknak.

Ha utóbb Pannoniából egy részüket kiűzték is; annál többen lehettek a Tisza vidékén.

Ugyanis a VII. század második felében a bolgárok, a Wolga vidékéről, nagyobb tömegben indulnak nyugat felé.

Kubrat, Wolga melléki bolgár fejedelem halála után, fiai az uralmon megosztozva, *Batbajas*, a legidősebb, hazájában marad; *Kotrag* pedig a Don jobb partján telepszik meg.

A harmadik, *Asparuch*, átkelve a Dnjeper és Dnjesteren, a Duna éjszakibb folyói közt az Olgus mellett telepedett meg.²

A negyedik Avarország, illetve Pannoniában talált hazát s magát az avar khagán hatalmának alávetette.

Kétségtelen, hogy — Kubrat 4-ik fia, tehát Pannonia, illetve Avariában telepedett meg. Mit érthet azonban Theophanes az »Olgus« alatt s a »Duna éjszakibb folyóinak melléke« alatt, melyet Asparuch népe elfoglalt?

¹ Einhard a 805. évhez.

² Theophanes, Chronografiája (Corp. Script. Hist. Byzantinae 678. l.)
»... ὁ τρίτος Ἀσπαρούχ λεγόμενος, τὸν Δάναπριν καὶ Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὀλγον καταλαβὼν βορειοτοτέρους τοῦ Δανονβίου ποταμοῦς, μεταξὺ τούτων καχεῖνον εἰληκῆσεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους.«

Az »Olgus« alatt többen a mai Havasalföldet értik. Mások Dobrudsát. Erre azonban Theophanes leírása (a Duna éjszakibb folyóival való megjelölés, az Olgus vidékének bevetlensége, mint a fenti idézet mutatja) nem vonatkozhatik.

Sokkal több okunk van hinni, hogy nemcsak Kubrat 4-ik fia, de a 3-ik, Asperuch is, a mai Magyarországon telepedett meg, • hogy az »Olgus« a Tisza, Maros, Duna s az erdélyi havasok által határolt területet (az u. n. temesi bán-ságot) jelenti.

Erre látszik mutatni a nagyszentmiklósi lelet is, melynek alapján Strakosch-Grassmann¹ azt állítja, hogy a temesi bán-ság területén a szláv bolgárok laktak a IX. század közepén.

Kubrat 4-ik fiának megtelepedése tehát Avaria, illetve Pannoniában történt.

Jól tudjuk azonban, hogy a középkori írók gyakran Dacia helyett is Pannoniát írnak, sőt a magyar kútfők Pannonia alatt egész Magyarországot értik.

Ezért talán túlszigorú Hunfalvy értelmezése, mely szerint ő Theophanes e helyét csak a Dunán túlra érti, vagyis a »szorosabb értelmű« Pannoniára.

Pedig már Engl, Schaffarik, Dudik határozottan azt vitatták, hogy Kubrat 4-ik fia alapította a későbbi *tiszavidéki bolgár uralmat*.

Azonban, akár Kubrat 4-ik (meg nem nevezett) fia, akár annak 3-ik fia, Asparuch, alapította a bolgárok uralmát a Tisza partján: tény, hogy az a honfoglalás előtt valóban fennállott.

Ezt Hunfalvy semmikép sem hajlandó elfogadni, s az Olgust azért keresi a Havasalföldön. Sőt azt állítja, hogy az avarok közt (Pannoniában) megtelepedett bolgárok is egészen beleolvadtak az avarokba.²

Ez az állítás azonban teljesen igazolatlan. — Állhat az állítás az esetleg Pannoniában települt bolgárokra; de sehogysem állhat e népnek a Tisza vidékén lakott részére.

Ugyanis, a mint a későbbi adatokból látni fogjuk (pedig az adatok annál nyomósabbak, mert egykorú vagy közelkorú

¹ Strakosch-Grassmann: Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn. I. k. 209. l.

² Hunfalvy P. Ethnografia 187. lap.

kútfőkből vannak véve), még a IX-ik század végén is akadunk a volt Avaria területén bolgárokra; de hogy avarok is léteztek e területen, azt inkább következtethetjük.

Egyébként nemcsak Engl, Dudik és Schaffarik, hanem újabban Jiriček, Hilferding, Dümmler, Huber és hazánk újabb történészei között Marczali szerint is, a honfoglalás bolgárokat talált a Tisza vidékén.

Östörténetünk alapos kutatója, Nagy Géza pedig határozottan kimondja, hogy »a tiszai bolgárság, melyről a magyar hagyomány beszél, nem mese, hanem annak történelmi alapja van.«

Igazolják ezt honi krónikásaikon kívül, egykorú és közelkorú geográfiai és történelmi kútfők is.

Igy Nestor,¹ ki azt állítja, hogy »a bolgárok között megkeresztelt szlávok is laktak, Rastislav, Szvatopluk és Kozel fejedelmeik alatt.«

Nagy Alfréd király geografiája² (871—901) pedig azt mondja, hogy Karinthiától keletre a nagy pusztaságon túl (Solitudines Avarorum, Pannonia nyugati részében, melyet a frankok elpusztítottak) van Bulgária. (Bulgaraland.)

A *bajor geografus*³ (886—890. között) szerint pedig »a cseheknek (Beheimare) 15 városuk, a morváknak 11 városuk van. A bolgárok országa igen nagy és népe sok, városuk öt van, mivel nem törődnek azzal, hogy városaik legyenek.«

És a megmérhetlen (immensa) területű Bulgária alatt, egyedül a kis moesia Bulgáriát, a bajor geografus nem érthette.

De moesia Bulgáriában több város volt ötnél s így világos, hogy nem ezt érthette az idézett író.

Nem szenvedhet kétséget, hogy NagyAlfréd geografiája

¹ Nestor: »Die ältesten Jahrbücher der Russ. Gesch.« 54. l. »Und unter den Bulgaren, die an der Donau waren, wohnten getaufte Slawen, und ihre Fürsten waren Rastislav, Svatopluk, und Kozel«

² Nagy Alfréd geogr. Schaffariknál, továbbá a »Monumenta Poloniae et Moraviae« gyűjteményben . . . »östlich vom Kärthner-Lande, jenseits der Wüste — ist die Bulgarei«

³ Bajor geografus. Bielovszki Mon. Pol. Hist. Pag. 10., 21. »Beheimare, in qua sunt civitates XV. Marharii habent civitates XI. Vulgarii regio est immensa et populus multus, habens civitates V. eo, quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus civitates hebere.«

a Karinthia szomszédságában, a pusztán túl lakó bolgárok alatt, a moesiai bolgárokat nem érthette másképp, csak úgy, hogy országuk egész Pannónáig terjedt. Az »avar pusztaság«-ot csak Pannoniába, legfeljebb a Duna-Tisza közéig tehetjük, mert Nagy Károly seregei csak a Tiszáig pusztítottak.

Igazolja végre, hogy a Tisza vidéke bolgár uralom alatt állott, az is, hogy a fuldai évkönyvek szerint¹ Arnulf 892-ben követeket küldött Wladimir (Laodamur) bolgár királyhoz a végből, hogy a morváknak ne engedje meg a só vételét. Kétségtelen, hogy itt az erdélyi, vagy mármarosi sóról lehet csak szó, melyet a Maroson, illetve Tiszán leúsztattak.²

A morva területnek tehát a bolgár területtel valahol érintkeznie kellett, másképp e helynek alig volna értelme. Engl, Schaffarik és Dümmler azon a nézeten vannak, hogy a Duna-Tisza köze s a hajdani Dacia, bolgár uralom alatt állott a IX. század végén, s hogy valahol a felső Tisza táján volt a morva és bolgár uralom egymással határos.

Alighanem Szolnok táján, a Tisza mellett volt a mármarosói sónak az a piacza, a hova a morvák sórt venni jöttek a bolgároktól, mert Szolnok szláv eredetű szó és »sókereskedést«, »sóraktárt« jelent.

Dümmler³ ama megjegyzése csak erősíteni látszik föltevésünket, hogy a Duna-Tisza közén érintkezett a bolgár és morva birodalom.

¹ Ann. fuld. 892. évhez. (Pertz. Mon. Script. 408. lap. »Missos etiam suos inde ad Bulgarios et regem eorum Laodamur ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense Septembri transmisit, et, ne coemptis salis inde Moravanis daretur, exposcit.«

² Összefügg ez adat Szt.-Gellért életrőjének előadásával (X. fej.), hol a bolgár Ohtum »hatalmat bitorol a királynak (Szt.-Istvánnak) a Maroson lejövő sója fölött.« Az erdélyi és mármarosói sóbányák pedig már a rómaiak idejében ismeretesek voltak (Bányászati és erdészeti lapokban »Az akna-suhatagi sóbányászatról« Jereb János cikke az 1884. évfolyamban).

³ Dümmler: »Geschichte des ostfränkischen Reiches« II. k. 339. l. »Im Flachlande zwischen Donau und Theiss, stiess das mährische Reich mit den Bulgaren zusammen« . . . ugyanígy Schaffarik »Slawische Alterthümer« II. k. 175. l.

Vége valami bolgár uralomra enged következtetni az a körülmény is, hogy Krum vagy Krem bolgár király hada, melyet 814-ben Konstantinápoly ellen vezet, bolgárok, avarok s egyéb szlávokból állott.

Hogy jutottak volna ez időben seregébe nagyobb számú avarok, ha uralma Avaria területének egy részére ki nem terjedt?

Igazolják végre, hogy hazánk területén a honfoglalás idején bolgárok laktak, összes régibb hazai krónikáink, tehát nemcsak Anonymus, hanem Kézai (I. k. IV. fej. 7. §.), a budai krónika (32. l.), képes krónika (10. fej.) s a többi krónika is.

Sokat foglalkoztak a történetírók ama kérdéssel, hogy a honfoglalás itt találta-e az *oláhokat*?

Nézetünk szerint Roesler, Hunfalvy és Réthy kutatásai óta kétségtelen, hogy »oláhok« a szónak mai értelmében a honfoglalás idején, a négy folyam közén, *legalább nagyobb számban*, sehol sem lakhattak.

Honnan van az mégis, hogy összes krónikáink a honfoglaláskor itt talált »oláhok«-ról szólnak?

De nemcsak hazai krónikáink, hanem Nestor is említi őket.¹

Pedig úgy belföldi, mint külföldi krónikák e részben igazat beszélnek. Csak az a baj, hogy e krónikák »blachi« kifejezését helytelenül fordították, mert a »blach« név itt *nem oláhot* jelent.

Valamikor a latin fajú népeket (keltákat) értették e név alatt, a mint azt Schaffarik magyarázta s Hunfalvy is elfogadta (Ethn. 99. lap). De nem akarunk ily messzire visszamenni.

Anna Komnena azt mondja, hogy a nép nyelvén a bolgárokat »blach«-oknak szokták hívni.

¹ Nestor »Aelteste Jahrbücher der Russ. Geschichte.« 45. l. »Zu den slawischen Völkern, die an der Donau wohnten, kamen einige von den Scythen, nämlich aus Kasarien und thaten den Slawen Gewalt an. Hierauf kamen die weissen Ugren und eroberten das slawische Land, nachdem Sie die *Wolochen* vertrieben hatten, welche vorher das slawische Land an sich gerissen hatten.«

Ugyanígy hívja Abulghasi a Wolga melléki bolgárokat, t. i. *Olak* v. *Ulakok*nak.¹

Nestor fenti idézetéből is világosan kitűnik, hogy a bolgárokat (kik a Duna mellékén a szlávokat legyőzték) utóbb volochoknak hívja.

Ezen három különböző helyen s időben írt író előadása meggyőzhet minket arról, hogy a honfoglaláskor igenis laktak mai hazánkban »blachok« vagy »wlachok«, csak hogy azok nem oláhok, hanem bolgárok voltak.²

Valószínűleg a már csak félnomád moesiai bolgárokkal szemben, a tisztán pásztoreletet folytató bolgárokat hívták »wlachok«-nak.

Dr. Kronos Ferencz azt állítja, hogy a morva Kárpátok között lakó ismeretlen eredetű, csekély számú pásztornépet ma is »wlach«-nak hívják.

Sőt Schaffarik szerint (I. k. 236. lap) a szlávok néha a germanokat, sőt finneket is »woloch«-oknak hívták.

Anonymus a honfoglaláskor *kúnokat* is talált Glád seregében. Tehát ha kis számmal is voltak (tán csak hadi szolgálatban), de mégis szerepeltek az itt lakott népek közt.

A kúnok, Hunfalvy szerint, csak 1061-ben tűntek fel Magyarország határán s így Anonymus ezen adata helytelen volna.

A kúnok ügyével, utóbb Anonymus hitelessége vitatásánál, fogunk találkozni. Itt csak annyit kell megjegyzünk, hogy Anonymus csak valami kún csapatról szól, a melynek segítségével Glád jött a Maros vidékére s a mely a magyarok elleni hadjárat idején, seregében szolgált.

Miután pedig köztudomású, hogy kún, úz, gúz, polowe

¹ *Abulghazi Bagadur Chan's Geschichtsbuch der Mungalisch-Mogulischen oder Mogorischen Chanen. Übersetzt v. G. Messerschmied 1780. 19. lap. . . »Und befahl (t. i. Oguz chan) ihn (t. i. Kipsaknak) diejenigen Völker als Urussen, Olaken, Madsaren und Baskiren . . . zu bekriegen.« . . .*

² Munkám befejezése után került ismét kezembe Réthy L. műve »Anonymus az erdélyi oláhokról«, melyet több év óta nem olvastam. Itt fenti állításomat teljesen igazolva látom.

(palóc) csereforgalmak, s e népek a testvér bessenyő néppel is gyakran felcseréltetnek,¹ s tudjuk azt is, hogy úgy a palócok, mint a bessenyők már a magyarok előtt bejárták kalandozásaikkal Közép-Európát: igen valószínű, hogy csekélyebb kún rablócsapat állott Glád szolgálatában.

Kazarok alig lakhattak nagyobb tömegekben Daciában. Nestorból azt következtetjük, hogy a kazarok hatalma egykor az Al-Dunára is kiterjedt (mert ezek értendők a fenti idézetben említett fehér ugorok neve alatt). Ez időből maradhattak egyes kazar néptörödékek Daciában.

Thunmann ily kazar megtelepedésről meg is emlékezik.

Hogy *görögök* laktak az Al-Dunánál, azt nemcsak Anonymus, de Kézai krónikája (I. k. IV. fejt. 7. §.) és a budai krónika is tudja. Ma már közismeretű dolog, hogy a honfoglaláskor nemcsak Belgrád, hanem Syrmium is a byzancziak kezében volt. A Szerémség többi részét utóbb foglalták el a byzancziak a bolgároktól.

Kiket értett Anonymus a Marót seregeiben harczoló *székelyek* alatt, azt a székelység eredetének tisztába hozása nélkül, bajos eldönteni.

Nézetünk szerint az erdélyi székelyek a magyaroknak az etelközi pusztulás után, a havasok közé menekült néptörödéket képezik.

Ők a további költözés s a honfoglalás művében, a Marót elleni hadjáratig, részt nem vettek.

Ő reájuk állhat későbbi krónikáink azon előadása, hogy Erdélyen keresztül indultak a honfoglalásra.

A budai krónikában² világos utalás is van a két irányból való beköltözésre, midőn a magyarok 2 irányból: Erdélyből és a Hung folyótól kémlelik ki Szvatopluk országát.

Ekként volna összeegyeztethető, az előadottakkal, Kézai s a vele összefüggő krónikák amaz adata, hogy a székelyek

¹ Krónikáink gyakran felcserélik a kúnt a bessenyővel. *Nestor* pedig (i. m. 154. lap) a *palócokat* 4 (négy) ágra osztja: bessenyők, turkmannok, turkok és palócokra.

² Chron. Budense (Podhr. kiad. 32. lap) »Hunc quidem primo Hungari de Erdeel, et de flumine Ungh. muneribus variis explorantes.«

Ruthenia határaig a magyarok elé mentek s utóbb »nem a pannoniai síkon, de a határszéli hegyek közt kaptak osztályrész«. (Kézai I., IV. 6. §.)

Azonban míg a székelyek eredetének kérdése eldöntve nem lesz, a mire a jelen mű keretében nem is vállalkozhatunk, addig csak föltevészképen jegyeztük meg a fentieket.

A miben végre a történetírók egyáltalán megegyeznek, ez az, hogy úgy a Kárpátok alján, mint Dunántúl, úgy Erdélyben, mint a Tisza vidéken mindenütt *szlávok* is laktak.

Ennek igazolásába talán bele sem kell bocsátkoznunk. Ezt eléggé igazolják a helynevek és folyónevek.

Éjszakon morvák és csehek, Dunán túl németek és szlovének, az ország keleti részén az elszaporodott bolgárok voltak hazánk főnépessége.

Kiknek uralma alatt álltak e népek a honfoglalás idején, azt a következő fejezetben s a honfoglalás előadása fonálán fogjuk látni.

3. §. Béla király névtelen jegyzőjének hitelessége.

Az eddigiekben előadtuk a honfoglalás történetének első részét, vagyis őseink vándorlását, a Wolga melletti hazából való kiindulástól egészen a Kárpátokig.

Az előttünk ismert összes kútfők felhasználásával adtuk elő tárgyunkat, különös figyelemmel a magyar kútfőkre.

Magának a honfoglalásnak, vagyis a mai Magyarország elfoglalásának részleteiről az idegen kútfők nagyon töredékes, vázlatos följegyzéseket tartalmaznak.

A honi kútfők legnagyobb része is csak a hagyomány alapján ad elő néhány vázlatos adatot. Egyedül Anonymus, vagyis Béla király névtelen jegyzője az, ki a honfoglalásról terjedelmesebben ír, ki magának a honfoglalásnak, úgy szólván teljes képét adja, részben kútfők, részben a hagyomány alapján.

Anonymus történetirodalmunkban valóban rejtélyes alak.

Egy egész kis irodalom keletkezett személye, idejekora és hitelességeről, a nélkül, hogy akár azt, ki volt Anonymus?

akár azt, mikor élt? akár azt, hogy mennyiben érdemel figyelmet? tisztába hozhattuk volna.

A legnagyobb történetírók hol hitelessége mellett, hol ellene foglaltak állást; támadtak védelmezői úgy a kül-, mint a belföldön.

Schlözer, Thunmann, Gebhardi, Gustermann, Palacki, Dümmler, Büdinger, Tomek, Rössler s a magyar Hunfalvy és Marczali kétségbe vonják előadásának hitelét.

Ellenben Bél Mátyás, Kollár, Spittler, Palma, Katona, Cornides, Engel, Podharadszki, Endlicher, Bartal, Cassel és Szabó Károly elismerik hitelét és kútfőül használják.

Azon külföldi történészek, kik Anonymus hitelét megtámadják, többnyire oly szenvedélyesen írnak ellene, hogy előadásuk a faji gyűlöletet, első pillanatra, elárulja.

Ezek ellen nem is fogjuk védelmezni Anonymust; különben is megtették azt már Cornides¹ és Cassel,² újabban Szabó Károly³ és mások.

Hunfalvy és Marczaliról azonban föl sem tehetjük, hogy előítéletből tagadják meg Anonymus történelmi értékét, a honfoglalásra vonatkozó adatokra nézve.

Pedig mielőtt a honfoglalás történetét elmondanók, legalább általában tisztába kell jönnünk, követhetjük-e Anonymus előadását a honfoglalásra nézve? és mennyiben hitelesek adatai erre nézve?

Ezért kell e kérdésnek itt, bár tán szorosan ide nem tartozik, helyet adnunk.

A legújabb történészek (még pedig a külföldön is), Anonymus számtalan adatát felhasználták s inkább általánosságban tartják fenn Schlözer, Dümmler, Rössler vélekedéseit Anonymus hiteléről. Így Krones, Kaindl s mások. Hilferding A. azonban (»A szerbek és bolgárok történetében« 79. l.) egyenesen kimondja, hogy: »a történészek nagyobb része . . . igazságtalan volt vele (Anonymussal) szemben, a mennyiben őt egyáltalán figyelembe sem veendőnek tartották.«

¹ Cornides »Vindiciae Anonymi.« Budaë, 1802.

² Cassel »Magyarische Alterthümer«.

³ Szabó K. »Kisebb tört. munkái«.

Legújabbán tehát némi fordulat látszik Anonymus hitelességének megítélésében.

Hunfalvy Pál, Ethnografiájában¹ előadván a magyar krónikáknak a magyarok eredetére és honfoglalásra vonatkozó elbeszélését, így kiált fel:

»Ime a magyar krónikák egy mese-világban élnek, mely a valót a költeménytől nem bírja elválasztani. Nem tudnak semmit a magyarok történetéről a mai keleti és déli európai Oroszországban, hanem egyenesen kihozzák ősi hazájukból, melyet Dentu-mogeriának neveznek« . . .

Itt azután Hunfalvy elsorolja miről mindenről nem tudnak krónikáink!

Pedig tulajdonképen az volna bírálendő, a miről tudnak és írnak.

Hiszen ha bírálatunk alapjául azt vesszük, hogy egyik-másik kútfő mit nem tud: akkor egyetlen egy középkori évkönyv vagy krónika sem volna hitelesnek tekinthető.

Azután áttér Hunfalvy az Anonymusra s mindenek előtt azt vonja kétségbe, hogy I. Béla jegyzője lett volna.

Előrebocsátjuk, hogy Anonymus idejekorát nem fogjuk vitatni, mert az szorosán feladatunkhoz nem tartozik.

Ellenben foglalkozni fogunk Hunfalvy azon érveivel, melyeket Anonymus hitelességének lerontására felhoz, végeredményül azt jelentve ki, hogy Anonymus »inkább költő, mint történetíró; kár is volt elvetnie a nép költeményét s helyébe a maga képzelődését írnia.«

Magvalljuk, hogy Anonymust oly kútfőnek tartjuk, melyet csak kritikával lehet és szabad olvasni. Van benne elég tévedés, csak hogy ily tévedésektől, sőt ennél nagyobbaktól is, nem mentesek a középkor legtekintélyesebb krónikásai sem.

Hunfalvy általában két okból nem tartja Anonymust hiteles kútfőnek:

1-ször, mert sokról nem tud, a miről a byzanci írók tudnak;

2-szor, azért, mert olyanokról is ír, a miről az egykorú (byzanci, frank) krónikások nem tudnak.

¹ Hunfalvy Ethnografia 276—283. lap.

Hát ha ez hiba, akkor e vádat a byzanci írók ellen ély joggal fordíthatjuk, s még mindig eldöntetlen marad, hogy kit terhel inkább a vád?

A külföldi, még pedig egykorú krónikáknál, nem egyszer találjuk azt a tünetet, hogy fontos, nagy eseményeket elhallgatnak.

Csak egyet hozok fel példaképen. Nestornál le van írva Oleg hadjárata Byzancz ellen. Lefrja mennyi kincscsel tért meg Oleg. Meg van örökítve a békeszerződés is.

S erről az eseményről a byzanci krónikákban egy szót sem találunk.¹

A dolog természetéből az következnek, hogy a honfoglalás történetére nem ugyan egyedüli, de alapkötfőnek, főforrásnak Anonymust ismerjük el, mert a legtöbb adatot adja, a legrészletesebb s hozzá, mint magyar, kétségkívül legjobban ismerte saját nemzete közelmúltját, a hagyományt, a netán előtte létezett hazai forrásműveket.

Azonban Hunfalvynak már kiindulási pontja más. Ó a priori Anonymust meseköltőnek tekinti s a többi magyar krónikákra nézve is körülbelől egy nézetten van Rösslerrel, hogy »tűzbe kell őket vetni.«

A mi nézetünk a Hunfalvyétól lényegesen eltér.

Mi Anonymust általában bármely más külföldi krónikással egyenlő hitelű krónikának tartjuk, a nélkül, hogy minden adatát elfogadnók, hitelesnek tekintenők.

Nem fogadjuk el tévééseit akár saját, akár más írókból átvett tévéések legyenek is.

Hiteleseknek fogadjuk el azonban olyan adatait, melyek a külföldi kötfőkkel megegyeznek, vagy pedig sem egykorú hiteles kötfőkkel, sem a történelmi kutatások eredményeivel nem ellenkeznek.

Anonymus olvasásánál azonban bele kell magunkat élnünk a középkori krónikások világába, eszmekörébe, össze kell őt hasonlitanunk a külföldi közelkorú kötfőkkel s akkor adatai világosabbak, sőt tévéesei is érthetőbbek lesznek.

¹ *Karamsin* »Geschichte des Russ. Reiches.« I. köt. 120. lap.

Rá fogunk mutatni, hogy a középkori krónikákban igen sok a tévedés; de azért senkinek sem jutott eszébe azokat a tűzbe vetni. A tévedések megigazítása után igen használhatók maradtak azok.

S ezért igaza van Vámbérynek,¹ hogy Anonymus kritikusai »nagy mérvben lecsillapították volna dühüket, ha azon kor valamennyi krónikáinak megítélésénél ugyanazon mértéket alkalmaztak volna.«

Általában Anonymus megítélésénél két irányt látunk eddig érvényesülni.

Azok, a kik Anonymus hitelét elismerik, rendesen minden adatát helyesnek, hitelesnek tekintették; legfeljebb itt, ott nem követték, a hol tévedése igen szembetűnő, vagy adata a valószínűségnek még látszatával sem birt.

Ellenben azok, a kik hitelét ketségbevonták — rendesen összes adatait figyelmen kívül hagyták.

Az előbbieket tehát, *kritika nélkül* használták, az utóbbiak pedig *kritikára sem méltatták*. Az utóbbiak táborába különösen a német (helyesebben osztrák) történészek tartoznak, a kik Schlözer óta »Fabelman«-nak, »Geschichts-Klitterer«-nek deklarálták Anonymust.

Mi sem az egyik, sem a másik irányt nem követhetjük.

Adatait össze fogjuk hasonlítani a külföldi kútfőkkel s ez összevetés és részrehajthatlan kritika alapján alkotjuk meg Anonymusról véleményünket, hitelessége s adatainak használhatóságára.

Megvalljuk, hogy magunk is jó ideig azok közé tartoztunk, a kik Anonymus értékét, mint kútfőét, igen kevésre becsültük; de egyrészt mert bel- és külföldi kutatók figyelme mindinkább feléje fordul, mert továbbá adatait újabban még azok is, a kik hitelességében általában kételkednek, fölhasználják: arra ösztönzött minket, hogy véleményünket Anonymusról, ne egyes történészek nézetére alapítsuk, hanem magunk bocsátkozzunk adatai helyességének, hitelességének bírálatába.

Kétségtelen végre, hogy Anonymus egyrészt bel- és kül-

¹ Vámbéry »A magyarok eredete«. 148. lap.

földi írott kútfők alapján írt, a mint ezt bírálói mind elismerik; másrészt azonban a hagyományt is fölhasználta.

Nehéz volna megmondani, hogy a külföldi kútfők mellett (melyek közül többet ismerünk), mely belföldi kútfőket használt fel; mert ilyen kútfők reánk nem maradtak.

De Alberik krónikájáról azt tartjuk, hogy magyar kútfők alapján írt¹ s Anonymus épen Alberik-kal sok adatban megegyez; azonkívül Anonymusnak saját, külön, néha részletekre terjedő adatai, arra a következtetésre juttatnak minket, hogy neki belföldi kútfőket is kellett használnia.

Miután pedig az általa használt belföldi kútfők reánk nem maradtak; miután művéből meg nem állapíthatjuk, mit vett írott kútfők és mit a hagyományból; s miután végre a hagyományból vett adatok is ép oly történeethűek lehetnek, mint az írott kútfők adatai: — a legnagyobb óvatossággal kell ezen (a külföldi kútfőknél esetleg nem talált) adatokat elbírálnunk, fölhasználnunk: nehogy a kevésbé értékes, vagy nem hitelesnek látszó adatokkal, régi történelmünk nagybecsű gyöngyeit is könnyelműen, vétkeken vagy szándékosan eldobjuk, elveszítsük, elpusztítsuk.

Nekünk, magyar történészeknek, ez irányt kétszeres lelki ismeretességgel keli követnünk, mert egyrészt a multban, Anonymus hitelének elbírálásában, bizonyos elfogultságot látunk a külföldi íróknál; másrészt pedig magunknak kell tisztába hoznunk Névtelenünk hitelét, magunknak kell adatait a kritika világánál megrostálnunk, mert minket érdekel leginkább, saját multunkra vonatkozik, s a hazai kútfőkre nézve a helyes kritikához szükséges összes eszközökkel mi sokkal inkább rendelkezünk, mint a nyelvünket, szokásainkat, népünket, kútfőinket annyira még sem ismerő külföldi tudósok.

¹ Dr. Raimund Kaindl »Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte« 53. l. is azt mondja: »Es gab eine ältere Aufzeichnung ungarischer Geschichte, die wohl von der ältesten Zeit, bis auf Coloman reichte. Dieselbe lag Alberich vor, und ist auch in die ung. Chroniken übergegangen.«

I.

Térjünk át most már Hunfalvy érvelésére, mellyel Anonymus hitelét megtámadja.

1. Hunfalvy első ellenvetése az, hogy »Anonymus Susdalba hozza a magyarokat s onnan Kiew alá. Az orosz Nestor szerint azok 898-ban vonulának el Kiew mellett, a mikor ott Oleg vagy Olaf, Rurik utódja uralkodik vala; több orosz fejedelemségről nincsen még akkor szó. Az Anonymus szerint azonban az orosz fejedelmek a kúnokat híjják segítségül, holott csak 1061-ben tűnnek fel az első kúnok; nálunk is azután mutatkoznak.«

A mi a Susdalon való keresztülvoulást illeti, ezt Anonymus sem ki nem gondolta, sem nem költötte. Ez az adata, *kétségtelenül* vagy hagyományon, vagy valamely általunk eddig nem ismert korábbi krónika adatán alapszik.

Susdalt a későbbi magyar krónikák is említik (Kézai, a budai, a képes krónika), s az még senkinek sem jutott eszébe, állítani, hogy ezek adataikat Anonymustól, vagy ez utóbbi tőlük vette volna, miután köztük semmi összefüggés nincsen.

A honnan tehát Anonymus Susdalt vette, onnan vehették a későbbi krónikák is.

Hogy Hunfalvy miért ütközik meg azon, hogy a magyarok Kiew alatt jártak: azt nem értem. Kiew alatt jártukat már nemcsak hazai krónikáink, de Nester is felemlíti.

Az a kérdés továbbá, volt-e a mai Oroszország közepén több orosz fejedelemség a honfoglalás idején? vagy csak egyetlen egy, az Oleg fejedelemsége létezett? — e kérdés azért döntendő el, mert Anonymus »ruthén vezérek«-ről szól, értvén ez alatt (megengedem) »fejedelmeket«.

Igaz ugyan, hogy Oroszország akkori történetét meglehetősen homály fedi. Az oroszok első krónikája, Nestor krónikája, a XII. század elejéről való, s mégis ha Nestorból nem tudnánk Hunfalvy adataira ellenbizonyítékot meríteni, kétesek lehetnének Anonymusnak e részbeni közlései.

Azonban világosan kitűnik Nestor több helyéből az,

hogy Oleg fejedelemségén kívül, s ezzel egy időben, több fejedelemség állott fenn Oroszországban.

Így: Csernigow, Perejaslav, Poltesk, Rostow, Liubets-ben »oly fejedelmek uralkodtak, kik Oleg alatt állottak«.¹

Igornak, (ki pedig már Oleg után uralkodott), a byzanciakkal kötött béke létrehozására kiküldött követei »Igor nagyfejedelem s a többi orosz fejedelmek« nevében beszélnek,² s ezek nevében a békét is megkötik.

Lehet, hogy e meg nem nevezett fejedelmek — szövetségesei, lehet, hogy alattvalói voltak; de fejedelmek voltak.

Azonban, Nestor szerint, Olegen kívül, még független törzsek és fejedelmek is voltak az oroszok között, a kikkel Oleg s utóbb még Igor is hadakozott. Ilyenek voltak derevlánok, severánok, radimecsek úgy a kiewiek fejedelmei: Askold és Dir (Nestor 52. l.); Igor még 945 körül is a derevlánok ellen hadakozik, kiknek fejedelme Mall, Igort seregével megveri és megöli.³

Wolodimir még 980 körül (tehát mikor nálunk Szt István atyja, Géza uralkodik), öli meg Poltesk fejedelmét Rogwoldot.⁴

Hunfalvy e részbeni ellenvetése tehát határozottan téves; de legalább is teljesen jogtalan, mert még Nestor is tud orosz fejedelmekről.

Hogy »Susdalt az orosz évkönyvek csak 1024-ben említik először« (Hunfalvy szerint): abból épen nem következik, hogy Susdal azelőtt nem létezett.

Az első orosz évkönyv (mint láttuk) a XII. század elejéről való, s ha ez nem említi Susdalt, ebből csak az következik, hogy azill ető krónikás, e város jelentősebb szerepléséről, nem tudott.

Nestor szerint, azonban, Oleg Susdalt már 1096-ban felgyújtotta.

¹ Nestor »Die ältesten Jahrbücher der Russ. Geschichte« 59. l.

² Nestor idézett művének 70. lapján: »Wir sind von Igor, dem russischen Grossfürsten und von allen Russischen Fürsten abgeschickt worden.«

³ Nestor i. m. 77. lap.

⁴ Nestor i. m. 95. lap.

Egyébként Anonymus Susdáljára, *Hilferding orosz történetíró*, érdekes megjegyzést tesz, mely Hunfalvy kételyeit talán eloszlathatná.

Azt mondja Hilferding: »figyelemre méltó, hogy ő (Anonymus) Oroszország nevét Susdallal összefüggésbe hozza, mely a legrégibb őskorig, a skandináviai mondákban is előfordul.«

Van azonban Hunfalvynak ugyanezen pontban még egy másik fontos ellenvetése, hogy »az orosz fejedelmek« a kúnokat hívják segítségül a magyarok ellen; holott a kúnok csak 1061-ben tűnnek fel először Oroszországban.

S ez adatát Hunfalvy Nestortól veszi.

Nestor azonban azt mondja, hogy a kúnok 1061-ben »először viseltek hadjáratot Oroszország ellen.«¹ Előbb tehát, Nestor szerint, nem hadakoztak az oroszok ellen; de azért ismerőseik, sőt szövetségeseik lehettek s így Anonymus adata megállhat Nestor adata mellett!

Sőt maga Nestor, krónikájában megemlíti, hogy *korábban* is megfordultak a polowczok (kúnok) Oroszországban, sőt egyik fejedelmök *Bljus* meg is támadta az oroszokat; de békét kötött velök s visszavonult hazájába.²

Abban tehát Hunfalvynak nincs igaza, hogy 1061 előtt a polowczokat (a kúnokat) Oroszországban nem ismerték.

Csak abban lehet igaza Hunfalvynak, hogy »kúnok« (Cumani) néven, később kezdik őket ismerni.

Előre kell azonban bocsátanunk már itt, hogy a kúnokat polowczoknak, úzoknak is nevezték.

Már Theophylactus azt írja, hogy Justinian idejében a uárok és chunok az ogoroktól elszakadtak és Európába-jöttek s itt az Antok országát púsztitották.³ Ez Antoknak is voltak fejedelmei!

Ugyanott azt írja Theophylactus, hogy az uar-ok és

¹ Nestor i. m. 133. l. »Im Jahre 6569 (azaz 1061-ben) kamen die Polowzer zum ersten Male Russland mit Krieg zu überziehen.

² Id. mű 132. lapján: »In eben dem Jahre (1054—1057 között) kam auch *Bljus* mit Palowzern, sie machten aber Frieden mit einander und die Polowzer gingen hin, woher sie gekommen waren.«

³ Theophylactus VII, 8.

chunok két törzse, a tarniak és koczager a turkoktól elszakadva, Bajánhoz csatlakozik. Számuk 10,000 főre ment.

Tehát már a VI. század végén járnak a chun (kún) nép töredékei Európában.

Az orosz »Sztepenaja Knjiga« szerint már 866-ban Askold és Dir, kún segédcsapatokkal indul Konstantinápoly ellen; e kúnok a Fekete-tenger partján laktak.

Konstantin szerint, a kazarak szomszédjai, a bessenyők és úzok (kúnok).

*Gurdézi*¹ pedig a magyarokról azt írja, hogy (még Lebédiában) »a gúzokat, szlávokat és oroszokat meg-megrohanják s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket a rumi (byzanczi) birodalom területére hurczolnak és ott eladják.«

Tehát nagyon is ismerték a kúnokat (polowczokat, gúzokat) még a honfoglalás előtt is, sőt ismerték őket az oroszországi szlávok is (az Antok).

Tehát épen nem lehetetlen, hogy őket az orosz fejedelmek, a magyarok ellen, segélyül hívták.

A »Stepenaja Knjiga« közlése pedig egyenesen igazolja, hogy segélyöket orosz fejedelmek igénybe vették!

Hogy Nestor, a ki Kiew mellett történt elvonulásukról megemlékezik, nem említi azt, hogy az oroszok a kúnokat segítségül hívták, az semmivel sem gyengíti Anonymus hitelét.

Nestor sem említi meg Askold és Dir kún segédcsapatait, s a byzanczi írók is hallgatnak Oleg 906-iki győzelmes hadjáratáról Byzancz ellen.

Az sem a véletlen találkozása, hogy az oroszok a kúnokat »polovecz«-oknak (palócz) hívták, és Anonymus kúnjai, kik a Mátra vidékére települnek, ma is »palóczok«-nak hivatnak.

A mai palóczok beköltözésére nincs egyetlen-egy positiv adatunk, míg a kún beköltözés idejét tudjuk. Már ez is a mellett bizonyít, hogy a »palóczok«, vagyis Mátra vidéki kúnok régebb lakosai az országnak. Mindazáltal a »palócz« tájszólás tovább tartotta fenn magát mint a kún.

¹ *Gurdézi* közleménye Gr. Kuún Géza fordításában. Akad. ért. 1894. áprilisi füzet.

Azt hisszük tehát, hogy helyes nyomon jártak azok, akik a kabarok egyesülését a magyarokkal Anonymus azon helyével azonosítják, a hol a kúnok csatlakozásáról Álmoshoz szól.

Akárhogy nevezzük azonban emez, a magyarokhoz csatlakozott népet, a magyar krónikák »kún«-nak ismerték.

Anonymus világosan megmondja, hogy Edumen kún vitéz unokájától származott *Sámuel* király, kit »Abá«-nak neveztek.

Ha a kúnok csak 1061-ben tűntek volna fel Magyarországhatárán, akkor bajosan lehetett kún származású Aba Sámuel, ki 1042-ben elhunyt.

Ugyancsak Edumentól származtatja Abát Kézai s a budai krónika is.

Miután krónikáinkban a kabaroknak csatlakozásáról említés nincs, nem gondolhatjuk másoknak a kabarokat csak kúnoknak, (polovcoknak).

Mert lehetetlen, hogy Anonymus korában, vagy annak a krónikának megírása idején, melyet Marczali »Nemzeti krónikának« elnevezett: föl ne tűnt volna, (a magyar nemzet $\frac{1}{8}$ részét kitevő) kabar nép létezése, még ha csak nyelvjárási különbség lett volna köztük és a magyarok közt.

Mindezekkel, úgy hiszem, eléggé kimutattuk azt, hogy a kúnok nemcsak léteztek a honfoglalás idején, hanem hogy valószínű, miszerint az oroszok által, Kiewnél, a magyarok ellen segítségül hivatván, utóbb azokkal egyesültek s együtt költöztek be az új hazába.

Hunfalvy első ellenvetése tehát kellő alappal nem bír.

2. Hunfalvy második ellenvetése az, hogy Anonymus »Kiew alól Lodomér és Halics városaihoz vezeti magyarjait; ámbár Halics csak 1113-ban említettik meg először.«

Hunfalvynak ez adatában, hogy Halics csak 1113-ban említettik először, bátorkodunk kételkedni. S miután ez állítását kútfővel nem bizonyítja, föl vagyunk mentve az ellenbizonyítástól. És ha valamely város csak évszázadokkal később kerül jelentőségre s később említettik, ebből még nem következik, hogy az nem létezett. Valamely kútfő hitelét csak pozitív bizonyítékokkal lehet megdönteni!

Azt sem tartja Hunfalvy valószínűnek, hogy Halics és Lodomér fejedelmei a magyarokat Atilla örökségére figyelmeztetik, mert szerinte: »Sehol legkisebb nyoma a szláv népek közt annak, hogy valami emlékezet maradt volna náluk a hunnokról.«

Lehet ugyan, hogy ezen emlékezetnek *írott* nyoma a szlávok közt nem maradt. Lehetetlennek tartjuk azonban, hogy a szlávok mitsem tudtak volna Atilláról, midőn birodalma, országuk jó részét, egész a Volgáig elfoglalta, s midőn, még a sokkal jelentéktelenebb nyomokat hagyott avarokról is, birtak tudomással.

Hihetetlen, hogy legalább a hagyományból ne ismerték volna Atillát, a ki országukat s vele Közép-Európa képét felforgatta.

A frankok és germánok között Atilla emléke csak azért tartotta fenn magát erősebben, mert azoknak évszázadokkal korábban voltak krónikásaik.

Tudjuk, hogy az oroszok első krónikaírója, a XII. század elején írt művében, a városok alapításának idejével nem igen foglalkozik. Ennélfogva semmiféle köztekintéllyel, e részben, Anonymus hitelét megtámadni nem lehet.

3. Hunfalvynak utolsó érdemleges ellenvetése, Anonymus hitelessége ellen, abban áll, hogy az utóbbi által felsorolt népek és fejedelmek létezésében, kiknek uralma a honfoglalás előtti időben hazánk területére kiterjedt, s a kikkel a magyaroknak a honfoglalásban megküzdenniök kellett: egyszerűen nem hisz; mert róluk sehol a külföldi krónikákban szó nincs.

Ezeket a fejedelmeket Hunfalvy egyszerűen — »költött alakoknak« s a nevükhöz fűzött eseményeket, a honfoglalás művét, történetét — »*koholmány*nak« tekinti.

Ez mindenesetre a legkönnyebb czáfolási mód, s kétségkívül minden középkori krónikával, mely oly adatokat tartalmaz, melyek másutt nem találhatók: így végezhetünk legkönnyebben.

Pedig akármelyik Béla jegyzője volt Anonymusunk, annyit eme legrégibb kútfőnk, mellyel annyi historikusunk komolyan foglalkozott, mégis megérdemelne, hogy hitelességét *ellenbizonyítás* útján megdöntsük.

Hogy Konstantin Porphyrogenitus, hogy a frank írók, Zalán, Marót, Glád és Gelou uralmáról nem tudtak, nem írtak: -- abból még nem az következik (mint Hunfalvy hiszi), hogy ily fejedelmek vagy vezérek nem léteztek, itt nem uralkodtak.

Maga Hunfalvy adja nekünk az ő álláspontja ellen a legerősebb fegyvert, midőn »Ethnografiájában« (191. lap) azt mondja: »*A Duna-Tisza köze, meg a mai Erdély, a frank-német uralkodás idejében oly ismeretlen, mint Herodotos korában*« . . . »Az avarok után nem támadt a régi Dáciában valami hatalom, mely létét a határos népekkel megérettette volna.«

S ebben Hunfalvynak teljesen igaza van. Csakhogy azután ebből logice az következik, hogy azon külföldi kútfőkkal, melyek előtt Dacia, a frank-német uralkodás idején, *annyira ismeretlen*: Anonymus hitelét megczáfolni nem is lehet azzal, hogy »a külföldiek erről nem szólnak«.

A külföldi krónikások-, íróknak a honfoglalás idejéről, mai hazánkról szóló adatai között, egyetlen egy sincs, mely Anonymus előadását czáfolná, azzal ellenkezésben volna. A miről a külföldiek nem írnak, azokra nézve Anonymust azután annál becsesebb, annál hitelesebb forrásnak kellene tartanunk.

Hazánknak a honfoglaláskori viszonyairól, a magyarokról legtöbbet írt Konstantin, és daczára ennek, azt tapasztaljuk, hogy sok oly dologról, a mit okvetlen tudnia kellett — *egy szót sem szól*.

Például Konstantin a magyarokat következetesen »turkok«-nak hívja, míg a sokkal távolabb élt arab írók, őseink valódi nevét ismerik. Holott Konstantin udvarában magyar vezérek tartózkodtak (Bulcsú, Gyula), a kiktől a magyar nép nevét, a vezéri és fejedelmi méltóság elnevezését, okvetlen hallotta.

Egyik elődje (Bölcs Leó), pedig nem régiben, szövetségükben háborút is viselt a bolgárok ellen.

Konstantin továbbá egy szóval sem említi, hogy a frank uralom hűbéresei birták a Dunántúlt és a Dráva-Száva közét, sem hogy a Dráva-Száva közén e mellett még bolgár uralom is állott fen.

Ha Konstantin a Duna, Tisza, Maros, Temes közén lakó népekről s fejedelmekről szólana, s ezen adatai Anonymus előadásával *ellenkeznének*: akkor lehetne mérlegelni, hogy melyik adat, melyik értesítés a hitelesebb? Így azonban, mert e vidék népei-, fejedelmeiről egy külföldi író sem ír: *a nem létező* adatokkal szemben: *a létezőket* kell hiteleseknek elfogadnunk.

Egyébként épen a Konstantin tekintélyére olyan sokat tartó Hunfalvy »Ethnografiájában« (208. lap) kiemeli, hogy Konstantin mekkorákat botlott egyrészt akkor, midőn azt állítja, hogy IV. Leó vett kazar nőt feleségül, (holott ennek fia, V. Konstantin volt az, a ki a kazar nőt elvette); másrészt pedig akkor, midőn Atilláról mint *avarok királyáról* szól.

Ilyen evidens botlások Anonymusban nincsenek.

Az sem elfogalható ok Hunfalvy czáfolatából, Anonymusnak a honfoglalásra vonatkozó előadására, hogy, »ha Árpád idejében a Duna-Tisza között valami bolgár hatalom talált volna lenni: akkor Simon bolgár fejedelem nemcsak a bessenyőkkel, hanem ezen bolgársággal is szövetezik a magyarok ellen, s ezek talán be sem vonulhatnak a Duna-Tisza mellékére«, vagyis hogy Simeon még Etelközben semmivé tette volna őket.

Hát miért nem történt így a dolog, annak száz oka lehet, arról kár vitatkozni.

Elég nekünk talán arra utalnunk, hogy az etelközi támadás, *meglepetésszerűen*, akkor történt, midőn a sereg zöme hazájától távol (Pannoniában) kalandozó hadjáraton járt, s hogy Simeon az otthon maradt magyarokat, a bessenyők segélyével is leverhette.

A magyarok honfoglalását azonban Simeon már azért sem akadályozhatta meg, mert a sereg zöme hazájától távol járt s így azt meg sem semmisíthette.

Az etelközi vereség még inkább okozója volt annak, hogy a magyarok Etelközt elhagyták s mai hazájukba költöztek.

Arra pedig, hogy a bolgárok Zalánt a honfoglalók ellen segítették, találunk Anonymusnál nyomokat (39. fej.).

Hogy jelentékenyebb segélyt nem adtak Zalánnak, annak oka a bolgárok jelentékeny meggyöngyülése volt a magyarok elleni háborúban, a miről a fuldai évkönyv megemlékezik.

Hogy a Duna-Tisza-Maros vidékein bolgárok laktak, azt már a korábbi előadottakkal igazoltuk ott, a hol hazánknak a honfoglalás előtti lakosairól szóltunk.

Ha bolgárok laktak e vidékeken, kellett valami *uralom alatt is állniok*. Sőt láttuk, hogy még az avar főhatóság alatt is, saját fejedelmeik voltak.

Elismerték ezt régebben Engel és Schafarik s az újabb kor jelentékenyebb történetírói közül elismerik Dudik, Jiriček, Dümmler, Hilferding, Müller, Strakosch-Grossmann s mások.

És ha itt valóban bolgár uralom volt a Tisza vidékén, uralkodónak is kellett lenni, akár királynak, akár fejedelemnek, akár vezérnek hívták.

Történelmileg teljesen igazolva van a Dráva-Száva közére (a mai Szerémségre) nézve, hogy az még a honfoglalás után is bolgár uralom alatt állott.¹ Most már képzelhető-e az, hogy a Tisza vidékén lakó »gazdátlan« bolgárokat amazok a Dráva-Száva közti fejedelmek hatalmuk alá nem hajtják?

Marczali is hisz a Tisza vidékén a bolgár uralomban, csak azt nem hiszi, hogy ezen bolgároknak Szalán meg Marót volt a fejedelmök.²

Az ő föltevése az, hogy a magyar Alföldön a honfoglaláskor igen gyér volt a lakosság s ebből látszik azt következtetni, hogy e vidék lakosainak, melyeket ő »csoportoknak« nevez, sem szervezetük, sem uralkodójuk vagy vezérük nem lehetett.

Pedig már a bajor geográfus is tud a bolgárok országának *nagyságáról és népességéről!*

* * *

Daczára annak, hogy a byzanci és frank kútfők előtt a régi Dácia »terra incognita«: mégis egy-egy adat, a mint

¹ Pauler »A magyar nemzet története« I. k. 10. l.

² »A magyar nemzet története.« (Milleniumi kiadás.) Szilágyi Sándortól 113. lapon Marczali azt mondja: »Az ott (Csanád, Csongrád-Bihar) tanyózó szláv csoportok csak urat cseréltek: a bolgárok helyett a magyaroknak lettek szolgálivá.

eddig is láttuk, egy kis fényt vet a honfoglalás előtti korba, ezen vidék történetére nézve.

A történetírók általában nem tudnak arról, hogy miféle népek lakták a régi Daciát, Nagy Károly avar hadjárataitól a magyarok bejöveteléig; annál kevésbé tudják azt, hogy mily uralom s kinek uralma alatt állottak az itt lakó népek.

Az adatok eme hiányát azután úgy igyekeznek megfejtetni, hogy a Nagy Károly-féle háborúk Pannoniát és Daciát *kipusztították* annyira, hogy itt a lakosság igen gyér lehetett s valószínűleg semmiféle uralom nem állott fenn.

Nézetem szerint e hypothesis téves alapon nyugszik.

Hogy Pannoniát Nagy Károly seregei elpusztították, arra van elég adatunk. És mégis azt látjuk, hogy a »solitudines Avarorum« (melyek a Lajtától a Rábáig terjedhettek), egy ideig gyér népességűek lehettek; de már a IX. század első felében Pannonia területén Privina herczegséget látjuk feltámadni s már ez időben több várost ismerünk Pannoniában.

A Tiszán túlra nem is jutottak el Nagy Károly hadai, ezt tehát el sem pusztíthatták. Ennélfogva itt ne keressük az »avarok pusztáit«. A Tiszán túl tehát, az avar uralom további fennállását, illetőleg, miután az avarok a szlávok által történt elnyomásról panaszkodtak s Pannoniába kezdenek települni (Hunfalvy Ethnografiája 163. l.): valamely szláv uralom létezését kell feltételeznünk.

Ez a szláv uralom pedig csak bolgár lehetett.

Hogy pedig N. Károly 803. évi hadjárata után is valami uralom fennállott Dacia területén, azt igazolja Alberik krónikája, mely a 805. évhez a következőket írja: Midőn Nagy Károly a spanyolországi mórok ellen 124,000-nyi seregével hadjáratra indul, serege nagyobb részben szövetséges hadakból áll. Ezen szövetségeseket Alberik krónikája felsorolja s egyebek között felemlíti *Ogerust* (Oger) »*Dácia királyát*«, ki 10,000 emberrel csatlakozik N. Károly seregéhez.¹

¹ Chronica Alberici monachi trium fontium. Pertz. Mon. Scriptores XXIII. kötet 805. évhez. »Ogerus Rex Daciae cum X. mill. De hoc canitur in cantilena, quod fecit mirabilia.«

Ez az Oger bajosan volt avar király, mert az avarokat a frankok ismerték s többnyire vagy avarok vagy húnok neve alatt említik.

Nevezetes adat ez, melyet azonban magunknak kellőleg felvilágosítani nem tudtunk.

Ennek az Ogernek kilétéről még a N. Károly idejéről, uralkodásáról írt monografiákból sem tudtunk adatokat találni. Azonban nem lévén célunk Oger kilétét részletesebben kutatni, egyszerűen rámutattunk egy történelmi adatra, mely azt bizonyítja, hogy a régi Dacia területén a história is ismer uralmat, sőt megnevezi egyik uralkodóját, ki az akkori időben tekintélyes haddal szövetséges N. Károlynak.

Mindez pedig az avar uralomnak megtörése után történt. Nem alkalmas tehát ez az adat azon hypothesis támogatására, hogy a Tisza vidékén a lakosság igen gyér volt, s így önálló uralom fönn sem állhatott.

Az előbbiekkal beigazoltuk, hogy hazánk területén bolgárok laktak, hogy kétségkívül valamely bolgár uralom alatt állottak. Ezzel egy jelentékeny lépéssel vittük előbbre Anonymus ez adatainak hitelességét; most már csak az *uralkodók* derítendő ki.

Anonymus szerint a Duna-Tisza közén, fel egész a Kárpátokig, *Szalán* vezér (fejedelem) uralkodott — bolgárokon.

Mindazon történetírók, kik Anonymus hitelét kétségbevonják, kételkednek Szalán létezésében, sőt Hunfalvyval azt vélik, hogy alakját, Anonymus, »részint helynevekből, részint későbbi történetekből költötte«.

Meg is találja Borovszky s utána Marczali azt a helynevet, melyen Anonymus költése alapszik, a Pétervárad és Zimony között, a Tisza torkolatával szemben fekvő »Zolonkaman« (ma Szlankamen) helységben.

Azonban ez teljesen indokolatlan és önkényes föltevés, mert Anonymusnál Szalán nevét »Salan«-nak találjuk, a mai Szlankamen-t pedig »Zolonkaman«-nak. Tehát még formailag sem helyes »Zolon«-ból »Salan«-t leszármaztatni. De ha helyes volna e származtatás formailag — pusztán látszat után, akkor sem szabad indulnunk soha.

Különben »Zoloncaman« nem is feküdt Zalán országában. De ha szabad összefüggést keresnünk »Zoloncaman« és »Szalan« közt, az inkább oly formában engedhető meg, hogy a hely, Zalán után nyerte nevét, mert e vidék (a Szerém-ség) még a honfoglalás után is bolgár birtok volt.

Igaz, hogy Szalánról a külföldi krónikások nem tudnak; de azért létezését megtagadnunk még sem szabad. Nem is volt ő olyan nagyhírű, hatalmas fejedelem, hogy uralmát a szomszéd népek krónikásainak is észre kellett venni.

Hisz maga Hunfalvy is ily uralom létezését megengedi, csak azt jegyzi meg, hogy »hatalmát a szomszédokkal nem éreztette«. (Ethnogr. 192. lap.)

A frank és byzanci történetírók a Duna-Tisza között nem ismerték; hogy írhattak volna Szalánról, ki talán nem is volt souverain, hanem a bolgár királyok hatalma, főhatósága alatt állott?

S tényleg, Anonymus szerint, épen az alpári csatában Szalánnak bolgár segédcsapatai is vannak.

Hogy Konstantin Szvatoplukot ismeri és Szalánt nem, annak oka az is lehet, hogy e két fejedelmet jelentőségre, hatalomra egymás mellé állítani nem is lehet.

Hát miért nem ismeri Konstantin Privinát? vagy a frank uralom hűbéres fejedelmét, Brazlawot?

Miért nem ismerik a frank kútfők Árpád nevét, a ki pedig Arnulf szövetségese volt?

Milyen furcsa szemmel néznék a német írók, a magyar krónikák minden egyes adatát Árpádra, Álmosra nézve; biztosan hiszem, hogy még létezőket is megtagadták volna, ha ezen neveket byzanci kútfők is meg nem örökítették volna!

De hát ki volt Szalán? Anonymus azt mondja, hogy Szalán leszármazója volt Keannak, Bulgária nagyvezérének, a ki a Duna-Tisza közét a Kárpátokig elfoglalta.

Egy elmés történetírónk azt állítja, hogy a Kean név is költött és »khánból« van alakítva.

Pedig Anonymus aligha birt tudomással a »khan« szóról és annak jelentéséről.

Egyébként e név, a későbbi magyar krónikákban is elő-

fordul. (Kézai, budai, képes és Thuróczy krónikák.) Ezek is mind khánból alkották a Kean nevet?

S a magyar krónikák »*bolgárok* és »*szlávok* fejedelmének« mondják Keant.

Hilferding »A bolgárok és szerbek történetében« Anonymus Keanját, egynek veszi Kermmel vagy Krummal, a ki (803—815.) a Duna-Tisza közét, szerinte, el is foglalta. Hilferding Anonymus »Kean«-ját egyszerű másolási hibának tekinti »Kerm« helyett.

E névhasználatosságból kiinduló magyarázatot nem osztjuk, bár Kean- és Kerm-nek azonosságát egyéb körülmények is támogatják.

Jól tudjuk, hogy Leó Grammaticus és Georgius Monachus, a Krum (Kerm) által, a »Dunántúl« (vagyis a Dunától északra) eszközölt telepítésekről szólnak.

S Anonymus is Keanról azt írja, hogy a Duna és Tisza közére »*bolgárokat* és »*szlávokat* telepített«.

Az előadottakkal, nem mondom, teljes bizonyossággal beigazoltuk Szalán vezér létezését; de legalább élt vettük azoknak a tetszetős, de minden alap nélküli kombinációknak, hogy Szalán költött alak volna, mert egy ismert helynév esetleg némi hasonlatosságot mutat Szalán nevével.

Marót vezért is költött alaknak mondják Anonymus ellenesei. Sőt Borovszky fentidézett művében talál is egy helynevet, melyről Anonymus ezen vezért elnevezte, a biharmegyei »Marótlakát«.

Ha Borovszky beigazolta volna, hogy Marótlaka, Anonymusnak idejében, létezett, akkor még volna értelme föltevésének. Így azt egészen önkényesnek, erőszakoltnak tekintjük.

Azonban vannak adataink, melyekből kétségtelenül kiderül, hogy Anonymus Marótja nem költött alak. Kézai krónikája is ismer egy Marótot, kit Szvatopluk atyjának mond. Kézainak ez utóbbi adata, azonban, alighanem téves, mert Szvatopluk atyjának nevét sem a frank, sem a későbbi cseh krónikások nem ismerik. Más lehetett tehát ez a Marót.

Némi utalás is van Kézaiban arra nézve, hogy az a *honfoglalás előtt itt uralkodott* fejedelem volt, mert szerinté (I. k.

IV. fej., 7. §.) »Némelyek úgy beszélnek, hogy a magyarok második bejövetelkor (a honfoglaláskor) Marótot, nem Szvatoplukot találták Pannoniában (a mai Magyarországon) fejedelmül«.

E hely szóról szóra benn van a bécsi képes krónikában is.

Sőt Kézai ugyanott azt is megjegyzi, hogy Szvatopluk *Marót* fia . . . »a *bolgárokon* és *morvák*on uralkodik vala«.

Ezekből világos, hogy Marót alakját, krónikáink közelebbről nem ismerik, de tudják, hogy fejedelem (vezér) volt, s hogy »*bolgárokon*« uralkodott.

A biharmegyei »Marótlaka« az előadottak után még azt látszik bizonyítani, hogy Marót létezett s épen »bihari« vezér volt, vagyis azon a területen, a hol Marótlaka fekszik.

De Marót vezér létezését támogatja még egy körülmény. Anonymus szerint ugyanis Árpád a honfoglaláskor Marót országát (a Tisza, Szamos, Körös és Maros között) nem annyira fegyverrel, mint Zsolt fiának Marót leányával való eljegyzése által szerezte, s Marótot Bihar várának birtokában, ennek haláláig, meghagyta. (Anonym. LII. fej.).

Midőn később a magyar királyok testvéreik-, a kir. herczegnek, az ország $\frac{1}{8}$ -adát átengedik, a kir. herczegek birtoka nemcsak hogy e területre kiterjed, de birtokuk súlypontja Bihar marad.¹ Mintha e birtokot valami öröklési jogon követték és kapták volna.

A budai és képes krónika szerint pedig Szt István Keán birtokát »széppapjának (Zsoltnak) Zoltánnak adta, a ki e részeket *örökölte*«.²

Vége a képes krónika az ország megosztásáról a király és herczegek között szólva, azt mondja (49. fej.), hogy András ágyasa, kitől György fia született, Marót faluból való volt.

A Maros, Tisza és Duna között elterülő földet Anonymus szerint »*Glád* foglalta el, ki *Widdin* várából . . . kijött és kinek nemzetségéből származott Ohtum« (más kútfők szerint Achtum).

Itt már Borovszky nem talált helynevet, melyből Glád vezér alakja származott.

¹ Pauler Gyula »A magyar nemzet története.« I. k. 125. lap.

² Budai krónika. Podhradszky kiad. 66. lapon . . . »proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes.«

Szt Gellért életében (X. fej.) el van beszélve Szt István Ohtum elleni hadjárata. El van mondva, hogy utóbbi *Widdinben* keresztelkedett meg. Hatalma nagy részben ugyanazon területre terjeszkedett ki mint Gládé. Ohtum is, ép úgy mint Glád, »*bolgár* és »*szláv*« népeken uralkodott.

Ohtum létezéséről semmi kétségünk nem lehet.

Lehetetlen azonban feltennünk azt, hogy Ohtum hatalma Géza és István fejedelmek uralma, erős *uralkodása alatt támadt* s ennyire növekedhetett volna, ha előtte hasonló vezér, ugyanazon népeken, nem uralkodott volna.

Hisz a budai krónika (41. lap) Gejza idejében élt több ilyen fejedelemtől (Kean, Kulan, Beliudról) szól, s ha ezek Géza idejében is még létezhettek, uralkodhattak: olyan lehetetlen, hogy Glád, Ohtum elődje volt, a honfoglalás idején?!

Az erdélyi részeken, Névtelenünk szerint, *Gelou* vezér uralkodott »*blachok*« és szlávok fölött.

Borovszky szerint, *Gelou* alakja, az erdélyi »*Gyalu*« helynévből van költsve.

Mi általában azt tartjuk, hogy a helynevek birtokosaik, híres vezérek, nevezetes férfiakról származnak, mint: Solt, Taksony, Szabolcs, Csanád; ha tehát hasonlító helynevet találunk, ebből visszafelé ilyen nevű vezér alakjára következtünk. Nagy merészség az állítani, hogy egy hasonló nevű vezér alakja a megfelelő helynévből van alakítva, költsve.

Hisz még azt sem igazolja Borovszky, hogy *Gyalu*, Anonymus idejében, létezett!

De ha létezett is, az ily állításokat legalább indokolni kellene, hogy a valószínűség látszatával birjanak.

Gelou költsött voltát, különben, főként azért vitatták egyes történészeink, mert Anonymus »*blach*«-ok fejedelmének mondja s ily nép a honfoglaláskor nem létezett; holott az előadottakból világos, hogy »*blach*« nem »*oláhot*« jelent s tényleg létezett ily nevű nép s ez volt a bolgár.¹

¹) Ekként elesvén a »*blach*«-ok költsött voltának vádja: természetes, hogy ezzel is, de általában is, Anonymus hitelessége, megbízhatósága növekszik.

Az Anonymusban megnevezett eme fejedelmek létezésében Hunfalvy még azért sem hisz, mert Konstantin róluk mitsem tud; holott megemlíti a Tiszát, Marost, Temest és szól a távolabb uralkodó Szvatoplukról is.

Hát ez igaz, csak hogy a ki megkísérelte Magyarország-
nak a honfoglalás előtti politikai térképét megszerkeszteni, Konstantin adatai alapján: az látni fogja, hogy Konstantin sem a Dráva-Száva közön fennállott hűbéri fejedelemségről (Brazlawáról), sem a Dunán túli frank birtokról nem tud, a miről mások tudnak. Sőt úgy tünteti föl Szvatoplukot, mintha az új haza meghódításában a magyaroknak *egyedül* Szvatoplukkal kellett volna megküzdeniök (41. lap). Pedig ez tévedés, s így Konstantint ellenbizonyítékul, csak azért, mert Szalán, Ménmarót s a többi fejedelmek uralmáról nem szól, elfogadnunk nem lehet.

Egyébiránt kimutattuk, hogy Konstantin több olyan dologról nem ír, a mit okvetlen tudnia kellett, sokban téved ott is, a hol tévedése alig magyarázható meg: így tehát a nála *hiányzó* adatok, Anonymus pozitív adatait, meg nem dönthetik.

Ne képzeljünk azonban Szalán-, Marót-, Glád- és Gelouban valami hatalmas fejedelmeket, a kikről a történelem krónikái Európa szerte tudomással birhattak. Olyan fejedelmek lehettek ezek, mint a milyenek voltak Oleg idejében (mint Nestorból láttuk) Oroszországban, a kiknek neve is, csak kivételesen, saját hazájuk krónikájában, maradt meg.

Alapos a föltevésünk arra nézve, hogy e fejedelmek (vezérek) nem is voltak souverainek, hanem időnként több-kevesebb függésben állottak a bolgár királyhoz.

Erre utalnak krónikáink egyes homályos adatai, különösen Anonymus.

A honfoglalás előtt itt uralkodott fejedelmek létezése, nemcsak hazai, hanem a külföldi történészek előtt is mindinkább valószínűnek látszik. Sőt Hilferding Anonymus összes adatait ezekre nézve, (bár nem sok jóakarattal viseltetik irántunk), hiteleseknek fogadja el s munkájában föl is dolgozta.

A német (helyesebben osztrák) történetírók közül többben, (bár Anonymus adatainak hitelességét el nem ismerik),

azt írják, hogy még Szt István idejében is Magyarország *nem volt egységes állam*, mert területén *3 különböző uralom* állott fenn, egymástól függetlenül.

Így Dümmler, Büdinger, Huber s legújabban sokkal pozitívabb alakban Dr. Kaindl¹ azt állítja, hogy Geiza fejedelem uralma Magyarország nyugati részét foglalta magában s a Tiszáig terjedt ki. Achtum országa a Tisza-Körös és Al-Duna között terült el, és Gyula országa magában foglalta Erdélyt, úgy a Körös és Felső-Tisza közti területet.

Kaindl még azt is hozzáteszi, hogy az ország a *honfoglalás után sem lett egységes állammá* s csak Szt István egyesítette azt. Tehát a Tiszától keletre eső terület, — nem a magyar vezérek (fejedelmek) uralma alatt állott volna.

Gyula és Achtum uralmáról tudnak a krónikák is; csak abban tévednek a német történetírók, hogy e két uralom a honfoglalás előtti időkből maradt meg, hogy e területek a *honfoglalás óta* független országok lettek volna.

E nézetet megczáfolják az összes magyar krónikák és különösen Konstantin.

Utóbbi a magyarok lakhelyét a Temes, Maros, Körös, Tisza folyókkal jelöli és Magyarország határait úgy írja le, hogy ennek szomszédai »északról a bessenyők, keletről a bolgárok, délről a horvátok és nyugatról a frankok. Sőt világosan megmondja, hogy dél felől az ország határán fekszik a Traján hídja — és Belgrád.«²

A német történészek tévedése tehát szembeszökő.

Hogy István király alatt, Gyula és Kean uralma fennállhatott, azt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy a lechparti vereség után a fejedelem hatalma meggyengült, s a *teljes hódoltságban* élő egyes vezérek vagy fejedelmek, (Gyula, Kean) mindinkább függetleníteni akarván magukat, hatalmukat megnövelték, s talán teljesen elszakadtak volna, ha Szt István által le nem veretnek.

¹ Dr. Rajmund Fr. Kaindl »Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte.«

² Const. Porphy. »De adm. imp.« 40. fej.

Nincs igaza tehát az osztrák történészeknek abban, hogy a Szent István alatti állapotokról visszafelé azt következtetik, miszerint e fejedelemségek a vezérek korában is fennállottak, és függetlenek voltak.

Azonban a nevezett történetírók adatai, két dolgot bizonyítanak:

1-ször azt, hogy Anonymus még sem lehet olyan mese-költő (a milyennek ők szeretnék feltüntetni), a ki a *honfoglalás előtt* az új haza területén több, előttük ismeretlen vezért (fejedelmet) talál, mikor ők a *honfoglalás után* is ilyenek létezésében hisznek, sőt Szt István idejében valóban léteztek.

2-szor, hogy ezen fejedelmek nem támadhattak Géza, még kevésbé István erős uralkodása alatt; ha ilyenek az előtt, *ugyane területen a honfoglaláskor nem léteztek* s az itt lakott népek olyan gazdátlan tömegek lettek volna.

Erdélyben Gyula már korábban vezér volt, némi önállósággal birt. Kean pedig (illetve Ohtum) az egykori Glád »bolgárjai és szlávjai«, mint a magyarok által meghódított népek felett uralkodott a magyar fejedelem főhatósága alatt. A lechparti vereség után e vezérek mindinkább önállóságra törvén, midőn a fejedelem hatalmával nyílt ellenségeskedésbe jutottak, hatalmuk megtöretett.

Ezen alakulásba kétségkívül a byzanczi udvar folyt be, mert Gyula vezér 950 előtt Byzanczban tartózkodott s ott megkeresztelkedett.

Achtum pedig, Szt Gellért életírója szerint, Widdinben keresztelkedett meg és »hatalmát a görögöktől vevé«.

Ezekről azonban munkánk záró fejezetében még lesz szó.

Mindezekkel beigazoltnak véljük Anonymus adatait arra nézve, hogy a Duna-Tisza közén és Tiszán túl a honfoglalás előtt kellett valami uralomnak fennállani, s hogy Névtelenünk által megnevezett fejedelmek (vezérek) ott valóban nemcsak létezhettek, de léteztek is.

Ha ilyen uralom nem létezett volna a honfoglalás előtt, — lehetetlennek tartjuk, hogy az Gejza vagy Szt István alatt, minden alap, minden történelmi reminiscencia nélkül keletkezhetett volna; hacsak azt nem képzeljük, hogy valamely

külhatalom hódítása folytán keletkezett — Achtum, Keán fejedelemsége Magyarország területén.

Ilyenről azonban sehol semmi nyomot nem találunk.

Itt benn keletkezett Gyula és Koppány hatalma, itt kellett az idegen elemekre támaszkodó (bolgár-szláv) Achtum uralmának is keletkeznie.

Az újabbkori történészek között mindinkább tért hódít Anonymus hitelessége. Pauler Gyula legújabb művének (A magyar nemzet története) számos helyéből látom ezt; de látom Hilferding¹ orosz történész idézett munkájából is, ki világosan megmondja, hogy a történelmi kutatás, különösen a külföldi, »igazságtalanul« itéli meg Névtelenünket.

És Hilferding egészen Anonymus nyomán beszéli el a honfoglalást, hozzátéve azt, hogy »az egyes részletek talán lehetnek tévesek és a fejedelmek (Marót, Szalán, Glád, Gelou) nevei elferdítve; de a hódítás menete biztosan híven van adva.«

És ezt orosz történetíró írja, kit velünk szemben a szovinizmus vádja nem terhelhet.

Végig kísértük Hunfalvy ellenvetéseit Anonymus hitelessége ellen, saját észrevételeinkkel, melyeket bel- és külföldi kútfőkből merítettünk, s azt hisszük, hogy ezzel nem cselekedtünk fölösleges dolgot.

Hátra van még, hogy Hunfalvynak azt a magyarázatát méltassuk, hogy »miért költhette ezeket Anonymus?« Hunfalvynak úgy látszik, mintha Anonymus »a kúnokat lehető kedvező világban akarná feltüntetni a magyarok előtt; azért költözteti be már Álmossal, hogy törzsökös lakósnak tessenek; azért szerepelnek a honfoglalásban többnyire kún vitézek; azért kapnak kún hősök legtöbb donatiókat.«

Miért kedvezne Anonymus ennyire a kúnoknak? annak okát épen nem vagyunk képesek belátni. De ha kedvezni akart Névtelenünk e népnek, azért még nem volt szükséges, hogy a koholmányok egész rendszerét összetákolja?!

Anonymusnak nem volt szüksége arra, hogy Szalán, Marót, Glád alakjait koholja, mert »kedvelt« kúnjait a morvák

¹ Hilferding. »Szerbek és bolgárok története.« 84—87. l.

elleni csatákban, vagy a Pannonia elleni hadjáratban is kitűntethette volna.

Nem áll tehát, hogy ily czélzat vezette Anonymust, annál kevésbé, mert a kúnok épen nem visznek (Anonymusnál) fontosabb szerepet a honfoglalásban.

Lássuk azonban, általában való-e, hogy Anonymus a kúnok iránt *olyan kiváló szeretettel viseltetik?*

Anonymus (III. fejj.), Álmos Kiew előtti beszédében, *a rutheneket és kunokat* »ebekhez« hasonlítja. Utóbb pedig azt írja (ugyane fejezetben), hogy Álmos vezérei »a kúnok tar fejait, mint a nyers tökök, úgy aprítják vala«.

Ezekből a helyekből valami nagy sympathiát a kúnok iránt bajos kimagyarázni; pedig ez volna Hunfalvy szerint Anonymus koholásainak az indító oka.

Mindezekből látjuk, hogy Hunfalvy Ethnografiájában Anonymus hitelességének elbirálásában teljesen Rössler álláspontjára helyezkedett, kiválasztva abból néhány neki tetsző ellenvetést. Anonymusnak a kúnok iránti előszeretétét is Rössler gondolta ki, és Hunfalvy egyszerűen átvette.

Holott Szabó Károly már 1860-ban (a Budapesti Szemle XI. kötetében), Rössler érveit, támadásait valódi értékekre leszállította.

Sajnos, hogy ennek daczára nemcsak Hunfalvy, hanem némely újabb írók is Rössler álláspontjából itélik meg Anonymust; holott nevezett osztrák tudóst, munkája megírásában, nemzetünk iránti gyűlölet vezette, s már ezért sem gyakorolhatott Névtelenünk fölött objectiv kritikát.

A mit eddig Hunfalvy ellenvetéseire fölhoztunk, azzal inkább ezen ellenvetések jogtalanságát és alaptalanságát akaruk kimutatni.

Itélje meg akár olvasóközönségünk, akár a szakközönség az előadottak után, hogy megérdemli-e Anonymus műve, megmaradt krónikáink e legrégebbike, hogy az »mese« számba vétessék?!

II.

Értekezésünk első részében azon ellenvetéseket tettük vizsgálatunk, kritikánk tárgyává, melyek Anonymus hitelessége ellen emeltettek.

Most azonban tegyünk egy kis összehasonlítást Anonymusnak a honfoglalásra vonatkozó előadása és úgy a hazai, mint külföldi kútfők e részbeni adataival; és vizsgáljuk, hogy ez adatok mennyire egyeznek, s mennyiben tekinthető Anonymus előadása hitelesnek?

Anonymus személyének és idejekorának megállapításával nem fogunk foglalkozni, mert hitelessége e nélkül is elbíráلható s mert ennek megállapítása feladatunkhoz (e mű keretén belül) nem tartozik.

Szükségesnek tartjuk azonban idejekorára annyit constátálni, hogy Anonymus IV. Béla jegyzője nem lehetett, mert művét *IV. Béla kora, uralkodása előtt* írta s így nem őt értette a »boldog emlékezetű király« neve alatt.

Ebből az következik azután, hogy Anonymus műve, megmaradt krónikáink *legrégebbike*.

Hitelességét emeli tehát:

1. *Régisége*, mert munkáját mindenestre a *tatárjárás előtt* (1242.) írta.

Julián szerzetes útjáról a »Nagy Magyarország dologáról« szóló értesítés 1237-ben iratott.¹ Ennek bevezetését kénytelenek vagyunk egész terjedelme szerint idézni:

»A keresztyén magyarok tetteiben találtatott, hogy van másik nagyobb Magyarország, melyből a 7 vezér népeivel kijött vala, hogy lakóhelyet keressenek magoknak, mivelhogy földjök a lakosok sokaságát eltartani nem birta, kik is miután sok országot bejártak és lerontottak, végre azon földre jövének, melyet most Magyarországnak hívnak, akkor pedig rómaiak legelőjének neveznek vala; melyet a többi földek közül lakóhőkül választanak, meghódítván azon népeket, melyek akkor

¹ Magyarország történetének forrásai. Ford. Szabó. K. Pest, 1860.

ott laknak vala. Holott végre első királyuk Szt István által a keresztyén hitre térítették; az előbbi magyarok, a kiktől ők származtak volt, hitetlenségökben megmaradván, a mint mai napig is pogányok»

Ha e bevezetést figyelemmel elolvassuk, észre fogjuk venni, hogy a honfoglalás története itt néhány szóban van előadva; de ez előadás teljesen összevág Anonymus honfoglalásának *főbb vonásaival*. Sőt egyes részletek, a *kifejezésekben* is meg-egyeznek.

A Julián-féle jelentés által hivatkozott »Gesta hungarorum« (Magyarok tettei) alatt egyenesen Anonymus munkáját látszik érteni; mert ekként nevezi művét a bevezetésben maga Anonymus is (Incipit prologus in »gesta Hungarorum«).

Az értesítés szól a »*hét vezérről*«, ki népeivel kijött vala, hogy lakóhelyet keressenek magoknak, »mivelhogy földjök a lakosok sokaságát eltartani nem bírhatta«; s míg a többi krónikák csak Magyarországon választatnak vezéreket (kapitányokat) a magyarokkal: addig Anonymus (V. fej.) szerint »a 7 magyar már Scythiában egymás közt tanácsot tartva elhatározták«, hogy »földet foglalnak magoknak, melyen lakhassanak«, mert »azon föld igen megtelik vala az ott felesen megszaporodott népséggel, úgy hogy lakósait sem befogadni, sem táplálni nem birta«.

Az is feltűnő, hogy Julián-féle értesítés szerint, a honfoglalás idején Pannoniát (Magyarországot) »a rómaiak legelőjének nevezik vala« s ugyanezt e kifejezést találjuk Anonymusnál (IX. fej. »Pascua Romanorum«).

S mily gúnyosan beszélnek Anonymus külföldi kritikusa Anonymusról, a »pascua Romanorum« kifejezésért!

Pedig ugyanezen kifejezést találjuk nemcsak Juliánnál, hanem Tamás spalatói érsek »Historia Salonitájában« (14. fej. Haec regio dicitur antiquitus fuisse »Pascua Romanorum«).

Sőt egy külföldi író, Otto de Diogilo is,¹ ki a XII. században írt Magyarországról, azt mondja, hogy hajdan, állítólag, Julius Caesar legelője volt.

¹ Otto de Diogilo Tört. tár 1878. évf. 168. l. Terra haec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Julii Caesaris exstitisse.

Kézai és a későbbi krónikák e kifejezést már nem említik. Abból a körülményből, hogy egy 1237-ben írott mű egyenesen Anonymusra hivatkozik, sőt abból egyes kifejezéseket átvész, kétségtelenül az következik, hogy Anonymus IV. Béla jegyzője (ki 1235—1270-ig uralkodott) nem lehetett.

S miután magát Béla király jegyzőjének nevezi, kétségkívül valamely korábbi I., II. vagy III. Béla jegyzőjének kellett lennie. Az a körülmény, hogy királyának neve mellé egyéb jelzőt (I. v. II. v. III. Béla) nem tesz, arra látszik mutatni, hogy I. Béla jegyzője volt.

Azonban ennek vitatásába nem bocsátkozunk. Egyelőre elfogadjuk Pauler, illetve Mátyás Flórián véleményét, hogy III. Béla jegyzője lehetett.

Ugyancsak műve régiségét látszik igazolni az a körülmény, hogy, bár Atilla nevét ismeri, *a húnokról s azok történetéről* egy szóval sem emlékszik meg.

Nem akarom kétségbevonni, hogy létezhetett valami monda a hún-magyar rokonságról már a Volga melléki hazában; valószínű azonban, hogy a ma ismert hún mondakör a németek útján jutott hozzánk.

Úgy látszik, Anonymus korában a hún mondak még *nem voltak elterjedve*, mert ő fel nem használta; míg a későbbi krónikák ismerték és fel is dolgozták; sőt a magyarokat a húnokkal annyira azonosítják, hogy a húnok bejöveteleit a magyarok »első bejöveteleinek« mondják.

Anonymus előtt csak Atilla alakja ismerős, a ki szintén Magog nemzetségből származott, mint Álmos, s a kinek városát a németek »Etzilburg«-nak nevezik.

És ha áll Marczali nagy figyelmet keltett amaz előadása, hogy a Kézai s vele összefüggő krónikák közös alapja a II. Géza idejében 1150. körül Dömösön szerkesztett »Nemzeti krónika«, mely a hún mondakört ismeri: akkor Anonymus korban mind-ezen krónikákat, talán még a nemzeti krónikát is megelőzi.

Anonymus a magyarok eredetéről is csak annyit tud, hogy a magyarok Magogtól Jáfet fiától származnak. Ennek nemzetségből született Ögyek, ki Emesével, nemzé Álmost.

Ezzel szemben Kézai azt írja, hogy Jáfet magyából eredt

Tana, ettől pedig Menróth (Nimrod?), kinek fiai Hunor és Magor, a kiktől származnak a húnok és magyarok.

A képes krónika, a már Kézai krónikája által kezdett genealogiát Hunornál folytatva, ennek valamennyi leszármazóját (számszerint 37-et) közli, Álmosig.

Anonymus *korábbiságára* vall az a körülmény is, hogy ő a 7 vezért és fiaiknak leszármazását ismeri; míg Kézai és a korábbi krónikák, Anonymus művét nem ismerve, már csak a 7 vezér fiait (Kundot kivéve) közlik; belőlök alkotva meg a 7 vezér alakját. Úgy látszik, a 7 vezér nevét már akkor elfeledte a hagyomány, melynek alapján Kézai s a későbbiek a honfoglalást megírták.

Már az etelközi eseményeket tárgyaló fejezetben kimu-tattuk, hogy Anonymus 7 vezére, s a honfoglalásban szerepelt egyéb alakok létezése, a külföldi kútfők által is támogatattik, s így Anonymus adatai erre nézve is hitelesebbek Kézaiénál.

2. Anonymus hitelét emeli az a körülmény is, hogy ő *királyi jegyző volt* s így a királyi udvarnál s más levéltárak-ban őrzött okmányok, adománylevelek és egyéb feljegyzésekhez (évkönyvek, krónikák, királyi jegyzékek) könnyebben jutott. Alapos földrajzi ismeretei arra vallanak, hogy bejárta az ország jó részét s így a megtelepülésről s a honfoglalás egyéb adatairól is alaposabb tudomást szerezhetett mint a későbbi krónikások.

3. Névtelenünk hitelességét emeli az is, hogy nemcsak belföldi, *de külföldi kútfőket* is használt műve megírásánál.

Már Cornides »Vindiciae Anonymi« cz. művében kimu-tatta, hogy nemcsak Regino krónikáját, de valószínűleg Her-rimannus Contractust, Liudprandot, Siegeberrns Gemblacensist ismerte, fölhasználta, mert adatainak egy része — e krónikák adataival megegyez.

De láttuk, hogy előadása, épen lényeges pontjaiban, az arab és byzanci kútfőkkel is megegyez.

Ezért joggal állíthatta, hogy művét »secundum traditio-nes diversorum historiographorum« írta, s hogy joggal hivat-kozik művében az »Annales chronici«-ra.

Melyek voltak a *belföldi kútfők*, a melyeket Névtelenünk

használt, azt megállapítani azért nem bírjuk, mert e kútfők reánk nem maradtak.

Azonban hogy ilyen kútfőket okvetlen használnia kellett, azt a következőkből következtetjük.

Marczali »A magyar történet kútfői az Árpádok korában« cz. művében igen szépen kifejti, hogy a Kézai-féle, a budai s a képes krónikának a legtöbb helyen szöveg szerint való teljes megegyezése, arra enged következtetni, hogy a krónikák egy közös kútfőből lettek szerkesztve, átírva, melyet Marczali »Nemzeti krónikának« nevez, és mely II. Géza idejében készült.

Azonban a nemzeti krónikán kívül kellett még egy, (talán több) krónikának lenni a Kézai-, budai és képes krónikák előtt, s ezt onnan következtetjük, mert e krónikák, jelesen a budai és képes krónika eme (előttünk nem ismert) krónikával polemizál; azt mondván, hogy: nemcsak a »*némely kodexek által megnevezett 7 vezér* alapította meg Magyarországot«, hanem egyéb beköltözött nemes családok is.¹

A krónikák »kodexek«-ről beszélvén, több ilyennek kellett lenni.

A megtámadott kodexek (krónikák) csoportja, — a 7 vezér *históriáján alapszik*, kik Scythiából kijöven, foglalják el az új hazát.

A későbbi krónikák (budai, képes krónika) ellenben »a nemzeti krónika« álláspontján állanak és azt vitatják, hogy: többen is jöttek nagy tekintéllyel bíró családok ivadéka Scythiából nemcsak a 7 vezér, kiknek a honalapításban részök volt.

Ugyan a későbbi krónikák is beszélnek »7 kapitányról«, csakhogy ezeket már az új hazában választják. Holott a 7 vezér története Konstantin által is támogatatik.

Kellett tehát egy régibb krónikának lenni, melyből Anonymus merítette előadását.

¹ Budai krónika (Podhradszky kiad. 44. l.) »Cum igitur *codices quidam* contineant, quod isti Capitanei septem Pannoniam introierint, et Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata: Unde ergo venit generatio Akus, Bor, Abe aliorumque nobilium Hungarorum?« V. ö. képes krónika 19. fejt.

Ugyanebből vehette adatait Alberik krónikája, melyről később lesz szó.

Újabban több hazai és külföldi író szintén arra a következtetésre jutott, hogy már a XI. században kellett egy magyar krónikának létezni, melyből talán Anonymus is adatait vette.

Így Kaindl Rajmund már idézett művében azt mondja, hogy e krónika (melyet nem ismerünk), a legrégebb időktől Kálmán királyig terjedt.

Nyilván ebből vette a hazánk történetére vonatkozó adatokat Alberik világhkrónikája.¹

S valóban, Alberik a magyar történetre vonatkozó oly adatokat tartalmaz, melyek a későbbi magyar krónikákban nincsenek s így feltehető, hogy a »nemzeti krónikában« sem voltak.

Ő (Alberik) említi Álmos vezérségét, melyről Anonymuson kívül csak a zágrábi krónika tud. Megemlíti, hogy a sümegi apátságot Szt László alapította, hogy I. Bélát melléknevén »Pugil« (a későbbi krónikák szerint Benyn-nek) hívták. Ő állítja azt (egyezőleg Szt István nagyobb legendájával), hogy István a magyaroknak 7-ik fejedelme volt (a primo Almo duce septimus); míg későbbi krónikánk 6-ik, illetve Almost nem számítva, 5-ik fejedelemnek ismerik.

De az ő chronológiája is elüt a hazai krónikák e nembeni adataitól.

S Alberik krónikája Kálmán királyig sokkal helyesebb adatokat tartalmaz, mint azután, mert valószínűleg ama régi krónika itt megszakadván, Alberik többi adatait más, kevésbé helyes kútfőkből vette.

Némelyek tán ama belső összefüggésnél fogva, mely a legfontosabb adatokban való megegyezésben nyilvánul, arra a gondolatra jöhetnek, hogy az Alberik kútforrása — Anonymus lehetett. Ez tévedés.

¹ Dr. Kaindl Rajmund: »Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte« 521. »Es gab eine ältere Aufzeichnung ungarischer Geschichte, die wohl von der ältesten Zeit (Almus) bis auf Coloman reicht. Dieselbe lag Alberik vor.

Az a krónika, melylyel a budai és a képes krónika polemizál (mint fentebb láttuk), nem lehet Anonymusé; mert Névtelenünk nem állítja azt, a mi a fenti krónikák polemiájának alapját képezi, hogy »Hungaria ex ipsis (septem Capitaneis) edita sit et plantata«.

Mert Anonymus a 7 vezéren kívül szól »más nemes vitékrekről«, kik a honfoglalásban résztvettek, szól a 7 kún vezérről, »a szövetséges népek számtalan sokaságáról«, melylyel a magyarok beköltöztek (VII. fej.).

Végre Anonymus »más scythiai földről kijöttekről« is beszél, »kik Álmos vezér után nagy sok néppel jöttek ki«.

Ezek világos czáfolatai annak, hogy az a krónika, melylyel későbbi krónikáink polemizálnak, Anonymus krónikája lehetett volna.

Ezek után tehát kétségtelen, hogy még *a nemzeti krónikánál is régebb* krónikának kellett léteznie, melyből (esetleg) Anonymus is adatai egy részét átvehette.

Erre hivatkozik Névtelenünk, melyet »Relatio hungarorum in scriptis ab olim redacta«-nak nevez.

Erre vonatkozik a képes krónika is (47. fej.). a hol az »antiqui libri de gestis Hungarorum«-ról megemlékezik,

4. Hasonlítsuk össze *főbb vonásaiban a honfoglalást* Anonymusnál és a Kézai-féle krónikában, s állapítsuk meg, hogy melyik a hitelesebb előadás.

Kézai sváb Ottó német, Lajos francia, Antonius Durus görög fejedelmek uralkodása alatt 872-ben vezeti be a magyarokat mai hazájukba.

A későbbi krónikák, még helytelenebbül határozzák meg az időt.

Anonymus a Scythiából való kiköltözési évet 884-re teszi, a bejövetel évét nem közli; de fenti adata meglehetősen közel esik a valósághoz, a külföldi kútfők adataihoz.

Kézai ugyan még északról hozza be a magyarokat hazájukba; de már a későbbi krónikák Erdélyen keresztül. Anonymus megegyezőleg Nestorral, északról vezeti be a honfoglaló ősöket.

A magyarok Kézai és a későbbi krónikák szerint

Scythiából indulnak ki a költözés hosszú útjára; Anonymus a régi hazát legalább akként jelöli meg pontosabban, hogy kiindulásuk után nemsokára az Etel (Volga) folyón átvezeti. Ebből tehát legalább azt tudjuk, hogy a magyarok előbbi hazája eme folyón túl volt, a mint ez Konstantin és az arabs írók adataival is megegyezik.

Álmos vezérségéről mitsem tudnak a későbbi krónikák, (csak azt tudják, hogy Árpád atya volt); míg Anonymus és Alberik krónikája szerint Álmos (valószínűleg az etelközi szerződés előtt) vezéri tisztet viselt. Konstantin második vajdájának (vezérnek) ismeri.

Kézai és a későbbi krónikák semmit sem tudnak arról, hogy a magyarok 7 nemzetségre (törzsre) lettek volna osztva; ellenkezőleg 108 nemzetségről beszélnek; míg Anonymus mindenütt 7 vezérről szól, kik Konstantin szerint, egy-egy nemzetség (törzs) élén állanak.

Kézai és a későbbi krónikák a 7 vezért (vagy a mint ők mondják, kapitányt) csak Szvatopluk megölése után Pannoniában választották; Anonymus még Scythiában is (az ősi törzsszerkezetre mutató) 7 vezért ismer. A külföldi kútfők pedig már Lebédiában is ismerik a 7 vezér alatt álló nemzetségeket.

Kézai az egész honfoglalásból csak a bánhídi csatát említi, a hol Szvatoplukot megverték. És szerinte, utóbb a honfoglalók egy Dunán túli ismeretlen várat bevéve, fejezik be a honalapítás művét.

A későbbi krónikák a már korábban ismertetett Szvatopluk-mondát beszélik el a fehér lóról.

Míg tehát ezen krónikák tisztán mondai alapon nyugosznak, addig Anonymus tud a morvák elleni, utóbb Bulgária elleni hadjáratról; a Dráva-Száva köze, végre Pannonia elfoglalásáról, melyek előadásában, még a honfoglalás *egymásutánjára* nézve is, a külföldi kútfők által (a mint látni fogjuk) támogatatik; sőt elbeszéli Magyarország keleti részének elfoglalását is, a miről a külföldiek mitsem jegyeztek föl.

Mennyiben birhat hitellel az Anonymus által közölt u. n. vérszerződés, azt az etelközi alkotmányról írt fejezetben, külföldi és belföldi kútfőkkel összevetve — kifejtettük.

A mint láttuk, későbbi krónikáink a honfoglalásra vonatkozó előadása, tisztán mondára van alapítva.

Anonymus is ismerte a hagyományt s ama hősi mondákat, melyek a 7 vezérről s egyéb vitézekről közszájon forogtak. Azonban, ha valószínűtlennek tartotta, mint a Botond-mondát (XIII. fej.), melyet, mint mondja, »egy történetíró könyvében nem találtam«, föl nem vette munkájába.

Míg Kézai e mondát fölvette.

5. A mi *méltán imponálhat minden kútfőbírálónak*, ez Anonymus *geografiája*.

Már korábban említettük, hogy Anonymus a honfoglalásnak teljes képét adja; míg többi krónikáink alig 1—2 epizódot jegyeznek fel, a monda alapján.

És a Névtelen képe a honfoglalásról valóban teljes. Lépésről lépésre követhetjük előadását a térképen (melyet adatai után megszerkesztettünk); sehol sem találunk előadásában feltűnő hézagot.

Anonymus geografiai adatai s azok helyessége, őt *elsőrendű kútfővé* teszik, s e részben Névtelenünk kiállja a versenyt azon kor bármely historikusával.

A byzanczi kútfőket vele e nemben alig lehet összehasonlítani, még Konstantint sem véve ki; a ki pedig magas műveltségű férfi, uralkodó volt Byzanczban, a keleti világ kulturájának metropolisában.

Tegyük egy kísérletet, állapítsuk meg Lebédia vagy Etelköz, avagy »fekete Bulgária« fekvését az ő műve alapján, s meg fogunk győződni róla, hogy ez a lehetetlenséggel határos. Vagy vessük össze Turkia (Magyarország) határaitra vonatkozó adatait (De admin. imp. 13. és 39. fejezeteiben) s mennyi ellentmondást fogunk abban találni!

Pedig a byzanczi kultúra, Konstantin idejében (a X. század derekán) sokkal magasabb fokon állott, mint a magyar kultúra a XI., XII., sőt XIII. században.

A frank évkönyvek és krónikák híven jegyzik (bár sokszor tévesen) az események elé az évszámokat; de igen fogytékos geografiával rendelkeznek.

E mellett azonban el kell ösmernünk, hogy viszont Anony-

mus chronológiája fogyatékos és hibás. Csakhogy a krónikásoknak ezt a hibáját sokkal inkább bocsátjuk meg, mint azt, hogy minden áron évszámot tesznek ott is, a hol az világosan téves, vagy pedig egy évszám alatt 10—20 év eseményét elmondják, a mi által a kútfőbírálót félrevezetik.

Anonymus jól ismerhette Magyarországot, ez magyarázza meg geografiájának helyességét; a mi azonban még csodálatosabb, hogy *külföldi geografiai adatai is általában helyesek*. Arról pedig mitsem tudunk, hogy Névtelenünk külföldön, különösen a Balkán félszigeten utazgatott volna.

6. Anonymusnak vannak *tévedései*, melyek többnyire az általa használt kútfőkből jutottak művébe. Ezek megigazítandók.

De ha ugyanazt a mértéket alkalmazzuk a külföldi kútfőkre, még a legtekintélyesebbeknél is fognak találni ilyen tévedéseket.

Így pl. Konstatin, (kinek elődje Leó, a magyarokkal szövetségben hadakozott a bulgárokkal), s a ki maga is saját udvarában magyar főurakkal hosszabb időn át érintkezett (Gyula, Bulcsú), a magyarokat »turkok«-nak nevezi; holott a magyar főuraktól a nemzet nevét bizonyosan megtudhatta!

Ezzel szemben a távolabb lakó arab írók egy félszázaddal előbb ismerték (»mazsgar« néven) a magyarokat.

Maga Konstantin is egy helyen önkénytelenül említi fel nevöket, nem tudva, hogy ezek ugyanazonosak a »turkokkal«.

Ezért a történetírók egy része, a művében ez egyszer előforduló »magyarokat« (μάζαροι) — hajlandó volt »khazaroknak« (χάζαροι) olvasni.

Konstantin a bolgár háborúban említi, hogy a magyarokat Liunti, Árpád fia vezette. Utóbb közli Árpád genealogiáját (megemlíti már életben nem levő fiait is); de Liuntiról hallgat.

Ezért mondja róla Dümmler (Geschichte des Ostfränkischen Reiches. II. 438. 1., 4. jegyz.): »Die Berichte Konstantins über die Vorgeschichte der Ungarn sind so verworren und zum Theil widersprechend, dass ihre vollständige Verwerthung mir unmöglich scheint.«

A frank kútfőkkel szemben (épen a magyarokra vonatkozó adataikat illetőleg) pedig épen nem szabad szigorú kritikát gyakorolnunk.

Eltekintve attól ugyanis, hogy a »hungari«, »ungri« néven kívül, gyakran »hunni«, »avari«, »agareni«, sőt »parthica gens« néven is neveztetnek; de a róluk szóló értesítések néha a legnaivabb gyermekmeséknél is nagyobb képtelenségeket foglalnak magukban.

Így például Reginoban azt olvassuk, hogy »vért isznak« s a leölt ellenség szívét »csodaszer gyanánt darabokra vagdalva lenyelik«.

Ilyen együgyű meséket még sem írt Anonymus, sem a magyarokról, sem másokról, meg kútfői után sem; bár néha egyet-mást közöl is belőlök, óvatosan elébe téve, hogy »mondják« vagy »írják«.

Egyik kútfője volt Regino is; csak hogy azt sem használta vakon s nem plagizált belőle, mint a hogy Regino tette, hogy a magyarok életmódjának leírásánál Justinusból, a scythák és parthusok leírásából egész sorokat, közel egy oldalt egyszerűen lemásol.

Anonymus soha sem esik oly következetlenségbe, mint pl. Liudprand, a longobard krónikás, a ki krónikájának I. könyvében a magyarokról, mint oly népről ír, a melyet eddig senki sem ismert s róla ki sem hallott; s a II. könyvben egy »*a magyarok eredetéről*« írt könyvre hivatkozik, a honnan ő adatait vette.

De azért e krónikák, a német történetírás Pantheonjában, a Pertz-féle »Monumenta«-ban, kellő kegyelettel összegyűjtettek s mint jeles kútfők használtatnak.

Míg mi, a külföldi történészek által kellőleg nem tanulmányozott Anonymus hitelét, magunk segítőink lerontani.

7. Anonymus *etymologiái* tévesek.

Ez alól kevés középkori történész tudta magát emancipálni.

Ő a »hungarus«. »ungarus« nevezetet Hungh vagy Ung várától származtatta le, a mi elvégre igen ártatlan tévedés a külföldi írók tévedései mellett.

De ugyanez benne van Kézaiban is,¹ tehát bajosan az ő találmánya, hanem valamelyik előbbi krónikasé. *

Anonymus a magyarok nevét »moger«-nek írja; a külföldi elnevezés (hungar) eredetét nem ismervén, azt hitte, hogy Unghvárától nyerték idegen nevöket, vagy a mi valószínűbb, már így találta valahol ennek megfejtését.

Mit szóljunk azonban ezzel szemben a saint-germaini barát közlésére, ki a német »Hunger« (éhség) szótól származtatja a magyarok nevét (»a fame quam patiebantur . . . Hungri vocati sunt«)!

Miután pedig, a mint nem egy jelenségre mutattam, a külföldi történészek komolyan kezdenek foglalkozni Anonymussal; még megérjük, hogy ennek hitelét (legrégibb kútfőként) nem mi, hanem a külföldiek fogják helyreállítani — a mi szegényünkre.

8. Anonymus hitelét emeli az is, hogy a 7 vezér, valamint a honfoglalásban szereplő alakok neveit közli, sőt ezekre nézve némi genealogiai adatokat is közöl, a mi által ellenőrizhetőbb s így hitelesebbnek látszik, mint a későbbi krónikák.

És e nevek nemcsak történeti, hanem abból a szempontból is felette érdekesek reánk nézve, mert, mint Vámbéry kimutatta (A magyarok eredete 151—157. ll.) a magyarok ethnikai meghatározására nézve becses adatokat képeznek.

E neveknek eredeti voltát igazolja történelmünk azon korszaka, a melyből írott történelmi emlékeink maradtak: történelmi okmánytárunk.

9. A honfoglalásnak a *külföldi kútfőkben előforduló egyes adatait*, külön fejezetben fogjuk összehasonlítani Névtelenünk előadásával, nehogy felesleges ismétlés hibájába essünk.

Ugyanott fogjuk megvizsgálni, hogy Anonymus előadásában őseink hadviselése mennyiben egyezik Leó »Taktika«-jában s Liudprandban a magyarok hadviselésére vonatkozó részletekkel.

Térjünk most már át a honfoglalás előadására, Anonymus adatai alapján.

¹ Kézai II. k. 2. §. A Hung folyónál szállanak meg, mely folyótól nevezték őket a nyugati népek »hungaroknak«.

4. §. A honfoglalás Anonymus előadása szerint.

I. A felső Tisza-, Sajó- és Szamos-vidék elfoglalása.

Őseink az északkeleti Kárpátokon (a mai vereckzi szoroson) áthatolva, a Latorcza mentén Ung vidékre jutottak, a hol Munkács mellett megpihentek.

Onnan Ungvárnak tartottak s azt ellenállás nélkül elfoglalták. Ungvár parancsnoka, Laborcz, ugyanis, e várat elhagyva, Zemplén várába akart menekülni; azonban a magyarok őt üldözőbe vették s a róla elnevezett Laborcza folyó mellett utolérték, elfogták és megölték.

A honfoglalókat eddigi útjukban (Anonymus szerint) Álmos vezette. Ez azonban nézetünk szerint téves adat, mert a byzanci írók szerint a magyarok még Etelközben választották Álmos fiát, Árpádot fejedelmökül.

Későbbi krónikáink szerint Álmos Erdélyben (helyesebben talán Erdély határán Etelközben) megöletett s így nem juthatott a honfoglalókkal az új hazába.

Ezek után, az sem lehet helyes adat Anonymusban, hogy Ungvárnál Álmos a fejedelmi méltóságot Árpádra ruháztatta.

A »hungvári vezér« elnevezés egy etymologiai kísérlet Anonymusnál, melyhez hasonló a középkorban számosat találunk.

De hogy a magyarok »hung(v)ari« nevét nem Anonymusnak jutott eszébe Hung várától származtatni, hanem azt ő is átvette valamely korábbi adatképen, legjobban bizonyítja Kézai krónikájának ama megjegyzése, hogy a Hung (Ung) »folyótól nevezték őket a nyugati nemzetek »hungarok«-nak.

Pedig a mint Kézai nem ismerte Anonymus művét, úgy utóbbi sem ismerte Kézai krónikáját s így ebből nem vehette.

Árpád ezután a Tisza-Bodrogh közét, valamint az ettől keletre eső vidéket Ugocsáig és Borsova váráig, miután ez utóbbi várat is bevette, — elfoglalta, Borsova várát lerontotta s őrségét elfogva, Ungvárra elvitette.

Ezeknek hírére Szalán vezér, kinek uralmához az elfoglalt terület tartozott, követség által fölszólíttatta Árpádot

arra, hogy a Bodroghon túlra terjeszkedni ne merészkedjék, mert különben őt, népével együtt, megsemmisíti.

Árpád azonban a nála megjelent követek által, Szalántól a Sajóig terjedő föld átengedését kérte s a követeket megajándékozva — elbocsátá.

Viszont Árpád is különféle ajándékokat vivő követséget küldött Szalánhoz, hogy ez a Sajóig terjedő föld átengedését nála kieszközölje.

E követségben Ond (a 7 vezér egyike), Ketel és Tarczal vettek részt, utóbbi azzal a feladattal, hogy Szalán földjét kikémlelje.

A követség a Bodrog mentén Tarczal hegyéig haladt. E hegyről Tarczal vitéz, hikiémlelve a vidéket visszatért; Ond és Ketel pedig, harmadnapra Szalán vezérhez Alpár várába eljutott.

Szalán a követektől az ajándékokat átvéve, a Sajóig terjedő földet Árpádnak átengedte s neki különféle ajándékokat küldött viszonzásul.

Erre Árpád Szerencsig haladva népével, egyrészt a Sajóig, másrészt a Sóváríg terjedő földet birtokába veszi.

A birtokba vett földet Árpád észak- és nyugatról biztosítani akarván, a szomszéd népek esetleges berontásai ellen, Borsot (Böngér fiát) a Táttra átjáróinak eltorlaszolására, egy csapattal kiküldte; a nyugatról várható támadás ellen pedig Bors a Boldva partján várat épített, mely Borsod nevet kapta.

Ezek után Árpád Öcsöböt és Veleket különféle ajándékokkal Mén-Maróthoz Bihar várába követekül elküldte, azon kérelemmel, miszerint nevezett fejedelem a Szamostól a nyíri határszélig s a Meszesig terjedő földet Árpád népének átengedje.

E kérelmet Mén-Marót kevélyen megtagadta. A miért Árpád egy sereget küldött ellene *Tas* (Lél atyja), *Szabolcs* (Előd fia)¹ — és Tuhutum vezérlete alatt.

¹ *Szabó Károly* e helyen helytelenül fordította Anonymus szövegét, mert Szabolcs nem *atyja*, hanem *fia* volt Elődnek, a mint Anonymus egyéb helyeiből is kitűnik (VI. fej.). E hiba Anonymusnak Fejérpataky-féle kiadásába, (a magyar fordításba) is átmént.

Nevezettek a Tiszán, a ládi révén átkelvén, a Szamos felé tartanak. Útjukban a vidék népe mindenütt önkényt meghódol.

A Szamos mellett Szabolcs egy földvárat épített, melynek védelmére egy kisebb csapattal Ekölcs vitézt hátrahagyva, itt a vezérek seregeket két részre osztották.

Az egyik sereg a Szamos mentén, a másik a nyíri részen haladt előre. Az előbbi sereg Tas és Szabolcs vezérlete alatt nyomult a kitüzött cél felé, kik a Szamos mellett egy földvárat hányattak, melyet Tas-varának (utóbb Sárvárnak) hívtak, s melynek védelmére őrséget hagytak hátra.

Majd Szatmár várát bevéve, Marót őrseregét elfogták és tömlőczre vetették; a várat pedig saját hadaikból látták el őrséggel. A vezérek, ezek után, seregökkel a Meszes felé indultak.

A másik sereg Tuhutum és fia Horka vezérlete alatt meghódította a Nyírséget és ellentállás nélkül Zilahig jutott. Onnan pedig a Meszesnek fordulva, útközben Tas hadával egyesült.

Ekként a nevezett vezérek a honfoglalók uralmát a Meszesig kiterjesztve, a hegység átjáróit eltorlaszolták.

A hadjárat eredménye s lefolyásáról a vezérek Árpádot követség által értesítették, mire nagy öröm lőn a fejedelem táborában, a hol a diadalok hírére, pogány áldomásokat (áldozatokat) rendeztek és lakomákat ültek.

Árpád pedig ezek után, hadainak s népének főerejével, a Hernádig nyomult előre.

II. Erdély elfoglalása. Terjeszkedés a Zagyváig.

Tuhutum, a Meszes vidékének lakosságától Erdély viszonyairól értesülvén, Mándot küldte e föld kikémlelésére.

Az agg Mánd, Erdélyt bejárva, midőn a vezérhez visszajött, igen feldicsérte a kikémlelt föld természeti viszonyait; elmondta, hogy ama föld vezérével, Gelouval, Tuhutum könnyen fog elbánhatni, mert Gelou serege nincs jól felfegyverezve, jó vitézei sincsenek.

Ezért Tuhutum Árpádhoz követségét küldött, hogy az engedélyt megnyerje Erdély elfoglalására.

Árpád engedélyének vétele után, Tuhutum átkel a Meszesen s ettől egy napi járó földre Gelout és hadait az Almás vize mellett, szemben találja.

Tuhutum két részre osztja seregét, az egyiket az Almás vizén észrevétlenül átküldi, hogy támadja meg Gelou hadát; ő pedig az oldaltámadás után, szembe fogja az ellenséget.

Erős viadal után Tuhutum, Gelou »wlach«-jait és szláv-jait leverve, győzelmet arat felettük. Gelou maga is futásban keres menekvést; de midőn a Szamos mellett fekvő várába menekülni akart volna, Tuhutum harczosai a Kapos folyó mellett utolérték és megölték.

Erdély népe meghódol, leteszi a hűség esküjét s a meghódolás helyét, azóta »Esküllő«-nek hívják. Tuhutum pedig Erdélyt birtokába veszi.

E közben Tas és Szabolcs, a Szamos és Körös között elterülő földet foglalják el, melyet ellentállás nélkül birtokba vesznek.

Ezután a Hómosóér mentén Szerep és Szeghalomnál elhaladva, a Körösön át akartak kelni. Ebben azonban Mén-Marót seregei őket megakadályozták.

Ezért Póhalom felé véve útvjakat a Túr vize mentén a Tiszához, a dorogmai révhez értek s ott átkelve, Árpád táborába visszatértek, ki őket ünnepélyesen fogadta s megajándékozta.

Árpád vezér ezek után tanácsot tartva, Etét és Vojtát követekül elküldte Szalánhoz, a végből, hogy a honfoglalók részére, a Zagyvaig terjedő terület átengedését kieszközöljék.

Szalán vezér, meghallván Árpád seregének sikereit, a kívánt területet neki átengedte.

Ennek folytán Árpád táborával a Héjő vizéig és Emődig, majd a Nyarád és Eger vizéig, végre pedig a Zagyvaig nyomult előre.

Innen azután a Zagyvától a Szepes erdőig terjedő földet birtokába vette.

III. A morvák elleni hadjárat.

Magyarország északkeleti része, a Kárpátok, a Zagyva és Körös folyók közötti terület, valamint Erdély is, a mint láttuk, nagyobb küzdelmek nélkül került őseink birtokába.

Árpád most a tőle nyugatra fekvő Morvaország ellen fordult, mely a nemrég elhunyt Szvatopluk alatt hatalmas országgá fejlődött; de ennek halála után fiainak viszálykodása és polgárháborúja után, erejében igen meggyengült.

Előbb azonban Gömör és Nógrád vidékét, várait kellett elfoglalni s csak ha a szerencse e részben kedvez, fordulhatunk a morva uralomhoz tartozó Nyitra ellen.

E végből Árpád nagyobb sereget küldött e hadjáratra, melynek vezérei Huba (a hét vezérek egyike), úgy Szoárd és Kadocsa voltak.

E sereg, Pásztórol megindulva, a Sajón átkelt s a Balogháton át a Galga vizéhez, majd az Ipolyhoz jutott. Szalán alattvalói e vidéken mindenütt önkényt hódoltak meg a magyar seregnek.

A Garam vizén átkelve, hadaink már morva területre értek.

Úgy látszik azonban, hogy Huba és vezértársai nem bíztak eléggé seregük erejében, s ezért, mielőtt a morvák hadával megmérkőztek volna, Várad földvárának bevétele után, bevárták Bors segédcapatait, melyeket Árpád utánuk küldött.

Bors a sereg egy részével, egy északról jöhető támadás ellen való biztonság okából — torlaszokat készíttetett a zólyomi erdőben, azonfelül a meghódolt nép segélyével Bors és Borsod-Zólyom várát építtette fel.

Huba, Szoárd és Kadocsa pedig ez alatt Váradról kiindulva, a Törzsök erdőn túl, a Zsitva mellett ütöttek táborn s innen Nyitra irányában kémeket küldtek ki.

A kémek, egy kémszemléjük alkalmával, Zobor nyitrai vezér csapataira bukkantak s azokat nyilaikkal elűzték.

Erre Huba, Szoárd és Kadocsa derék hada a Nyitra vizéig ért.

A Nyitra túlsó partján azonban már szemben találta

Zobor nyitrai vezért seregével, ki heves küzdelemben megakadályozta a magyarok átkelését, mely annál nehezebb volt, mivel a Nyitra vize éppen ki volt áradva.

Negyed napon a magyar sereg erős nyílharcz után átkel a folyón, s a morvák megfélemedve a futásban keresnek menedéket és Nyitra várába menekülnek.

Egy részük, még üldöztetésök közben részint elesett, részint az őket üldöző magyar hadak fogságába került.

A morva sereg menekülését fedező Zobor, Kadocsa tándzsája által taláztatva, megsebesül és elfogatik.

Másnap Nyitra várát, ostrom után, a magyar hadak beveszik s az őrség egy részét leölik.

Az elfogott Zobor vezért pedig egy közeli hegyen főlakasztják, mely hegyet azóta Zobor hegyének hívják.

A vidék lakosai erre a Vág folyóig önkényt meghódolnak. Csak Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz és Bán várak fejtenek ki ellentállást, mely várakat hadaink szintén beveszik s őrséggel ellátják.

Ezek után e vidékét a Morva vizéig birtokba véve, a vezérek torlaszokat emeltetnek a Kárpátok átjáróiban, a nyugatról jöhető támadások ellen.

Onnan pedig visszatérnek Árpád táborába.

IV. A Szalán elleni hadjárat. A Dráva-Száva és a Duna-Tisza-Maros közének meghódítása.

Szalán bolgár vezér, a magyarok folytonos terjeszkedését látva, követeket küldött a görög császárhoz, valamint a bolgárok (déli-dunai, moesia-i bolgárok) fejedelméhez, hogy ezek neki a magyarok ellen segítséget adjanak.

A segédcsapatok Titelre, Szalán székhelyére, megérkezvén, utóbbi követeket küldött Árpádhoz azon üzenettel, hogy az általa birtokolt földet elhagyva, térjen vissza hadaival hazájába.

Árpád viszont, hivatkozva arra, hogy Szalán önkényt engedte át neki a birtokolt földet, s hogy ahhoz, őse, Atilla után örökjoga van, — azt üzente Szalánnak, hogy hagyja

el országát és menjen vissza a bolgárok földjére, a honnan ősei kijöttek, különben kénytelen lesz őt haddal megtámadni.

A követek eltávozta után, Árpád seregével átkelt a Zagyván és Tetétlennél tábornok ült. Majd útját folytatva, Alpár mezejéig haladt s itt várta be a Titeltől ellene siető Szalán hadait.

A két sereg egymással szemben, teljesen felkészülve, álmatlanul töltötte az éjelt.

Hajnal hasadtán, Árpád föllelkesítve harcosait, megtámadja a bolgárokat. Az előcsapat vezérei Lél és Bulcsú, a velök szembe álló görögökre ütnek s a harczba belevegyül mindkét fél derék hada is.

A viadal véres volt, öldöklő s elkeseredett; de soká nem tartott.

A mint Szalán vezér seregét hanyatlani látta, futással Bolgár-Fehérvárba (Belgrádba) elmenekült.

Seregének egy része a csatamezőn vagy üldözés közben veszett el, a másik része a Tisza felé szorítottván, azon át akart menekülni; de abban lelte halálát.

A Tiszának e helyét azután »görögrévnék« hívták.

Az alpári csata után a magyarok a Körvélytó és Gyümölcsény erdő mellett 34 napig tanácskoztak, hogy »az ország szokásos törvényeit és igazait megállapítsák, miképen szolgálnak a vezérnek és előkelőinek« (a fejedelemnek és 7 vezérnek), »miképen törvénykezzenek az elkövetett vétkek fölött«.

S azon helyet (melynek emlékét a mai Pusztaszer megörökíti) »Szernek« nevezték.

Marczali, Anonymus ezen értesítését a pusztaszeri alkotmányozó gyűlésről, — egyszerűen koholmánynak jelenti ki.

A mily merész Marczali állítása, ép annyira igazolatlan. Pedig krónikáink egyes adatait, ha hitelessegekben kételkedünk: alapos okokkal, ellenadatokkal megczáfolni volna kötelességünk.

Még érteném Marczali állítását, ha Anonymus a pusztaszeri gyűlésen hozott törvényeknek *szövegét* közölné, s ebben valószínűtlen dolgok foglaltatnának.

De arra a rövid közleményre, melyet Anonymusban

találunk, azt állítani, hogy az — koholmány, teljesen indokolatlan eljárás.

Konstantin már Etelközben egy szerződés létrejöttéről szól, a nemzetségek, vezérek és fejedelem között. Ismerjük őseink etelközi alkotmányát.

S ilyen alkotmánnyal bíró nép, ügyeit gyűlésen nem rendezhette? Olyan valószínűtlen ily gyűlés tartása? holott erre krónikáinkban, sőt külföldi kútfőkben számos nyomot találunk.

Hát a Gylas és Karchas, egészen böles belátásuk szerint ítélték, s az új haza elfoglalása, számos idegen nép meghódolása után, nem volt ok reá, hogy azoknak jogviszonyát a fejedelem és vezérekhez, az azok felett való biráskodást szabályozzák?

Valóban nem tudjuk elgondolni, mi lehet Anonymus előadásában olyan valószínűtlen, a mi bárkinek is jogot adjon arra, hogy azt koholmánynak kijelentse?

A Gyümölcsény erdőtől Árpád Titelnek tartott, miközben a nép neki mindenütt meghódolt. A zalánkameni révnél pedig átkelve, a Duna mellékén fölfelé haladt, birtokba véve a Duna-Tisza közét.

A Duna mellett fekvő bodrogi részekben táborozva, innen egy sereget küldött Árpád s Bolgár-Fehérvár ellen, a hová Szalán menekült.

A magyar sereg, mely Lél, Bulcsú és Botond vezérlete alatt állott, Bolgár-Fehérvár felé a Duna balpartján tartva, a vár alatt átkel a folyón. Másnap a szorongatott B.-Fehérvár segélyére siető bolgár fejedelem (vezér), bolgár és görög hadakkal megjelenik s a magyarokkal megütközik, de legyőzik és a várba menekül.

A csatában számos görög és bolgár fogoly esett a magyarok kezébe, kiket a vezérek Árpádhoz küldöttek.

A bolgár vezér pedig békét köt a magyarokkal s Árpád adófizetője lesz.

A magyar hadak ezek után a Balkán hegység Vaszil kapujáig Bulgáriát bekalandozzák, átcsapnak a szerbek földjére, Horvátországba s fegyvereiket az adriai tengerig viszik, a hol Spalató városát beveszik.

Visszatértökben a Peturgozd hegységén a Kulpán, Száván átkelve, Zágrábot, majd Pozsegát és Vukovárt beveszik.

Ekként a Dráva és Száva közti területet a magyar hadak egészen meghódítva, tértek vissza Árpádhoz.

A még mindig a bodrogi részeken tartózkodó Árpád, seregeinek csatlakozását bevárva, a Csepel szigetére vonul s ott úgy maga, mint vezérei részére lakásokat épített.

Itt határozzák el a Duna-Tisza-Maros közének meghódítását, mely Glád uralma alatt állott.

E hadjáratra Szoárd, Kadocsa és Vajta vezetnek egy sereget, mely Kanizsánál átkel a Tiszán, majd a Csesztőreg (ma Aranka) folyón s a Begáig hatol. A vidék lakói önkénytelenül hódolnak a vezéreknek útjukban.

A Temes folyó melletti fővényes révnél (ma Tomasevacz) találják a vezérek Gládot seregével.

Kadocsa az ellenséget megkerülve, oldalt támadja Gládot, Szoárd pedig derék hadával szemben üt Glád hadára.

A heves csatában két kún vezér és 3 bolgár »kenéz« elesett, Glád megvert seregével futásnak eredt; de a futó hadakat az üldöző magyarok lekaszabolták.

Gládnak sikerült Keve várába menekülni, melyet a magyar vezérek körülzároltak és ostromolni kezdtek, mire Glád a várat a magyaroknak feladta s a vezéreknek különféle ajánlékokat adott.

Majd Orsova várának bevétele után, a vezérek Vajtát a sereg harmad részével, Árpádhoz visszaküldték. Szoárd és Kadocsa pedig követek által engedelmet kértek arra, hogy Makedóniába mehessenek kalandozni.

Az engedély megadása után Szoárd és Kadocsa átkelnek a Dunán és Borons várát beveszik, azután Szereducz (ma Szofia) alá vonulnak. A bolgárok meghódolnak s adófizetésre kötelezik magokat. Innen a vezérek Filippopolisig s Durazzóig az egész vidéket, mindenütt zsákmányolva, — bebarangolják. Szoárd pedig e vidéken megnősül s népével megtelepszik.

V. Pannonia és a Körös-Maros-köz meghódítása.

Árpád a Csepel szigetéről hadseregével megindulva a Duna mentén haladt északnak s a Rákos patak mellett tábort ütött.

Majd a megyeri réven átkelve, Felhévíznél (ma Ó-Buda) megpihenve, bevonult Atilla király városába (Etzilburgba).

Százhalomig együtt haladt az egész magyar sereg. Innen Etét és Vojtát egy sereggel Baranya felé küldte Árpád, e vidék meghódítására.

A másik sereggel Öcsöböt és Ösét küldte Veszprém felé.

E sereg Pákozdi hegyénél s a Pejte mezőn tábort ütve és megpihenve, harmadnapon Veszprémig jutott.

Itt hosszas harcz fejlődött ki a magyar sereg és a Veszprémet védő frank-német hadak között (melyeket Anonymus »rómaiak«-nak nevez).

A küzdelem a magyar hadak győzelmével végződik, úgy hogy az ellenség Veszprém várát elhagyva s a magyarok által üldöztetve, a német határszélig menekül.

A vezérek Vasvárt bevéve, visszafelé fordulva, az egész vidék népét Tihanyig meghódítják.

Az e hadjárat alatt ejtett foglyokat, a vezérek Árpádhoz küldik a torbágyi erdőbe.

Úgy látszik azonban, hogy ezzel Pannonia nem volt egészen megtörve és meghódítva.

A torbágyi erdőből Budára visszatért Árpád, seregével Sós-kút és Bodajkon át a Szt Márton hegyéhez nyomul előre, elfoglalva a Rába és Rábcza vidékét. Sőt a muramelléki karan-tánok országába is becsapott serege s azt földülta.

Öcséb és Öse időközben szintén a Vértesen át Budára, s onnan a Csepel szigetére visszatért, a hol a fejedelem és vezérek családjai tartózkodtak.

Ezzel Pannonia elfoglalása is befejeztetvén, az új haza területén még csak egy idegen fejedelem uralma állott fenn a Körös-Marosközén uralkodó Maróté.

E terület meghódítására Öcsöb és Velek lőnek egy sereggel kiküldve.

Ezek Csepel szigetéről a Duna-Tisza közén áthaladva, a Tiszának böldi révéhez jutottak, melyen átkelve a Kórogy vize mellett tábort ütöttek. Innen megindulva a szarvasi halomnál a Körös vizén átkeltek s a Tekerő-ér mellett táboroztak.

Mén-Marót értesülve a magyar hadak közeledtéről s meghallván, hogy már Pannoniát is elfoglalták, székhelyéről, Bihar várából, megfutott és családjával az Igfon erdőbe rejtézet.

A magyar sereg ez alatt a Jószás folyóig ért s ott tábort ütött; majd Bihar vára felé folytatta útját.

Bihar vára rövid ostrom után megadta magát s az őrség meghódolt.

E hír hallatára, Mén-Marót követeket küldött Öcsőb és Velekhez s őket megajándékozta. Majd Árpádhoz küldött követsége által neki országot, fiának, Zsoltnak, pedig leányát nőül felajánlá.

Árpád az ajánlatot elfogadva, Mén-Marót népétől túszoikat véve, a meghódolt fejedelemnek Bihar várát visszaadja.

Mén-Marót leányát azután Árpád táborába viszik s ott Zsolttal eljegyzik, s nagy ünnepélyeket tartanak.

Ezzel a honfoglalás nagy műve be van fejezve, az új haza egész területét a honfoglalók birtokba veszik. —

A honfoglalás elbeszélésében itt szorosan Anonymust követtük, elhagyva előadásából oly részleteket, melyekkel tán inkább csak mondai alapja van, és magukban véve is, lényegeseknek, jelentősékeknek nem látszanak.

5. §. A honfoglalás története külföldi kútfők nyomán.

Ha a külföldi egykorú és közelkorú krónikások, a magyar honfoglalás történetével foglalkoznának: akkor igen könnyű volna, nemcsak magának a honfoglalásnak történetét, lefolyását történelmi alapon megírni; de egyúttal pontról-pontra összehasonlíthatnók a külföldi írók adatait Anonymus előadásával s így ezen krónikánk hitelességének kérdését is kétségtelen adatokkal eldönthetnék.

Azonban akár a byzanci írókat, akár a frank króni-

kákat vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a magyarok honfoglalása, sehol még vázlatosan sincs elbeszélve, hogy e krónikások csak akkor említik a magyarokat, rövid néhány sorban, a midőn mint szövetségeseik vagy ellenségeik jelentkeznek.

Sajnos, hogy e rövid értesítések is, különösen a honfoglalás eseményeire, oly gyérek, oly hézagosak, hogy azokból, ha mind összefoglaljuk is azokat, alig kapjuk a honfoglalásnak legprimitívebb vázát; miből azután annak képét, még halvány, határozatlan vonásaiban sem lehet megalkotni.

Hozzá, ez adatok sokszor nemcsak hézagosak, de hibásak is; úgy hogy egyenként is, összeségökben is, igen kevés alapot adnak még annak megítélésére is, hogy Anonymusnak a honfoglalásra vonatkozó egyes adatai mennyiben nyugosznak történeti alapon?

A külföldi annalisták és krónikások csak nagyon rövid és homályos feljegyzéseket tartalmaznak a honfoglalásnak *egyes részeire* is, névszerint a *morvák elleni hadjárat*, *Pannonia elfoglalása* s a *bolgárok elleni háborúra*; ezért csakis ezen adatokat hasonlíthatjuk össze Névtelenünk előadásával; a Tisza vidéke s Erdély (tehát Magyarország keleti részének) elfoglalására nem találunk egyetlen-egy adatot sem a külföldi íróknál; pedig az előadottak után alig lehet kétségünk, hogy e területen, bolgárok és szlávok laktak, kiknek fejedelmei is voltak, s kik ellentállás nélkül nem hódoltak meg a magyaroknak.

Az első hírt, a mi a honfoglalásról, az etelközi vésszel kapcsolatban fel van jegyezve, azt a fuldai évkönyvben a 896. évnél találjuk s így szól: »Midőn tehát e vidéken a háborúk megismétlődtek, a császár (Arnulf) Pannonia és Moosburg védelmét, ez idő szerint, herczegére, Brazlawra bízta«

Ez kétségkívül még 895-ben vagy 896. elején történt; de a fuldai évkönyv az etelközi vereségről is csak utóbb értesülén¹ — 896-ra teszi ez eseményt.

A fuldai évkönyv e részbeni előadása aligha lesz helyes, mert a magyarok megveretése oly távol vidéken, nem lett volna

¹ Ann. fuldenses ad ann. 896. Pertz Monumenta I. 55. . . . »imperator Pannoniam cum urbe Paludarum tuendam Brazlawoni, duci suo, in id tempus commendavit.«

ok arra, hogy Pannonia védelmét Arnulf a Dráva-Száva-köz fejedelmére, hűbéresére, bízta.

Arnulf ez intézkedésének igazi oka kétségkívül az volt, hogy a magyarok vagy már útban voltak az új haza felé, vagy tán már a Kárpátok déli lejtőin táborozhattak, az új haza területén, — s Arnulf Itália ellen készült menni.

A mai Magyarország nyugati részén fennállott országok népei közül, őseinknek először is a *morvákkal*, Szvatopluk fiaival, kellett megütközniök.

Szvatopluk maga, a mint tudjuk, 894-ben meghalt. Uralmát fiai Mojnúr és ifj. Szvatopluk öröklötték.

Ezek egy ideig ugyan békében megfértek egymással; de csakhamar kiütött köztük a viszálykodás, majd polgárháború.

E polgárháborút fölhasználva, a magyarok rajtuk ütöttek és az egykor hatalmas, de már Szvatopluk végéveiben sokat dúlt, pusztított s elgyengült országnak a Morva folyótól a Garamig terjedő részét elfoglalták s azon földön megtelepedtek.

A byzanci írók közül Konstantinus Porphyrogenitus¹ jegyezte fel e háborút, s ez az egyetlen adat, melyet a honfoglalásra nézve a byzanci íróknál találunk.

Regino² a 889. évhez, elbeszélve a magyarokra vonatkozó összes adatokat, megemlíti, hogy a morvák földjére gyakran becsapnak. Ez adat azonban úgy az Arnulffal 892-ben viselt háborúra, valamint a magyaroknak későbbi, az el nem foglalt morva birtokokra való becsapására vonatkozhatnak.

Konstantinusnak fentidézett adatát bővebben megvilágítja a fuldai évkönyveknek 898. évhez jegyzett adata.

A történészek ugyanis kétségben voltak az iránt, hogy Konstantin »egyideig« (ἐνα χρόνον) kifejezése, a mely ideig

¹ Konst. Porphyrog. de administrando imp. Cap. 41. . . . »μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν τοῦ αὐτοῦ Σφενδοπλόκων ἐνα χρόνον ἐν εἰρήνῃ διατελέσαντες ἔριδος καὶ στάσεως ἐν αὐτοῖς ἐμπεισοῦσης καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐμφύλιον πόλεμον ποιήσαντες ἐλθοῦντες οἱ Τούρκοι τούτους παντελῶς ἐξολόθρευσαν καὶ ἐκρατήσαν τὴν αὐτῶν χώραν, εἰς ἣν καὶ ἀρτίως οἰκοῦσι.«

² Reginonis Chronicon, Petznél . . . »deinde Carantanorum Marahensium et Bulgarorum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt.«

Szvatopluk fiai békében éltek egymással, »egy évnek« vagy »egy ideig«-nek fordítandó-e?

A fuldai évkönyvek világosan megmondják, hogy az ellen-ségeskedés 898. évben tört ki nyíltan és fajult polgárháborúvá,¹ Moimir és Zwentibald (Szvatopluk) között, annyira, hogy egymás életére törtek.

Ekkor Arnulf, Liutbold örgróf és Arbo grófot küldte a morvák ellen. Ezek az országot elpusztították, sokat megölték és zsákmányoltak, de különös eredmény nélkül hazatértek.

Azt hiszem ugyanez évben (vagy inkább az előzőben) foglalták el a magyarok a Morva és Garam közti területet, bár erre a német krónikákban közvetlen adat nincsen.

Reginonak fenti helye egész általános lévén, abból a morva-magyar háború ideje meg nem állapítható. Van ugyan Reginonak még egy helye,² melyből e hadjárat évét megállapítani nem lehet, csak annyit olvasunk ki belőle, hogy az 894. után történt.

De a Morva-Garam közti vidék elfoglalása 896. előtt már azért sem történhetett, mert 895-ben még a bolgár háború dúlt, melynek befejezése után történt Etelköz pusztulása s a magyarok kiköltözése.

Mindezekből kétségtelen, hogy ősünk beköltözése nem tehető 889-re, mint Szabó Károly vélte, s a morva háború nem azonosítható ama hadjáratral, melyet a magyarok 892-ben Arnulffal együtt viseltek Szvatopluk ellen; mert akkor a magyarok még Lebédiában laktak, s eme hadjárat csak olyan kalandozás volt, a milyenről úgy a byzanci, mint a német krónikások elégszer megemlékeznek.

A Kézai-féle, a budai és képes krónika szerint a magyarok Pannonia elfoglalása után »hat évig javították fegyvereiket«, a hetedik esztendőben Morvaországot és Csehországot, a hol Wratiszlav uralkodott, kegyetlenül kifosztották s utána egy évig pihentek.

¹ Ann. fuld. ad ann. 898. Petz Mon. I. k. 55. 606. lap.

² Reg. Chron. (Petznél) 894. évhez: »cujus regnum filii eius paucotempore infelicititer tennerunt, Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus.«

E háború tehát, mely úgy látszik, a honfoglalásban vívott magyar-morva hadjáratra vonatkozik, e krónikák szerint befejezése magának a honfoglalásnak.

A külföldi kútfők azonban ezekkel szemben, a honfoglalás sorrendjére nézve, Anonymusnak adnak igazat; mert ezek szerint is, előbb dőlt meg a morvák hatalma Magyarországon — azután Pannoniáé.

Ha Anonymus sorrendjét követjük, a morvák elleni háború után a Duna-Tisza, Maros-Tisza-Duna közének elfoglalása végre a *bolgárok és görögök* elleni háború következik, melynek befejezésül a *Dráva- és Szávaköz* elfoglalása van előadva.

Milyen adatokat találunk ezekre nézve a belföldi és külföldi krónikákban?

Kézai krónikája (II. k. 13. feje.) azt írja (a karantán hadjárat után, de a lombard háború előtt): »Akkor a magyarok kimenvén, Bolgárországba ütnek, melyből számtalan marhát és foglyot hurczolnak ki, diadallal térvén meg Pannoniába«.

A képes krónika és Thuróczy ez adathoz még hozzá teszi, hogy a magyarok, a bolgárok »várait elfoglalván és váraikat lerombolván«.

A külföldi kútfők közül *Regino* fentidézett helyéből, általában csak azt értjük, hogy a magyarok a bolgárok határába gyakran becsaptak.

Liudprand adata a 898. évhez már sokkal pontosabb. Ő a 898. évi olasz kémszemle előtti időre mondja, hogy »miután a magyarok *sem kelet, sem délkelet felé ellentállásra nem talál-tak*, mert még a bolgárok és görögök népét is adófizetőjükké tették:¹ elhatározták, hogy Olaszország ellen mennek s e végből egy kémlő csapatot küldtek ki oda«.

Itt már világos nemcsak az egymásra következő »*kelet és délkelet ellen*« (Gelou, Szalán, Glád) folytatott harcokra való utalás, továbbá e harcok sorrendje; de kétségtelen a bolgárok elleni háború éve is, melyet 898-ra kell tennünk.

¹ Liudprand Autop. L. II. Caput. 7. »nam Bulgariorum gentem atque Graecorum tributariam fecerant.«

Szól azonban a bolgárok és görögök elleni hadjáratról még Siegeburtus Gemblacensis ¹ is, ki szerint (téves időjelzéssel) a magyarok 906-ban a görögöket, 907-ben pedig a bolgárokat adófizetőiké tették.

Siegebert évszámítása igen sokszor hibás; de bajosan is történhetett e hadjárat 906. és 907-ben, mert akkor a magyarok valószínűleg egész erejükkel a bajorok, illetve németek ellen hadakoznak (Ennsburgi, pozsonyi csaták a német császár ellen).

A görögök elleni háborúról megemlékezik végre Nestor ² krónikája is, ki ez eseményt a magyarokra vonatkozó egyéb adatokkal együtt, a 888—898. évek közti időre jegyzi fel. Azonban a görögök elleni háborút a honfoglalás utánra teszi s kiemeli, hogy a magyarok egész Thraciát és Macedoniát Selunáig (ma Saloniki) elpusztították.

Az idézett bel- és külföldi krónikák megerősítik Anonymus előadását a bolgárok, görögök elleni hadjáratra nézve (a mint láttuk) még némely részletekre is, azzal a különbséggel, hogy a magyarok a Névtelen által említett népeket nem »meghódították«, hanem »adófizetőivé tették«.

Kénytelenek vagyunk rectificálni Anonymus e tévedését annál inkább, mert Konstantin (42. fej.) 950 körül Magyarország határait dél felé a Dunával és Szávával jelöli meg, azon túl tehát az ország ki nem terjedt. Ez azonban ki nem zárja annak a lehetőségét, hogy a korábban, a Balkán vidékén uralkodott fejedelmek, adófizetői voltak Árpádnak.

Összefügg Anonymus előadásában a bolgárok és görögök elleni háborúval a *Dráva-Száva közének* (a mai Horvátország és Szlavonia) elfoglalása; mert szerinte, a bolgárok és görögök elleni *hadjáratból visszajövet* foglalták el Lél és Bulch

¹ Siegeburtus Gemblacensis, Pertz Monum. 55. VI. k. 343. lap a 906. évhez: »Ungari victos Graecos sub tributo redigunt« és 907. évhez: »Ungari Bulgaros victos tributarios sibi faciunt.«

² Nestor: »Die ältesten Jahrbücher der Russischen Geschichte«; übersetzt v. J. Ben Scherer. Leipzig, 1774. »Und die Ungarn fingen an wider die Griechen Krieg zu führen und verwüsteten Thracien und Macedonien bis an Seluna.«

Szerbiát (terram Racy) és Horvátországot (Crouaciát), valamint Zágrábot, Pozsegát és Vukovárt. (XLII. és XLIII. fej.)

E szerint *délről* becsapva hódították meg őseink a Dráva-Száva közét.

S nemcsak a görögök és bolgárok elleni háború hitelét, hanem a Dráva-Száva-köz elfoglalását, valamint azt, hogy valóban *délről* történt ennek megtámadása, igazolja az aquilejai krónika, mely azt mondja, hogy Fridericus aquilejai patriarcha a Szerbiából Pannoniába (Dráva-Száva közére) behatolt magyarokat, seregével visszaszorította.¹

Egyéb közvetlen adatot a Dráva-Száva-köz elfoglalására a külföldi kútfőkben nem találunk.

Nem áll tehát a külföldi történészek amaz állítása, hogy e vidéket csak Szt László, illetve Kálmán király hódította volna meg.

Nem áll az állítás különösen azért, mert a mint láttuk, Arnulf Pannonia védelmét a Dráva-Szávaköz herczegére Brazlawra bízta. Pannonia pedig 899-ben veszett el, akkor foglalták el a magyarok. Lehetetlen, hogy Brazlaw, ki Pannoniát, a sokkal nagyobb területet, Arnulf hadai segítségével elvesztette, saját hűbéri birtokát megtarthatta, megvédhette volna.

Nincs is szó többé Pannonia elfoglalása után, sem róla sem birtokáról — sehol.

Smiciklas Tadó a »Horvátok történetében« daczára ennek, Kr. u. 900. után (szerinte 920. táján) Tomislavnak horvát királlyá való választásáról ír, kinek uralma a Dráva-Száva közére is kiterjedt.

Fölemlíti továbbá, hogy »a horvátok régi évkönyve« szerint, (idézve ez évkönyv szavait), Tomislavnak »sok háborúja volt a magyarokkal, s hogy őket mindig szerencsésen legyőzte«.² De az évkönyvet nem idézi, meg nem nevezi.

¹ Katona. Hist. crit. ducum. 162. lap. »Hujus (Friderici) tempore Hungarorum gens e Servia egressa in Pannoniam, quae adjungitur finibus ecclesiae Aquilejensis, — venit, . . . quos Fridericus patriarcha repressit.«

² Tade Smičiklas. »Poviest Hrvatska.« Dio prvi. U Zagrebu. 216. l »da je imao (Tomislav) bojeve s Magyari i da ich je vazda sretno svladao.«

Azonban ez évkönyvet nem ismerjük, idézetét nem ellenőrizhetjük s miután Smiciklas forrását tüzetesen meg nem jelöli, magát az adatot is kétséges értékűnek tartjuk.

Különben, ha Tomisláv valóban horvát király volt, uralma aligha terjedt ki a Dráva-Száva közére.

De nem áll a külföldi történészek fenti állítása már azért sem, mert Konstantin »Turkia« határait (a honfoglalás rövid elmondásával kapcsolatban) délfelé a Szávával jelöli meg (950 körül), ebből már bizonyosan tudjuk, hogy ez időben, a Dráva-Száva-köz Magyarország integrans részét képezi.

Pannonia elfoglalására nézve későbbi krónikáink (budai, képes kr.) a Szvatopluk-féle mondát beszélik el, melyet már ismertettünk.

A külföldi kútfők *Pannonia* elfoglalását sehol sem közlik.

Fentebb előadtuk már, hogy *Pannonia* védelmét 896-ban Arnulf, Brazlawra bízta, főként azért, mert maga seregével Róma ellen indult s azt be is vette. (Regino 896. évhez.).

Azonban már 894. évhez megjegyzik a fuldai évkönyvek,¹ hogy a magyarok *Pannoniát* feldúlják.

Ez is indíthatta Arnulfot, hogy magyarok jövetelének hírére, 896-ban *Pannonia* védelmét Brazlawra bízta.

De a mint megjegyeztük, ezen 894. évhez elbeszélt esemény sem azonosítható *Pannonia* elfoglalásával, hanem egyike a magyarok (gyakrabban történt) korábbi becsapásainak.

Azonban *Pannonia* végleges elfoglalása 896. előtt nem történhetett, mert akkor nem bízhatta volna Arnulf ennek védelmét Brazlawra, de 899. év előtt sem történhetett mert ugyancsak a fuldai évkönyv² még 900. év elejére is azt jegyzi fel, hogy a magyarok *Pannoniát* pusztítják. Ezt pedig nem tették volna, ha már 894-ben *Pannoniát* elfoglalták volna.

A fuldai évkönyv fenti adata egyébként nagyon való lehet, hogy a magyarok 900-ban is pusztítják *Pannoniát*, mert ez

¹ *Ann. fuld.* ad ann. 894. Pertz Mon. »Avari qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragrantes, multa miserabilia perpetrare . . . totam Pannoniam usque ad internicionem deleverunt.« ¶

² *Ann. fuld.* ad ann. 900, »Pannoniam ex maxima parte [devastantes, regressi sunt.«

nem csak a mai Dunán túlra terjedt ki, hanem csaknem Aquilejáig lenyúlt (l. aquilejai krónika közlött adatát) s így őseink Pannoniának általuk *el nem foglalt részét* — pusztíthatták még 900. évben is.

Ugyanezen krónika, a 900. évre tett olasz hadjárat elbeszélésénél már azt jegyzi meg, hogy a magyarok »zsákmánnyal megrakva *övéikhez* visszatértek Pannoniába«. ¹

Az olasz hadjáratot magát is az Annales Allamannici 899. évre teszi, a német évkönyvek nagyobb részével.

Ugyanazon évre teszi a St-Galleni évkönyv is.

Liudprand ² az olasz hadjáratot 899. évre teszi, sőt 898-ban egy nagyobb kémszemlét ír le, melyet a magyarok ott végeznek. A német kútfők összetevéséből tehát, a fuldai évköny egyetlen adata ellenében, Pannonia elfoglalását a 899. évre kell tennünk.

Pannonia elfoglalása a magyarokra nézve meg volt könnyítve az által, hogy Arnulf utolsó évében ereje és erélyében, betegeskedései folytán igen hanyatlott, sőt ugyanazon évben meg is halt. Utolsó idejében fia Zwentibald, megingott hatalmának helyreállításán fáradozott s az vette igénybe idejét.

Nem oszthatom itt Marczali nézetét, a ki (A magyar nemzet történetében Szilágyi S.-féle kiadás) azt állítja, hogy Pannoniában a magyarok alig találtak ellentállásra.

Ellene szól nézetének a fuldai évkönyv azon adata, hogy Pannonia védelmét Arnulf Brazlawra bízta, ki nemcsak saját hűbéruralma (a Dráva-Száva köz), hanem Pannonia hadi erejével rendelkezve, kétségkívül nem könnyen engedte a magyaroknak a győzelmet.

Egyébként, hogy Pannoniáért erős harczok folyhattak, igazolja a Kézai s a későbbi krónikákban megörökített hagyomány s magának Anonymusnak is elbeszélése.

De 899-ben, (Pannonia valószínű elfoglalásának évében), már Arnulf hadai is mérkőzhettek a magyarokkal, mert 896-ban az olasz hadjáratot befejezték.

¹ E. o. . . . »redierunt unde venerant ad sua in Paanoniám.«

² Liudprand Antap. II. k. 7. és 8. Caput.

A német krónikák hallgatása Pannonia elvesztéséről, nem bizonyíték arra, hogy ellenállás nélkül adták oda Pannoniát.

A német évkönyvek dúlások, hajmeresztő kegyetlenségekről beszélnek, a melyek bizonyára nagy harczok, erős ellentállás, véres áldozatok, elkeseredett védelemre mutatnak.

Békésen hodoló vagy kevés ellentállást kifejtő népeken, még a legvadabb ellenség sem szokott kegyetlenkedni.

Az imént előadottak, meglehetősen kimerítik azon adatokat, melyeket a honfoglalásra nézve külföldi kútfőkben találunk.

Ezen adatokat Anonymus előadásával összevetve, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy bár a külföldieknél a részletek csaknem teljesen hiányoznak; de a honfoglalás főbb momentumára nézve, az egybevetett kútfők, saját krónikásunk előadásával nemcsak hogy sehol ellentmondásban nincsenek de teljesen megegyeznek s egymást kiegészítik.

Ezekre nézve tehát Anonymus hitele kétségkívül áll.

Azon adatokra pedig, melyekre nézve a külföldieknél semmiféle értesítést nem találunk (eltekinthetve egyes tévedéseitől) Anonymust hitelesnek kell tartanunk, mert adatainak valószínűségét már korábban kimutattuk.

Azonban megerősíti Anonymus (a honfoglalásra vonatkozó) előadásának hitelét még egy körülmény, melyet szintén ki kell emelnünk.

Anonymus geográfiai adatainak pontosságát már előbb méltattuk. Most már oly oldaláról kell szemügyre vennünk Anonymus művét, mely a honfoglalás elbeszélésénél szintén oly fontos szerepet játszik mint a geografia.

Ez pedig a magyarok *hadviselésére* vonatkozó előadása.

Meg fogjuk tehát vizsgálni (miután a honfoglalás harczaira részletes leírásokat nem találunk a külföldi krónikákban), hogy a honfoglalás *hadtani* (strategiai) *menete* s abban egyes csaták, vagyis a *harczászati* (taktikai) *momentumok*, megfelelnek-e Anonymus leírásában annak a képnek, melyet magunknak Leo Taktikájából (a melyet kivonatban korábban közöltünk), megalkotni módunkban állott.

Előre kell bocsátanunk, hogy a magyarok, kik 892. óta a négy folyam közét ismételten keresztülkasul járták kalan-

dozó hadjárataik alkalmával, az új haza földjét meglehetősen ismerhették s ezért Árpád annak meghódítása, illetve az illető fejedelmek megtörésére, mindenütt *megfelelő* haderőt küld ki.

A Duna-Tisza vidékén és Erdélyben uralkodó fejedelmek alatt azonban, bár területeik nem épen jelentéktelenek, nem kell valami hatalmas haderővel rendelkező, független uralkodókat gondolnunk.

Hisz maga Anonymus is utalni látszik rá több helyen, hogy bolgár, illetve görög főhatóság alatt állottak Mén-Marót, Glád és Gelou, s országuk egyiköknek sem lehetett valami népes, és így nagy haderőt sem birtak kiállítani, a támadó magyarok ellen.

Mén-Marót ellen Tas, Szabolcs és Tuhutum (valószínűleg a nemzet nyolcz törzsből csak kettővel) vezetik a hadjáratot.

Gelou ellen csak maga Tuhutum hadakozik, Erdélyben.

A viszálykodó s polgárháborúba kevert Szvatopluk fiúk, kik még a németek által is folyton zaklattatnak, úgy látszik csak a régi Morvaország birtokáért küzdenek, s nem igen gondolhatnak arra, hogy az utóbb elfoglalt s országukhoz csatolt, Morva-Garam közti terület megvédésére, nagyobb erőt vonjanak össze.

Itt a magyarok Huba, úgy Szóard és Kadocsa testvérek vezérlete alatt (valószínűleg 2 törzs) csak Zobor nyitrai vezért találják magukkal szemben. Úgy látszik, Zobor ellen még sem látszott elégnek az ellene küldött haderő, mert Árpád a Garamig előhaladt magyar sereg segítségére, Borst (Bungerfiát), küldi ki. Tehát a morva uralom határánál a támadó sereg megerősítésre várt, a mit kapott is.

És Bors serege nem Nyitra ellen operál, hanem egy netán északról jövő támadás ellen biztosítja a sereget, az alatt Huba és társai Nyitra ellen nyomulnak.

Szalán ellen Árpád, már seregének zömével, maga indul; úgy látszik őt tekintették a leghatalmasabbnak a kis fejedelmek közül.

Glád ellen Szóard, Kadocsa és Vajta küldetnek ki.

Pannoniát Árpád hármas sereggel támadja meg. Az

egyik sereget Ete és Vojta, a másikat Öcsőb és Öse, a harmadikat maga Árpád vezérli.

Ha tehát a magyarok hadi erejét (a tábor őrizetére szükséges csapatokat ide nem értve) Ibn Rosteh adatai alapján körülbelől 20,000 főre tesszük, ketségtelen, hogy egy-egy ilyen támadó sereg (Marót, Glád, Gelou ellen) 3—4000 főnyinél — alig volt nagyobb.

Elképzelhetjük, hogy milyen s mily kis számú haderővel rendelkeztek azok a kis fejedelmek a Tisza vidékén s Erdélyben!

Az új haza elfoglalásának menete, a honfoglalás hadjáratának strategikus dispositioi pedig, szintén egész rationalisan vannak Anonymusban elbeszélve, már ezért is bajos föltenni, miszerint Anonymus azt koholta, költötte volna; mert a hadviseléshez bajosan értett.

A honfoglalásnak *idecsatolt térképén*, végigkísérve a honfoglalók, az egyes hadseregek útját, követve a foglalások sorrendjét: azt látjuk, hogy előbb a Sajó, majd a Zagyva vizéig a Tisza jobb partján, mindenütt Zalán országában nyomulnak dél felé. Azután átsapva a Tisza balpartjára Mén-Marót s utóbb Gelou birtokából elfoglalják a Tisza-Szamos-Körös vidékét és Erdélyt.

Ezeknek birtokbavétele után nyugat felé Gömör, Nógrád vidékét, — úgy a Morva-Garam közét hódítják meg.

Azután Szalán országát, a Duna-Tisza közén s a bolgár hadból visszajövet, a Dráva-Száva közét vetik hatalmuk alá.

Majd Glád hatalmát törlik meg a Maros-Tisza-Duna között, végre Pannonia meghódítása után, Marótnak a Körös-Maros köztj birtokát szerzik meg, részben haddal, részben Marót önkénytes meghódolása által.

Mindezek előrebecsátása után figyelembe veendő, hogy Árpád, a mint fokozatosan az országot elfoglalja, mindazon irányokban, melyekről a meghódított terület veszély fenyegethetné, — földvárak, erődítmények, hegyi és erdei torlaszokkal biztosítja (Anonymus 18., 34., 37. fejj.).

A meghódolt népektől túszoikat vesz s azokat bizonyos jogokban részesíti (Anonym. 33., 37., 44., 49.).

Maga Árpád ritkán vesz részt a hadjáratokban, hanem a haderő zömével lassabban halad, folytonosan érintkezve, követek által, a hadjáratra kiküldött vezéreivel.

Központi állását azután fokozatosan előre tolva, nyomul halad célja felé.

Az egyes hadjáratok előtt pedig a nemzetségek vezéreivel tanácskozik (Anon. 19., 20., 26., 30., 33.).

Térjünk át a honfoglalás *taktikai* momentumaira.

Anonymus a honfoglalás alatt vívott harcokat csak néhány sorban, sokszor csak egy-két szóval írja le.

De e rövid leírásokból is észrevevessük, hogy a magyar sereg vezérei előzetes tanácskozás alapján, tervszerűen járnak el (Anon. 34.) s egységes taktikai elveket követnek, melyeket Leó »Taktikájából«, a hol a magyarok hadviselését leírja — ismerünk, s melyeket Liudprand részben a felső-olaszországi hadjárat elbeszélésénél szintén felemlít. Névszerint:

A magyarok rendszeren előbb pontosan kikémlelik a vidéket. (Anonymus 14., 16., 25., 35., 36. fej.) (Liudprand Antap. II. 7. Cap.)

A hadmenetek alkalmával előőrsöket, elővédet alkalmaznak. (Anonym. 35., 39. fej. Leó 54. §.), sőt utóvédjük is szokott lenni (Liudprand II. 12. Cap.).

Tartalékot tartanak, leseket állítanak, melyekkel az ellenséget meglepik, megkerülik oldalt támadják (Anonym. 27., 44. fej. Leó. 48. §., 56. §., 58. §. Liudprand II. 15.).

Sokszor hátrálást szinlelnek, azután visszafordulva újabban támadnak s az ellenséget szétverik (Leó 58., Liudprand II. 15. Cap.).

A csata előtt éjjel rendezkednek (Anonym. 39.). Ellenségeket, ha megverték, mindaddig üldözik, míg teljesen szét nem szórják seregét (Anonym. 44., 48. f., Leó 59. §.).

Üldözés közben nem zsákmányolnak, hanem egész erejüket az ellenség szétűzésére fordítják (Leó 59. §., Anonymus 1. fej.).

A várakat többnyire bekerítés és elzárolás által bírják megadásra (Leó 60. §.), de szükség esetén azokat meg is ostromolják (Anonymus 26., 37., 44., 45. fej.).

Regino krónikája után a német történetírók azon véleményen vannak, hogy a magyarok várakat ostromolni nem tudtak (*»Obsessas expugnare urbes nesciunt«*), ezt még Dümmler is (*Gesch. des ostfränkischen Reiches* II. k. 448. lap) elfogadta.

Azonban. miután Regino e helyét, sok más adattal együtt egész sorokat kiírva, Justinak a parthusok hadviseléséből vette át, míg ezzel szemben nemcsak Anonymus, de az *Annales Allamannici* is (899. évhez) megemlíti, hogy a felső-olasz hadjáratban a magyarok több olasz várat bevettek: Regino ezen adatát figyelembe nem vehetjük. Az olasz háború leghívebb megírója Liudprand is azt jegyzi meg, hogy csak a »legerősebb várak« daczoltak a győztes magyaroknak.

6. §. A nemzet megtelepedése az új hazában.

A honfoglalás befejezése után, őseink csakhamar felhagytak a nomád élettel s az új hazában megtelepedve, fél-nomád életet éltek. Az egyes nemzetségek bizonyos területet választottak, melyet *megszállottak*, lakásukul *foglaltak el*. A nomád élet elhagyására főleg az új haza területén talált várak és városok ösztönözték őket, melyeket elfoglaltak, benépesítettek.

A nemzetség zöme továbbra is főleg sátrakban lakott, s inkább csak télire vonult a városokba és várakba.

Őseink vagyona főleg lovakban, barmokban állott, melyeket legeltetve változtatták lakhelyeiket, sátraik áthelyezésével; csakhogy e lakásváltoztatás ezután szűkebb körön, a nemzetség által megszállott területen belől történt.

Anonymus szerint az egyes vezéreknek Árpád adományoz egyes területeket.

Kézai s a későbbi krónikák szerint a vezérek (kapitányok) »magoknak lakhelyet és szállást választanak, szintúgy a többi nemzetségek, ott választva, hol nekik tetszett« (II. k. I. fejj. 12. §.).

Lényegében későbbi krónikáink előadása a leghelyesebb. A vezérek és nemzetségek szabadon választhatták a helyet, melyen letelepedtek; mégis a fejedelem és vezérek közös megállapodása volt szükséges a terület birtokba vételéhez.

De Kézai krónikája s a későbbiek, ott, a hol a székelyek megtelepedéséről van szó (Kézai I. k. V. fejt. 6. §.) világosan azt mondják, hogy »a székelyek nem a pannoniai síkon . . . hanem a határszéli hegyek között *kaptak osztályrészt*«.

Mutatja ezt az is, hogy az ország határszéleire többnyire idegenek telepítettek határőrökül, tehát a honfoglalás után *tervszerű telepítés* s nem épen telepedés történt.

Anonymus »adományozásának« más értelme nem is lehet. A nomád nép, nem úzván földművelést, azt a területet, melyet elfoglalt, csak birtokába veszi.

A birtokba vett terület csak később, midőn a földművelés jobban elterjed, — válik az illető vezér, illetve nemzetsége tulajdonává.

Említettük már, hogy a kúnok a Mátra vidékén s a Hegyalján telepedtek meg.

Itt kap földet, Anonymus szerint: Ed, Edumen, Bors és Böngér, Acsád és Örs.

Huba a Zsitva táján, Ond Alpár vidékén, Tas és Kulpun a bodrogi részeken, Vajta a Tisza mellett Taras vidéken kap földet.

Kund, Százhalomtól Diódig terjedő földön, Vajta a Sár-viz vidéken, Előd a Vértes táján, Tuhutum Erdélyben, Öcsőb Veszprém táján, Velek Zaránd vidékén telepszik.

Kézai szerint a 7 vezér következőleg választ lakást:

Árpád Fejérvár táján, Szabolcs, Csákvár vidékén, Gyula Erdélyben, Örs a Sajó mellett, Kund a Nyírségben, Lél a Nyitra táján, Vérbulch Zalában, a Balaton vidékén.

A két krónika előadása nagyban megegyezik, azzal a különbséggel, hogy Anonymusnál az apa, Kézainál annak fia foglalja el az illető területet.

Csak Kundra, Lélre (Tasra) és Vérbulchra nézve eltérők az adatok.

S a megtelepedésből érdekes következtetéseket vonhatunk arra, hogy melyik nemzetségnek, ki volt a vezére?

Igen valószínű, hogy a »Megere« (Megyer, Magyar) nemzetségnek (melytől *egykoron nyilván az egész nemzet vette nevét*) Álmos, utóbb Árpád volt feje, vezére; mert a mint

krónikáink egybevetéséből látjuk, Árpád a Csepel szigetén, Ó-Budán és Fehérvár vigékén tartózkodik leginkább. S Árpád leszármazóinak neveit a fejérmegyei *Vál*, a pestmegyei *Taksony* (a Csepel szigeténél), *Solt* örökítik meg, s nem messze ezektől találjuk *Békás-* és *Káposztás-Megyert*, mely a *(megyer)* *nemzet-ség* nevét tartotta fenn.

A Megyer törzshöz legközelebb telepszik a *Nyék* törzs; ennek vezére valószínűleg *Előd* (Lebed) volt, a ki a Vértes alján, Fehérmegyében, (Csákvár táján) telepedett meg. Nevét, helyesebben fia (Szabolcs) nevét, Szabolcs puszta s a nemzet-ség nevét *Nyék* község tartotta fenn.

Az Erdélyben megtelepedett Tuhutum valószínűleg a *Kara* nemzetségnak volt vezére.

A »Kara« szó a török nyelvekben ma is »feketé«-t jelent s Erdélyt a XI. században is »Fekete Magyarország«-nak (*Hungaria nigra*) hívták.¹

Kolozsmegyében pedig még ma is »Kara« néven, egy községet ismerünk.

A többi törzsek megtelepedési helyét bajos volna kimutatni, szembeötlő geográfiai nyomok nélkül; s ha van is néhol egy a nemzetségek valamelyikére utalni látszó helynév, hiányzik az illető vezér neve s így a további combinatio kellő alappal nem bir.

A nemzetségeknek csoportonként való megtelepedése sem lett nagyon mereven keresztülvive.

Hiszen a magyar hadszervezet, a haderő taktikai felosztása eredetileg ugyan a nemzetségekkel megegyezett; de képzelhetlen, hogy a folytonos háborúk folytán egyes vezérek (a vajdák) hadosztályai nagyon megfogyván, más nemzetségekből ki nem egészítettettek volna.

Ha pedig a taktikai felosztás, bölcs Leó szerint, a »nemzetség«-gel megegyezett, úgy a nemzetség utóbb csak katonai fogalomná lett s nem vérségen alapult.

A nem magyar (kabar, kún, utóbb bessenyő) törzsek, úgy látszik, a határok mentén lettek telepítve.

¹ Gebhardi: »Geschichte von Ungarn« I. k. és Pauler Gyula:

»A magyar nemzet története« I. k. 509. l.

Így a *kínok* (palócok) a Hegyalyán, Mátra vidéken, Gömörben telepedtek meg északi határőrökül, mert a Kárpátok déli lejtői csak a folyók mentén voltak lakottak, a többi rengeteg erdővel volt borítva.

Nyugat felől Anonymus szerint már Zsolt »országa védelmére« a Fertőn túl, bessenyőket telepített hasonló czélből.

Dél felé, a Száva mentén, a khazar származású *Kaliz*-ok (chvalisones) telepítették. Cinnamus, XII. századbéli történetíró, mint otlakókat említi.

Bármikor is települtek Erdély keleti részébe a székelyek, azok is ilyen határvédők voltak.

Erre utal Kézai krónikája (I. k. IV. fejr. 6. §.), azt mondván róluk, hogy »Pannoniát (a magyarokkal) együtt meghódítván, abban részt nyertek; de nem a pannoniái síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszéli hegyek között kaptak osztályrészt«.

7. §. Magyarország kiterjedése, határai a honfoglalás után.

Anonymus (LVII. fejr.) szerint Zsolt vezér az ország határait akként szabta ki, hogy az délre a »Vaszi kapujáig (Balkánban) s a ráczi földig«, nyugatról az (adriai) tengerig, a németek felől Gönczi hídjáig, a morvák felől a Morva vizéig, a lengyelek felől a Tátta hegyiséig terjedt.

A keleti határról Anonymus nem szól; de előadásából, valamint többi krónikáink adataiból az tűnik ki, hogy Tuhutum (Gyula) Erdélyt egészen a Kárpátok gerinczéig vette birtokba.

Ezek volnának tehát az ország határai Zsolt idejéből.

Anonymus eme leírását azonban, különösen a déli határookra nézve, azért nem vehetjük szó szerint, mert habár nem egy kútfő utal arra, hogy a Balkán népei a magyarok adófizetői voltak, maga az adófizetés még teljes hódoltságot nem jelent s az adófizető államok Magyarország területéhez számíthatók nem voltak; vagyis Bulgária, Szerbia, Horvátország (a Száván túli) az új hazához nem tartoztak.

Egyébként szoros geográfiai területről, e korban még, bajos beszélni.

A honfoglalók sehol sem vezettek irtó háborút a benlakók ellen.

Az ellenséges hadat megverték, szétszórták. Kérlelhetetlenek voltak az üldözésben, míg az ellenség fegyverét le nem tette; de a meghódolók ellen nemesen viselkedtek, meghagyták birtokaikban.

Lehetetlen másképp elképzelnünk a nyugati Európa ellen 50 éven felül folytatott hadjáratokat, mint úgy, hogy a meghódolt népek *a magyarokkal együtt* vettek részt a kalandozásokban; különben a maroknyi magyarság kipusztult, kiveszett volna.

Ebből azután még egy következtetést vonhatunk le, azt, hogy a benszülöttek fejedelmei közül némelyek, a kik meghódoltak, a magyar fejedelem Árpád főhatóság alatt, uralmukat s hatalmuk egy részét megtartották, legalább saját népök fölött.

Ilyenfélére történik utalás Marótnál, a kinek Árpád (Anonymus szerint) Bihar várát visszaadatja.

S míg Szalán, Gelou és Zobor vagy az országból kimenekül, vagy megöletik, addig Glád (Anonymus szerint) meghódol.

Úgy látszik őt is meghagyták, valami függési viszonyban, uralmában.

És daczára annak, hogy a honfoglalás befejeztével Magyarország meglehetősen ugyanazon határokkal birt mint ma s délen a Szávaig és Dunáig elterjedt; mégis a mai Szerémség déli részén valami bolgár uralom maradt fenn, melyet csak a XI. században foglaltak el a byzancziak a bolgároktól.

Ilyen lazább függési viszonyban lehetett a Dráva-Száva köze is, mely csak Szt László alatt lett erősebben az országhoz csatolva.

Alig volna másként megmagyarázható Achtum, Kean, Kulan és Beliud szereplése még Szt István s elődje Géza idejében, ha ilyen hódoltsági viszonyban álló kisebb fejedelemségek nem maradtak volna meg a honfoglalás után.

Valószínűleg a lechparti vereség után, mely a nemzet erejét meggyöngyöztette, lazították meg Kean és Achtum a függés viszonyát s szembeszálltak a fejedelem hatalmával.

Azonban épen nem állhat a német történetírók föltevése,

hogy még Géza idejében is, 3 független fejedelemséget képzelnek Magyarország területén.

Konstantin idejében, ki a lechparti vereséggel meglehetősen egy időben írt, Magyarország határai a következők voltak:¹

»A magyarokkal (turkokkal) határos népek: nyugatról a frankok, északról a bessenyők, délről (s ez adata egészen téves) nagy Moravia vagy Szvatopluk birodalma.«

Konstantin idézett művének másik helyén (a 39. fej.) e leírással szemben azt írja, hogy keletről a magyaroktól laknak a bolgárok, kiktől a Duna választja el; északról a bessenyők, nyugatról a frankok, délről a horvátok.

A magyarok országának rövid leírásánál (39. és 42. fej.) pedig megemlíti, hogy országuk a Száváig kiterjed s határánál állanak Syrmium, Belgrád és Traján hídja.

Semmi kétségünk sem lehet tehát az iránt, hogy Magyarország délfele a Száváig s Dunáig terjedt, hogy területén 3 különböző, egymástól független fejedelemség nem létezhetett.

Eme kissé kuszált leírások alapján, az új haza határait közvetlen a honfoglalás után, de Konstantin idejében is, a következőleg állapíthatjuk meg:

Északnyugaton a határ: a Morva folyó, északról és keletről a Kárpátok választják el Magyarországot az északi szlávok és a bessenyőktől, délről és nyugatról a Duna és Aluta folyó választja el a bolgároktól (mert a Havasalföld egy része ide tartozott).

Délről a szerbek és horvátok felől a Száva folyó a határ.

Nyugatra a frank birodalom felé a határ nem a Lajta, hanem az Enns folyó.

Igazolja ezt az utóbbi adatot a fuldai évkönyv¹ egy helye, mely szerint a magyarok felő határ védelmére a németek Ensburgot (Anesapurch) építik.

Annyi bizonyos, hogy már 907-ben az »Ostmark«-ról szó sincs többé s több mint 60 éven át nem is említetik.²

¹ Konstantin: De administrando imperio 13. Cap.

² Ann. fuld. ad ann. 900. Pertz Mon.

³ Dümmler: »Geschichte des Ostfränkischen Reiches« II. k. 151. l.

8. §. A belálapotok.

Már az előző fejezetben kiemeltük, hogy őseink a meghódolt népekkel emberségesen bántak, azokat társukul fogadták.

Számtalan példáját látjuk ennek Anonymusnál, mely adatok teljesen megegyeznek a külföldi kútfők e nembeli adataival.¹

A megtelepült nemzet egységes szerkezetét, alkotmányát még Etelközben nyerte, mely a honfoglalás által alig változott jelentékenyen; legfeljebb a nemzetségek megtelepedése folytán módosulhatott, s a meghódolt népeknek a fejedelem és vezérek iránti viszonya volt szabályozandó.

Azonban már az etelközi alkotmánnyal a 7 vezér kezéből a hadvezetői és birói tiszt kivétetvén, ezen vezéri méltóság jelentősége mindig alább és alább szállott.

Valószínű, hogy a nemzetségek összeelegyedése folytán a 7 vezér helyett, rövid idő alatt jelentékenyen több »vezér« támadt, kikből azután idővel — »ispán«-ok lettek.

A vezéri hatalom ilyes elágazására a legjobb alkalmat adták a honfoglalás idején itt talált s akkor épült várak s az itt talált zsupák (megyék), melyekről a későbbi vármegyék alapszerkezetöket vehették.

A »zsupan«-ból eredhetett az »ispán« cím is.

Így keletkezhettek a vármegyék, melyeket nem Szt István alapított, hanem melyek bizonyosan már jóval előbb alakultak. István csak egységesé tette szervezetöket.

Néhány »vezér« hatalma több ily vár vidékére terjedt ki, s ezek idővel nagyobb hatalom és tekintélyre tettek szert, mint többi társaik, kik jórészt a nyugati hadjáratokban vettek részt s a territorialis hatalom gyakorlásában, kifejlesztésében ez által is akadályozva voltak.

Legfüggetlenebb lehetett e »vezérek« közül, a központi hatalomtól legtávolabb eső Tuhutum és utódai; mert Erdély

¹ Ditmar salzburgi érsek panaszlevele a pápához (Cod. dipl. Moraviae 60. lap), melyben el akarja háritani magáról s a németekről a gyanut, hogy a pogány magyarokkal szöveteznének, *sőt a szlávokat azzal vádolja, hogy átkeresztények, kik megnyirván fejöket (a magyarok módjára), a magyarokkal a keresztények ellen hadakoznak.*

természetszerűen is legnehezebben volt a fejedelem által hozzáférhető.

Veszélyesen megnövekedett Koppány »vezér« hatalma Somogyban, Zalában, kiről a krónika (budai krónika 63. l.) azt jegyezte fel, hogy »István fejedelemségét saját hatalma alá akarta hajtani« ...

Ezek azonban valóban »vezérek« s nem ispánok voltak, utódai a hét vezérnek.

Ha István Tuhutum utódát Gyulát és Koppányt le nem veri, hanem általuk legyőzetik: az még nem jelentette volna a magyarság vereségét bukását.

Mindezeknél azonban veszélyesebbek voltak a Marót és Glád fejedelemségének helyén megmaradt s a lechparti vereség után hatalmukban megnövekedett fejedelmek, a milyen volt Achtum és Keán.

Ezeknek hatalma *idegen nyelvű* alattvalóik erején nyugodott, ezeknek győzelme a *magyarság ügyének bukását* jelentette volna, a négy folyam közén.

Történetíróink közül többen Keánt és Achtumot ugyanazonosnak tartják, s Szt Gellért életírója Ohtomnak nevezi azt a fejedelmet, kinek uralma a Köröstől délre az Al-Dunáig terjedt. Vele megegyez Anonymus, ki Gládtól származtatja Ohtomot. Uralma csakugyan meglehetősen ugyanazon területen volt mint Gládé.

Kézai és a későbbi krónikák Ohtomot nem ismerik, de Keánról szólnak, mint »bulgárok és szlávok« fejedelméről.

Mi azonban azt hisszük, hogy itt két különböző személyről s két különböző fejedelemről van szó. Az egyik Ohtum (Achtum) a Körös és Al-Duna között uralkodott, a másik pedig valószínűleg Erdély egy része, úgy az Olt és Duna közti terület fölött. Innen van, hogy krónikáink a Gyula elleni hadjáratot a Keán elleni hadjárat eseményeivel összezavarják (budai krónika 66. lap és képes krónika 38-ik fej.).¹

¹ A képes krónika a Keán elleni háború után megjegyzi: »És oda bekelyezé Zsolt nevezetű szépapját, ki ezen erdélyi részekben örökös lőn«, utóbb pedig »és mivel Gyula pénze gonoszul gyűlt vala« ... holott a Keán elleni háború kincseiről beszél.

Van a budai krónikában több ily »*vidéki fejedelem*«-ról (duces provinciales) szó. Ilyenek *Beliud*, *Kulán*, *Keán*.

Az első, Beliud tanácsára, vette Géza fejedelem nőül, Gyula erdélyi fejedelem leányát, Saroltát.

Ennek a Beliudnak elődje, ugyanazon krónika szerint, *Kulán* volt. Beliud pedig veje volt Kulánnak, a ki azért adta leányát neki nőül, hogy fivére Keán ellen harcoljon. (Bud. krónika 41. és 42. l.)

A budai krónika e helyében találjuk annak a bizonyítékát, hogy hazánk területén Geyza fejedelem alatt két »bolgár-szláv« fejedelem (Kenéz) birt területtel.

A Maros-Duna-Tisza közén uralkodótt kenézek, időrendben elsorolva a következők voltak: Glád, Kulán, Beliud és Ahtum (Ohtum).

A másik terület fejedelmei (kenézei) közül csak Keán-t ismerjük.

Achtum és Keán legyőzésével a »bolgár-szláv« vezérek (kenézek) hatalma megtört, úgy hogy István joggal írhatta magát »egész Magyarország királyának«.

Történetíróink azon része, a mely Anonymus adatainak hitelességét kétségbevonja, e krónikásunk különösen azon adatain szokott megakadni, a melyek a honfoglalás ideje előtt itt uralkodott egyes fejedelmek egy része és Bulgária királya (nagyvezére) úgy a byzanci császár között fennállott viszonyra nézve vannak előadva.

Pedig ha Byzancz a honfoglalás idején nem is volt valami erős állam: kétségtelen, hogy egész keleti Európára kiterjedő összeköttetései, szövetségei voltak.

Konstantin többször idézett műve (De administrando imperio), de maga Byzancz története is, belátnunk enged az elpuhult, de cselszövényekkel dolgozó császárság politikájába.

Ama műben vannak lerakva a byzanci diplomatia eljárásának összes szabályai, miként kell az egyik szomszéd népét, a másik ellen szövetségesül megnyerni, fölhasználni.

Épen nem lehetetlen. sőt valószínű tehát, hogy a byzanci udvar, a keleti vallás révén, némi befolyást gyakorolt a honfoglalás előtt itt uralkodott fejedelmekre.

S erre nézve Byzancznak igen alkalmas expositurája volt Belgrádon, a hol egy görög vezér székel.

És e befolyását ápolta Byzancz időnként később is, a honfoglalás után is.

A Géza fejedelem idejében a bolgárok hátrányára észak felé terjeszkedő Byzancz, ismét a keleti vallás révén befolyást gyakorolt Achtumra is, kiről Szt Gellért életírója azt mondja, hogy »hatalmát a görögöktől vevé. Olyan valami protectoratust kell ez alatt gondolnunk, a melyet a byzanczi császárok Szalán, Mén-Marót és Glád felett már a honfoglalás idején gyakorolhattak.

Szt Istvánnak Achtum elleni háborúja nemcsak a magyarság és a bolgárság mérközése volt; hanem egyúttal a nyugati és keleti egyház harcza Magyarországon.

Achtum ugyanis Szt Gellért életírója szerint »a görögök szertartása szerint Widdinben keresztelkedett meg« s »Maros várában monostort építtetett keresztelő Szt János tiszteletére, apátot helyezvén bele, görög barátokkal«.

Gyula (az idősbik) ugyancsak 950 előtt Konstantinápolyban keresztelkedett meg, s egy Hierotheus nevű papot hozott magával, ki Erdélyben a keresztyénséget terjesztette.

És ötven év múlva Istvánnak (az ifjabbik) Gyula erdélyi vezérrel, előbbinek unokájával, gyülik meg a baja, melynek vége Gyula leveretése s fogságba jutása volt.

Cedrenus világosan elmondja, miszerint Gyula (az idősbik) megkereszteltetése után, nemcsak hogy a Byzancz elleni hadjáratokban részt nem vesz, de a keresztyén foglyokat megváltja és fölszabadítja.

A lechparti vereség után tehát, a magyarok betörései úgyszólván alkalmatlanok lévén a byzanczi császárságra nézve, a byzanczi befolyás növelhette meg Gyula s a többi fejedelmek hatalmát oly nagyra, miszerint később ezeknek erejét Szt Istvánnak már csak karddal lehetett megtörni.

9. §. A hongfoglalás jelentősége.

A szláv történetírók, Palacky óta, a magyaroknak a Duna-Tisza vidéken való megtelepedését, a szlávokra nézve a képzelhető legnagyobb csapásnak szeretik feltüntetni; mert szerintök, a magyarok magukat a szláv népek közé beekelvén: meghiusították azoknak egy hatalmas közép-európai birodalomává való egyesülését.

Így ír legújabbán Smičiklas is, »Horvátország történetében«.¹

Pedig e felfogás, nézetünk szerint, egészen téves.

Kétségtelen ugyan, hogy a magyarok a Dunán túli frank uralom kivételével, jobbára szláv fejedelmek uralmát találták a négy folyam közén s ezeknek véget vetettek; de Szvatopluk hatalmas uralma csak addig volt nagyobb jelentőségű, míg ő élt, birodalma már az ő életében, az Arnulffal viselt háborúk alatt meggyengült, hanyatlott, végre fiainak viszálykodása s a köztük dúló polgárháború után pedig egészen romlásnak indult.

Vajjon a bolgár fejedelmek (Szalán, Marót, Glád) szlávjai egyesültek volna-e egy nagyobb szláv monarchiává? — az nagyon kérdéses.

A római uralomnak Pannonia és Dáciában való megdőlte után, a mai Magyarország területén jelentékeny szláv uralom nem létezett, nem keletkezett.

A rövid ideig fennállott államokat gepidák, longobardok, hűnnök és avarok alkották, közülök tehát egy sem volt szláv.

A Közép-Európában lakó szláv elemek nem is tömörülhettek volna ilyen egységes szláv uralom alatt; mert ilyen a négy folyam közén, mely egész Magyarország területére kiterjedt volna, soha sem volt.

A két legjelentősebb uralom, a morva és a bolgár

¹ Tade Smičiklas. »Poviest Havatska.« U Zagrebu. 1882. 216. lap.
»Med Slavene se sada utisnulo kao klin pleme magjarsko, ... i onemogućilo tako za toliko vjekove svako sblizivanje plemena naših ...«

Magyarországnak csak egy részére terjedt ki, s akkor kezdett egymással területileg érintkezni, mikor a magyarok bejöttek.

A morvák uralmát, mely ez országnak csak kisebbik részére terjedt ki rövid időre, Arnulf és utódja döntötték meg, hazánk területén kívül, saját fészkeben.

A bolgárok uralmát gyengítette a magyar-bolgár háború is, a bessenyők is, de a dél-dunai (moesiai) Bulgáriát, a byzancziak semmisítették meg XI-ik században.

Mikor e két hatalom a Felső-Tisza vidéken egymással határossá lett, felmerült ugyan annak a valószínűsége, hogy egymással megküzdve, talán élet-halál harczot víva, valamelyik felülkerekedik s itt egy hatalmas államot alkot.

Csakhogy ezen mérkőzés meg nem történt s így hatásáról s eredményéről is beszélni bajos volna.

A történelem egyébként eredményeiben azt mutatja, hogy sem *Magyarország területén* lakó szlávok, egy állammá soha nem egyesültek, sem pedig *a Magyarországon kívül*, ettől észak, délre vagy keletre lakó szlávok, *még maguk között sem* tudtak egy állammá tömörülni; még pedig sem az északi szlávok (oroszok lengyelek, csehek, morvák, ruthének), sem pedig a déli szlávok (bolgárok, szerbek, horvátok, czrnogorcok); pedig ezeknek a szlávoknak az egyesülését *ezer év óta, misem akadályozta*.

A magyar nemzet megtelepedésének azonban, különösen a nyugati államokra, nagy jelentősége volt.

A honfoglalás után, több mint egy félszázadig, egész Nyugat-Európa rettegett a magyarok beütéseitől, hogy azután évszázadokon keresztül annál biztosabban élvezhesse a béke gyümölcseit, akkor, midőn a magyar nemzet a keletről jövő népekkel, viharokkal, folytonos küzdelem, élet-halál harczban állott s így a nyugati kulturának igazi védbástyája volt.

A bessenyők, kúnok elleni harczok nemcsak Magyarországon, de a nyugat érdekében is vívattak.

A tatárpusztítás pedig, a mongolok Európa elleni ivasiójának, Magyarország testén megtört, utolsó hullámcsapása volt.

S a törökök elleni háromszázados küzdelemben, a magyarok szintén egyedül védték a nyugati civilisatio és keresztyén-ség érdekeit.

Mennyivel másként alakulhatott volna Európa képe, ha a folytonos harcokban megedzett magyarság nem Európa szívében telepszik meg, s nem fogja fel saját testével a kelet felől jövő támadásokat!

Ezekben az ezer éves küzdelmekben, Magyarország *összes népei vettek részt*, mint méltó testvérei a magyarságnak, méltó fiai a hazának, kiknek érdeméből nem lehet, nem szabad elvonni semmit sem. Ők is fogytak, pusztultak, véreztek, harczoltak; de az államalkotó, a fentartó s a harcokban folyton előljáró elem, elejétől fogva, mindig a magyar volt.

A magyar nemzet ezer éves története — egy ezer éves küzdelem, nemcsak saját létéért, de a keresztyénség, a kultura és a civilisatio érdekeiért.

Mit hoz majd a második évezred?

A HONFOGLALÁS KORTANI TÁBLÁJA.

- Kr. u. 889. évben. A magyarok elköltözése az Etel-melléki hazából.
- » » 889—892. évig. Őseink Lebediában laknak, szövetségben a khazarokkal.
- » » 892. évben. A morvák (Szvatopluk) elleni hadjárat Arnulffal.
- » » 892. » Kiköltözésök Etelközbe.
- » » 893. » A bolgár-magyar háború.
- » » 894. » A magyarok Pannoniát pusztítják.
- » » 895. » Az etelközi dúlás. Őseink Etelközt elhagyják.
- » » 896. » A honfoglalás megkezdése. A felső Tisza-, Sajó- és Szamos-vidék, úgy Erdély elfoglalása.
- » » 897. » A morva birtok elfoglalása.
- » » 898. » A Duna-Tisza- és Maros-Duna-közének, úgy a Dráva-Száva-közének elfoglalása.
- » » 899. » Pannonia és a Körös-vidék elfoglalása. A honfoglalás befejezése.

ZÁRSZÓ.

A IX. század alkonyán a történelem egén feltűnt ismeretlen csillag pályafutása, sorsának *első évtizedét* elbeszéltem.

A végzet könyvében e csillagról az volt megírva, hogy a mily meglepő volt feltűnése, olyan csodásan változó lesz majdan ragyogása, — évszázadokon át.

S vajjon beteljesültek-e a végzet könyvének szavai?

* * *

Kezdetben vérpirosba játszott e csillag színe — s egész nyugat égboltja piroslott rémes sugaraitól.

Egy század múlva, már oly tiszta, szelid dicsfényben úszott, mint a bethlehemi csillag, mely a Megváltó születését hirdette az emberiségnek.

Majd vulkanikus kitörések, ádáz belharczok dúltak rajta, melyektől oly rémesen izzó lett, mint a pokol zsarátnoka.

Alig nyerte vissza előbbi fényét ... egy üstökös száguldott feléje — keletről, számos csillagot elsöpörve útjából. Ez ütközött beléje. A mi csillagunk

lebukott a magasból a láthatár széléig, elsötétült. Olyan rideg, oly puszta lett, mint a polus éje.

De újra kigyult s egyre emelkedett. Ismét ott tündökölt, még feljebb . . . a mennybolt közepén, fényesen . . . és három tenger ringó hullámain verődtek vissza aranyos sugarai.

Ámde a láthatáron feltűnt a félhold. Vészthozó sarlója egyre emelkedett, közeledett. Az apróbb csillagok egyre hullottak körülötte. Csak a mi csillagunk daczolt egymaga a félhold fényével, büszkén ott a mennybolt zenithjén.

Egyszerre csak elvonult felette a félhold sarlója, melytől a mi csillagunk elsápadt, elhalványodott — s lebukott. És csillagtársai soká hiába keresték; azt hitték, hogy kialudt, elveszett, hogy elbujdosott meghalni — a végtelenségbe.

De újra feltűnt, újra világított.

Azalatt támadtak új, hatalmas csillagok az égbolton; ámde fényét egyikök sem vehette el.

Ködök vették körül, felhők eltakarták; de újra kibukkant, kicsillant s még a felhőkön is áttörtek sugarai.

S a létéért folyton küzdő szabadság-csillaga folytatta útját az égbolton, melyen ezer év óta ragyog.

* * *

Haladj, emelkedjél s ragyogj, te fénylő csillag; ragyogj évezredekén át, oly kápráztatón, mint egykor, a mikor az egész világ csodált.

A végtelen, az örök Isten, ki a csillagok járását, sorsát intézi, — vezéreljen pályafutásodon.

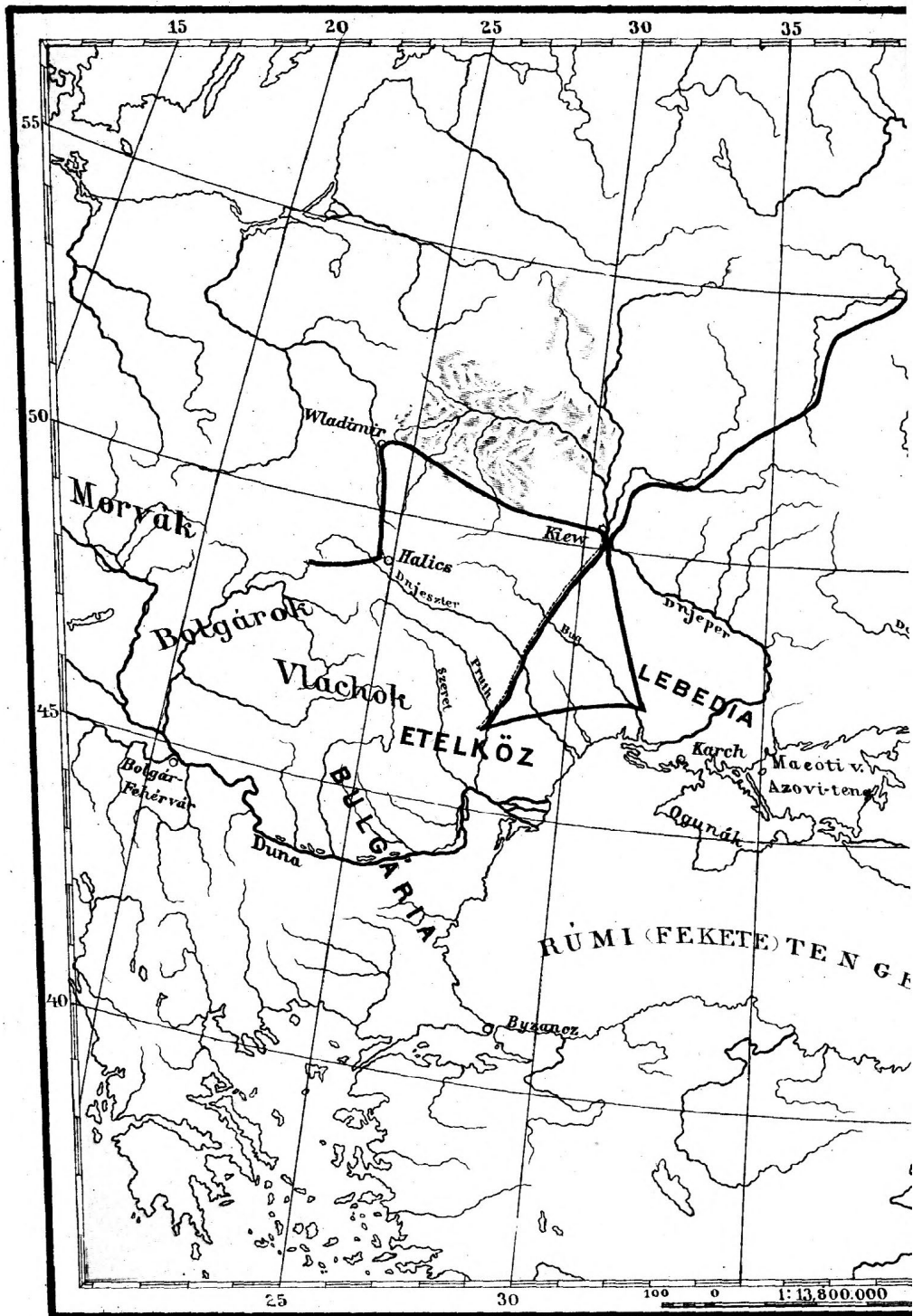
Ha a félhold hatalma nem birt örökre elhomályosítani: — nem fog kioltani az északi fénynek vörös rémes pirja sem.

Ragyogj s haladj — előre!

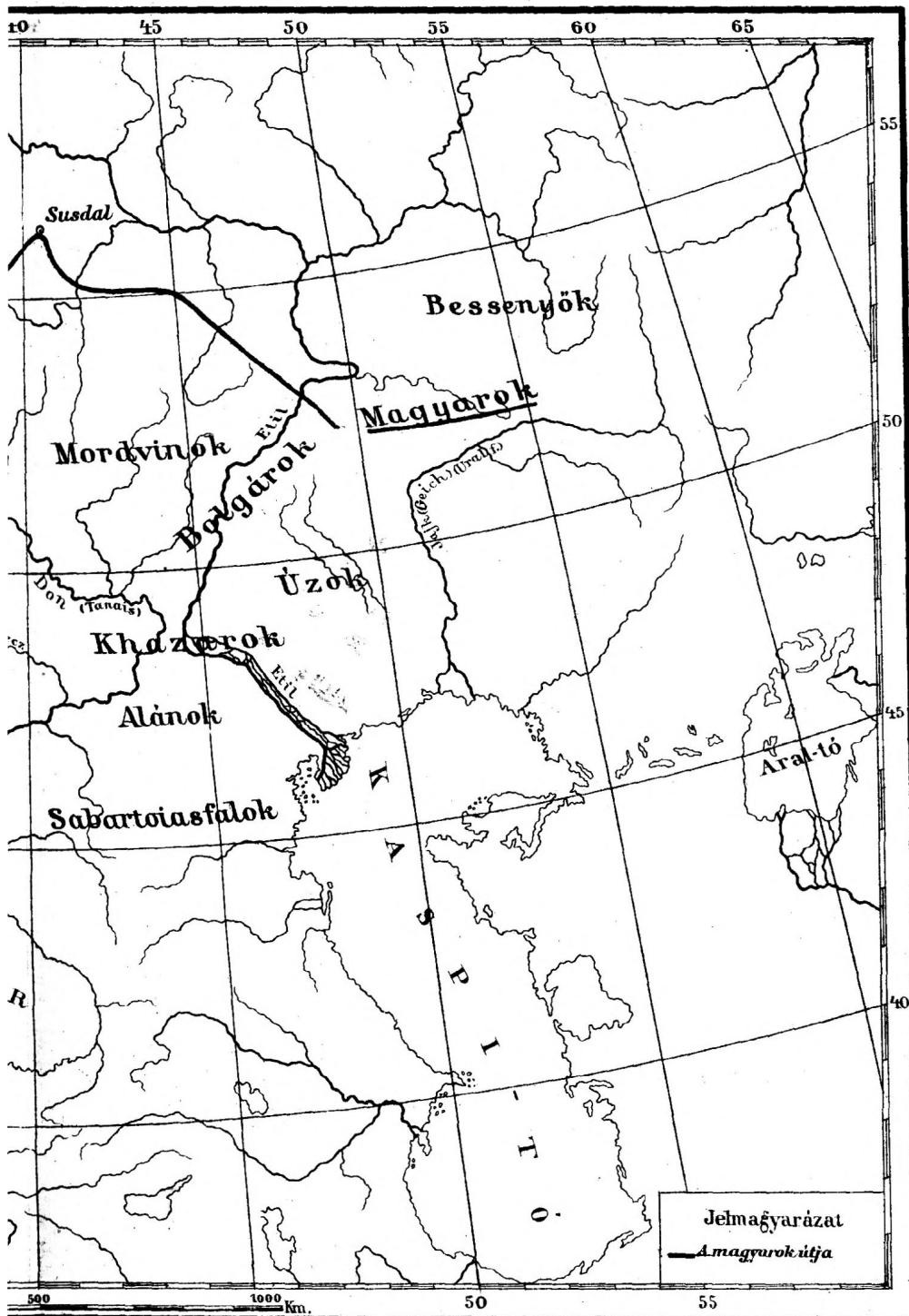
És ti lények, e fényes csillag lakói, ne feledjétek, hogy ez a csillag a ti hazátok; ne feledjétek soha, hogy a ti éltetek-, tetteitektől kapja e csillag létét, fényét, vonzó erejét, hatalmát és dicsőségét!

— — — — —
Megértetted-e ez intést, derék, de pártoskodó nemzetem?

A MAGYAROK VÁNDÓ

RLÁSÁNAK TÉRKÉPE.

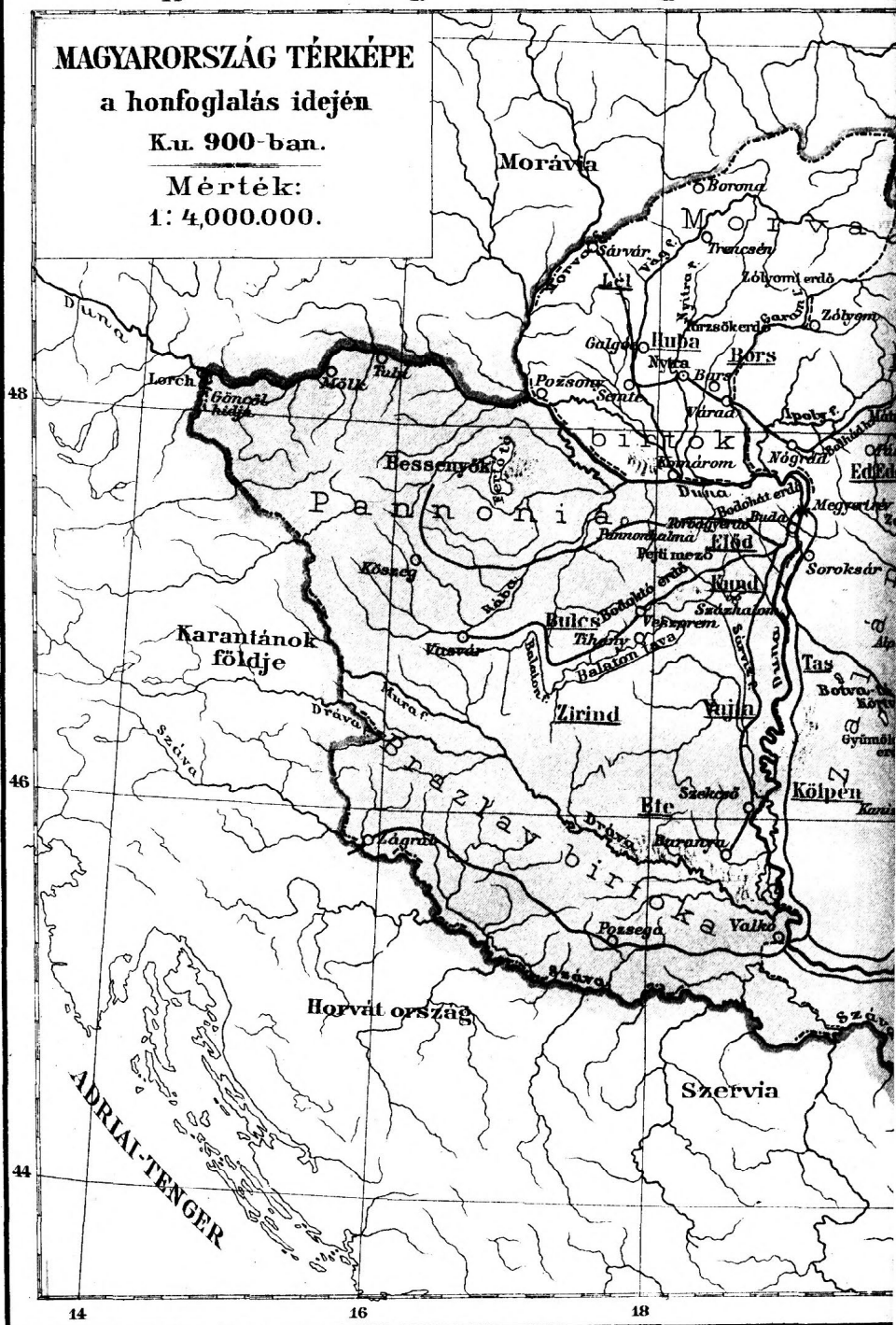
MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE

a honfoglalás idején

K.u. 900-ban.

Mérték:

1: 4.000.000.

Szin-és jelmagyarázat:

 Zalatán fejedelemsége

 Marót "

 Morvák "

 Gelou "

 Glád "

 Pannónia

 A honfoglaló hadak útja

